Ю. К. Редько

Сучасні українські прізвища

EX
LIBRIS
ПЕТРА
КРАВЧЕНКА

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА ІМ. О. О. ПОТЕБНІ

ВИДАВНИЦТВО „НАУКОВА ДУМКА"

Ю. К. Редько

СУЧАСНІ УКРАЇНСЬКІ ПРІЗВИЩА

КИЇВ — 1966

У книзі розглядається виникнення, словотвір та поширення сучасних українських родових назв (прізвищ), що дає можливість зрозуміти їх значення та проливає світло на різні сторони суспільного життя України в період формування й закріплення особових родових назв.

Видання стане в пригоді мовознавцям-ономастам, викладачам вузів та шкіл, працівникам преси, радіо та різних установ, що відають оформленням документів.

Відповідальний редактор
доктор філологічних наук
І. І. КОВАЛИК

Юлиан Константинович Редько
Современные украинские фамилии
(На украинском языке)

Друкується за постановою вченої ради Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР

Редактор *Н. М. Сидоренко*. Художній редактор *В. М. Тепляков*. Оформлення художника *В. Т. Юрчишина*. Технічний редактор *Н. П. Рахліна*. Коректор *В. О. Булкіна*.

БФ 37003. Зам. № 131. Вид. № 134. Тираж 6000. Папір № 2, $84 \times 108^1/_{32}$. Друк. фіз. аркушів 6,75+2 вкл. Умовн. друк. аркушів 11,97. Обліково-видавн. аркушів 12,38. Підписано до друку 11.V 1966 р.

Ціна 86 коп.

Видавництво «Наукова думка», Київ, вул. Рєпіна, 3.

Обласна книжкова друкарня Львівського обласного управління по пресі, Львів, Стефаника, 11.

658—66—ЗПХЛ
7—1—1

ВСТУП

Сучасна наука приділяє значну увагу питанням ономастики. Існує Міжнародний комітет ономастичних наук з центром в м. Лювені (Бельгія), який видає свій орган «Onoma. Bulletin d'information et de bibliographie», а в різних країнах виходять спеціальні ономастичні журнали, як, наприклад, у Франції «Revue internationale d'onomastique», у Швеції «Namn och bygd», в Польщі «Onomastica». Основоположником слов'янскої ономастики є відомий славіст Ф. Міклошич, який в 1860—1874 рр. опублікував три важливих дослідження слов'янських особових і географічних назв [1]. Для вивчення особових власних назв у Росії мають велике значення роботи Н. М. Тупикова, Г. А. Ільїнського, А. М. Селищева, В. К. Чичагова й ін. Польськими особовими назвами цікавилися спочатку вчені-немовознавці — З. Глогер, Я. Карлович, К. Мошинський, Я. С. Бистронь. Пізніше появилися праці мовознавців — К. Нітша, В. Ташицького, С. Роспонда, Т. Мілевського та ін. Особові назви Югославії вивчали Т. Маретич, Р. Рогич, П. Скок; у Чехословаччині питаннями ономастики займаються В. Шмілауер, Й. Свобода й ін. Білоруські особові назви досліджує М. В. Бірила.

Першою опублікованою працею про українські прізвища була невелика стаття А. І. Степовича «Заметка о происхождении малорусских фамилий», надрукована в 1882 р. у воронезьких «Филологических записках».

[1] Див. F. Miklosich, Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen, Heidelberg, 1927.

У 1885 р. журнал «Киевская старина» опублікував статтю професора Харківського університету М. Ф. Сумцова «Малорусские фамильные прозвания», пізніше — другу його працю «Уличные клички» (розділ із ширшої праці «Культурные переживания»)[2]. Українським прізвиськам присвячена також невелика стаття В. Ястребова[3]. У працях Сумцова й Ястребова знаходимо багато інформацій про конкретні факти виникнення прізвиськ. Для дослідження родових прізвищ ці вказівки дуже цінні, бо величезна кількість прізвищ розвинулась саме з них.

З наукового погляду більш цінними є ономастичні праці В. Охримовича й І. Франка. У журналі «Житє і слово» за 1895 р. В. Охримович надрукував роботу «Знадоби до пізнання народних звичаїв і поглядів правних», перший розділ якої має заголовок «Про сільські прозвища»[4]. Охримович цікавився, головним чином, прізвиськами і розглядав їх на матеріалі двох карпатських сіл. Як юриста, автора цікавив сам процес творення прізвиськ і їх пізнішого закріплення за родами. Спостереження Охримовича влучні, і його висновки відіграють чималу роль у вивченні шляхів формування особових назв на Україні.

До історичного матеріалу з ономастики першим звернувся І. Я. Франко. У своїй праці «Причинки до української ономастики»[5] він підкреслює, що особові назви є важливим матеріалом як для філолога, який досліджує структуру мови, так і для історика та етнографа. Початок закріплення прізвищ як спадкових родових назв зробило, як твердить Франко, духовенство. Перший Петро Могила в 1642 р. доручив священикам вести метрики народжених, зашлюблених та померлих. Але найбільша частина метрик XVII—XVIII ст. не має вартості, бо в них записувалися самі імена і зовсім ігнорувалися родові та всякі інші прізвища. «Тільки з 1772 року, коли Галицька Русь перейшла під Австрію, датується правильне ведення реєстрів усієї людності, отже, і закріплення тих родових прізвищ, які застала тодішня

---

[2] Див. «Киевская старина», т. 24, 1889.

[3] Див. В. Ястребов, Малорусские прозвища Херсонской губернии, Одесса, 1893 (відбиток із «Малороссийского календаря»).

[4] Див. «Житє і слово», т. III, 1895, стор. 302—307.

[5] Іван Франко, Причинки до української ономастики, Науковий збірник Т-ва ім. Т. Шевченка, Львів, 1906, стор. 185—218 (також окр. відбиток).

адміністрація»[6]. (Очевидно, Франко має на увазі лише українські землі, що входили до складу Австро-Угорської імперії.)

Франко розглядає в своїй праці три архаїчних типи українських прізвищ: 1) у формі род. відм. одн. (*Долинського, Кривóго*); 2) типу *Процев'я́, Романча́*; 3) прізвища, утворені від другого типу у формі род. відм. мн. (*Процев'я́т, Романча́т*). Матеріал для свого дослідження Франко черпав з документів і судових актів XVI—XVII ст. і прийшов до висновку, що прізвища цих трьох типів були пов'язані з організацією давнього землеволодіння, а саме з так званими дворищами.

В радянський період українській антропоніміці присвячено праці М. Корниловича, В. Сімовича, Л. Гумецької, І. Ковалика, О. Ткаченка, І. Сухомлина, З. Ніколаєнко, П. Чучки, В. Німчука й ін.

М. Корнилович надрукував дві цікаві статті в «Етнографічному віснику», в яких на основі «Ревизских сказок» та інших документів розглядає питання виникнення прізвищ українських селян[7]. Цінними є роботи В. Сімовича, в яких він дав грунтовний аналіз утворення й історичного розвитку особових назв на **-но, -хно, -ко, -енко, -ло, -ьо**[8].

Чимало уваги виникненню особових назв присвятила Л. Л. Гумецька[9]. На основі актових пам'яток XIV—XV ст. вона аналізує особові назви за принципом їх словотвору та вказує на їх етимологію. Слід згадати також працю О. Б. Ткаченка[10], який розглядає тільки один тип українських прізвищ — з суфіксом **-енк-о** на

---

[6] Іван Франко, Причинки до української ономастики, стор. 187.

[7] Див. М. Корнилович, Огляд народних родових прізвищ на Холмщині й Підляшші, Етнографічний вісник ВУАН, кн. 2, К., 1926, стор. 113—123; його ж, Народна родова ономастика на Волині наприкінці XVIII і в I пол. XIX в., Етнографічний вісник ВУАН, кн. 9, К., 1930, стор. 127—131.

[8] Див. В. Сімович, Українські іменники чоловічого роду на **-о** в історичному розвитку й освітленні, Наук. збірник Укр. пед. інституту ім. М. Драгоманова в Празі, т. I, Прага, 1929, стор. 305—369; його ж, Українські чоловічі ймення осіб на **-но**, Збірник Комісії для дослідження історії української мови, т. I, К., 1931, стор. 87—111.

[9] Л. Гумецька, Нарис словотворчої системи української актової мови XIV—XV ст., К., 1958.

[10] Див. О. Б. Ткаченко, Прізвища з суфіксом **-енк-о** та споріднені утворення, Слов'янське мовознавство, т. II, К., 1958, стор. 38—53.

фоні споріднених утворень в інших слов'янських мовах. У своїй кандидатській дисертації І. Д. Сухомлин досліджує особові назви Полтавщини (побудована на матеріалі актових книг XVII ст.) [11]. Окремі вузькі питання, пов'язані з українською антропонімією, висвітлюються в роботах інших дослідників.

Ця праця є першою спробою загального огляду всіх типів сучасних українських прізвищ як з боку шляхів їх виникнення, так і словотворчої будови та географічного поширення. Доповненням до роботи буде «Словник сучасних українських прізвищ», над укладанням якого автор працює. В ранніх українських працях з антропоніміки для означення особових назв використовувалась неоднакова термінологія. Терміни «назвисько», «назвище», «прозвище», «прозвисько», «прізвисько», «прізвище» вживались без точного розмежування їх значення. У цій праці під терміном «прізвище» (рос. «фамилия») будемо розуміти оформлену офіційними документами родову назву людини, приєднувану до її імені, яку людина одержує при народженні або в шлюбі і передає своїм нащадкам [12]. Офіційно не закріплені за родом назви, так звані вуличні клички, — це «прізвиська» (рос. «прозвища»). Вони являють собою цікавий матеріал для науки, але не є предметом даного дослідження.

Матеріал для цієї книги автор збирав анкетним методом в усіх областях УРСР протягом десяти років. У збиранні матеріалу допомагала велика кількість осіб, насамперед студенти філологічних факультетів і, зокрема, вчителі — студенти заочного відділу Львівського педінституту і Львівського ордена Леніна університету ім. І. Франка, студенти інших вузів, які одержали відповідні вказівки й охоче включалися в цю роботу, а також викладачі вузів: доцент Вінницького педінституту М. Т. Доленко, доцент Запорізького педінституту М. Т. Чемерисов, аспірант цього ж інституту В. А. Чабаненко, доцент Чернівецького університету В. А. Прокопенко, учитель школи робітничої молоді м. Донецька І. І. Трійняк та ін. Інститут мовознавства АН УРСР надіслав великі списки прізвищ із матеріалів діалектологічних експедицій, проведених у 1957 р. Усім їм, як

---

[11] Див. И. Д. Сухомлин, Основы полтавской ономастики, X., 1964. Автореферат кандидатской диссертации.

[12] Див. «Юридический словарь», М., 1953, стор. 734.

і сотням інших осіб, яких немає змоги перелічити, автор висловлює щиру подяку.

Отже, автор ставить перед собою мету розглянути шляхи виникнення українських прізвищ, їх словотворчу будову та розміщення на території України.

Про генезис прізвищ говорять вони самі. Для цього треба з'ясувати семантику твірних основ, від яких прізвища були утворені.

Словотворчу будову прізвищ розглядаємо методом порівняння їх з будовою непрізвищ (загальних назв) і виявлення як спільних, так і специфічних, властивих тільки прізвищам словотворчих елементів.

Поширення основних типів прізвищ на території УРСР представлено тільки загально — даються процентні відношення між словотворчими типами українських прізвищ на території кожної області. Одержані таким способом дані нас не зовсім задовольняють. Адміністративний поділ найменш придатний для того, щоб на його основі говорити про розміщення певних, властивих даній мові словотворчих типів. Наші висновки в цьому питанні вважаємо тимчасовими, а майбутня робота повинна внести чимало змін і уточнень.

Праця побудована, так би мовити, на «живому» матеріалі, на дослідженні прізвищ осіб української національності, що живуть нині на території Української РСР. Не використовувались у праці історичні джерела і прізвища з творів художньої літератури, бо поставлено завдання вивчити лише сучасний стан українських особових назв (прізвищ) [13]. Вивченню особових назв на матеріалі пам'яток нашої писемності потрібно присвятити окреме дослідження.

Зрозуміло, що ця перша праця з української антропоніміки має недоліки й неточності. Проте саме вони можуть дати майбутнім дослідникам поштовх до більш точного й поглибленого вивчення української антропонімії.

---

[13] У цій публікації ілюстративний матеріал подається без вказівки на місце його записання, але зацікавлений читач може в кожному випадку одержати від автора на основі його картотеки точні інформації (область, район, населений пункт), де записано те чи інше прізвище.

I. СЕМАНТИКА ТВІРНИХ ОСНОВ УКРАЇНСЬКИХ ПРІЗВИЩ

Про семантику прізвищ можна говорити тільки як про значення назв даних конкретних осіб безвідносно до будь-яких ознак чи властивостей їх.

Інша справа — семантика твірної основи прізвища. Первісно, коли утворювалась особова назва, кожне прізвище (прізвисько) було чимось обумовлене і щось означало. Завжди існувала якась підстава для того, щоб людині дати назву, яка мала б відрізняти її від інших людей. В. І. Ленін писав: «Що ж таке назва? Відмітний знак, певна ознака, яка впадає в очі і яку я роблю представником предмета, що характеризує предмет, щоб уявити його собі в його тотальності» [1].

Ознакою, що впадала в вічі, могла бути і професія, і зовнішній вигляд, і національність, і місце проживання, і тисячі інших властивостей, які характеризували дану особу. Так виникли прізвиська, частина з яких згодом закріпилася за нащадками перших носіїв як родові прізвища.

Прізвище являє собою індивідуальну назву особи, успадковану нею від предків, для одного з яких вона [назва] була вираженням якоїсь характеристичної ознаки.

Шевченко для нас не значить «син шевця», але той, кого першого назвали цим прізвищем, був, безумовно, сином шевця.

Така особливість лексичного значення прізвищ, і тому ми воліємо говорити не про семантику прізвищ, а основ, від яких вони утворилися.

---

[1] В. І. Ленін, Філософські зошити, т. 38, К., 1961, стор. 372.

У такому плані налічуємо чотири основні лексико-семантичні групи прізвищ, утворених 1) від імен; 2) за походженням або за місцем проживання; 3) за соціальною (класовою) приналежністю або за постійним заняттям (професією); 4) від якоїсь індивідуальної ознаки (найчастіше фізичної чи психічної властивості) їх першого носія [2].

Іноді могли бути й інші підстави для надання прізвиська, що перетворилося пізніше в прізвище. Це пов'язано з найрізноманітнішими обставинами життя, невідомими нам. У таких випадках про генезис прізвища нічого певного сказати не можна.

Розглянемо чотири основні семантичні групи.

ПРІЗВИЩА, УТВОРЕНІ ВІД ОСОБОВИХ ВЛАСНИХ ІМЕН

Відомо, що на початку розвитку людського суспільства люди не мали прізвищ, але навіть і в той період вони не могли обходитись без імені. Ясно, що коли виникла потреба у розрізненні людей, які мали однакові імена, а згодом у створенні постійних прізвищ, то першою базою для цього стали саме імена — переважно батька, матері або діда.

Прізвища, утворені від власних імен, складають значну групу. Для творення їх послужило більше ніж двісті імен, хоч далеко не всі імена в однаковій мірі для цього використовувались.

Від імен, які серед українців рідко вживалися, виникло небагато прізвищ. Так, від імені Антип знаємо одне прізвище *Анти́пенко,* від Арон — *Ароне́ць,* від Августин — *Августи́н* і *Августино́вич,* від Гервасій — *Гарва́с* і *Гарвасю́к,* від Герман — *Ге́рман, Германо́вич* і *Германю́к.*

Більшість імен стала основою для утворення 10—20 прізвищ. Понад 20 прізвищ утворилося від таких імен: Андрій (43) [3], Василь (48), Гаврило (31), Гарасим (31), Данило (30), Дем'ян (24), Ілля (34), Йосип (38), Клим

[2] Такої ж думки дотримується більшість дослідників, напр.: A. Heinze, Die deutschen Familiennamen, Halle, 1914, стор. 27; A. Dauzat, Les noms de personnes, Paris, 1928, стор. 81—100; J. S. Bystroń, Nazwiska polskie, Lwów, 1927, стор. 1.

[3] Цифра в дужці означає кількість записаних нами прізвищ, утворених від цього імені.

(30), Лавр (30), Лука (41), Марія (36), Матвій (48), Микола (26), Олександр (35), Павло (46), Петро (41), Пилип (27), Прокіп (37), Роман (31), Сава (27), Station-слав (30), Тимко (27), Хома (42), Юрій (27). Більше ніж півсотні прізвищ походить від імен Григорій (78), Михайло (71), Семен (61), Степан (57), Федір (77), Яків (71). Найпоширенішим серед українського народу є ім'я Іван, чим і пояснюється утворення від нього більше сотні прізвищ.

Але кількість прізвищ, що походять від імені, залежить не тільки від його популярності. Не в меншій мірі на це впливає кількість наявних у розмовній мові варіантів даного імені, кожен з яких міг стати основою для утворення прізвища за допомогою різних словотворчих засобів. Так, ім'я Станіслав не належить до поширених серед українців, навпаки вважається польським ім'ям, а, проте, від нього походить досить значна кількість українських прізвищ. Це пояснюється тим, що від імені Станіслав уживалися такі варіанти й гіпокористичні форми: Станіш, Станко, Стась, Стах, Сташко. Від основної форми Станіслав утворено тільки два прізвища — *Станісла́вський* і *Станісла́вів.* Від архаїчного зменшеного Станіш — теж два: *Ста́ниш* і *Станише́вський.* Від зменшеного Станко — чотири: *Стан(ь)ко́, Стан(ь)ке́вич, Станко́вський, Станча́к.* Від Стась — дев'ять: *Ста́сьо́, Стасе́нко, Стасе́нко, Стасе́вич, Стаси́на, Ста́сів, Стасю́к, Ста́ськів, Стаси́шин.* Від Стах маємо шість прізвищ: *Стах, Ста́хів, Ста́хник, Ста́хнів, Стахня́к, Стаху́ра;* від Сташко — теж шість: *Сташко́, Ста́шків, Стаща́к, Стащу́к, Стащи́шин, Сташе́вський.*

Ім'я Федір вживається в таких різновидностях:

а) від Федір утворені прізвища: *Фе́дор, Федори́шин, Фе́до́рів, Федо́рків, Федора́к, Федо́ренко, Федорня́к, Федоро́вич, Федору́к, Федорча́к, Федо́рченко, Федорчу́к, Федурке́вич, Феді́рко, Федо́рко, Федори́ка, Федори́чко, Федоро́нько, Федоря́ка, Федьо́рко, Федо́рик;*

б) від Федь, Федько: *Фе́да, Феди́шин, Федини́шин, Федуни́шин, Фе́дів, Феду́нів, Феду́сів, Феду́ньків, Федчи́шин, Фе́дьків, Федько́вський, Федько́вич, Феди́нський, Феди́цький, Феда́к, Феде́вич, Федине́ць, Фединчу́к, Фединя́к, Федуня́к, Федуся́к, Федуща́к, Федусе́вич, Фе́дченко, Федчу́к, Федю́к, Феда́н, Феде́йко, Феде́чко, Феджо́ра, Фе́дик, Феди́на, Феди́ця, Феду́н, Федуне́ць, Феду́нь, Фе-*

дус, Федю́ра, Федючо́к, Федю́шка, Федю́шко, Федусе́нко, Фе́диш, Федче́нок, Феду́ник;

в) від Теодор: *Теодоро́вич, Теодоро́вський;*

г) від Тодор: *Тодоре́нко, Тодору́к;*

д) від Педько: *Пе́дчик, Пе́дченко, Педаню́к.*

Основами для утворення українських прізвищ ставали переважно чоловічі імена, тобто імена чоловічого предка роду. Рідше прізвища виникали від жіночих імен. Серед усіх імен, покладених в основу прізвищ, жіночих усього 10%. Це такі імена: Анна (Ганна) (25), Варвара (7), Векла (2), Віра (3), Гафія (9), Горпина (4), Докія (5), Єва (6), Калина (13), Катерина (17), Магда (4), Маланка (8), Маргіт (1), Марта (6), Мотря (3), Настя (3), Наталія (2), Олена (9), Оршуля (1), Павлина (1), Палажка (1), Параска (15), Софія (1), Тетяна (10), Феонія (7), Хима (10), Христина (2).

Найпродуктивнішою основою виявилось ім'я Марія (36). Це свідчить про те, що воно було найпоширенішим жіночим українським ім'ям.

Прізвища, утворені від жіночих імен, становлять серед відіменних близько 6%. Це вказує на той факт, що, як правило, нащадки одержували прізвисько (згодом прізвище) від імені батька (діда) і тільки в окремих випадках, наприклад, коли батько був невідомий або давно помер чи виїхав і весь тягар утримання сім'ї і виховання дітей несла мати, діти одержували від неї прізвище: *Мала́нчин, Горпи́нич, Одокієнко, Гасю́к.* Те ж саме треба сказати про генезис прізвищ (не тільки відіменних), утворених від назви матері по чоловікові, тобто *Гнати́шин, Гнатиша́к, Павли́шин, Павлиша́к* від назв *Гнатиха, Павлиха.*

Назви, утворені від жіночих імен, наприклад *Пара́щин, Оле́нчин,* могли стати прізвищами не тільки дітей, а й чоловіка, якщо дружина була багатша за нього або більш знатного роду, або переважала особистими якостями — розумом, енергією тощо. Польський дослідник Я. С. Бистронь у зв'язку з цим пише: «В часі, коли прізвища встановлювались, досить часто траплялося, що діти одержували прізвище від матері, зокрема ж, коли батько рано помер, коли «приженився» до маєтку і стояв неначе на другому плані і, нарешті, якщо дружина перевищувала чоловіка як індивідуальність» [4].

[4] J. S. Bystroń, назв. праця, стор. 64

Зменшені жіночі імена, як Ганусик, Калинка, Параська, або згрубілі, як Дочи́ло (від Докія), могли ставати прізвищами нащадків також без зміни своєї форми. Але кінцеве **-а** нерідко замінюється закінченням **-о**, як бачимо в прізвищах *Галько́, Катре́чко, Ната́лю́шко* й ін. Можливо, що тут діяла аналогія великої кількості українських прізвищ на **-о** (*Феде́чко, Івано́чко*).

Серед прізвищ, утворених від жіночих імен, зустрічаються й такі, що не були, мабуть, назвами дітей по матері. Прізвища типу *Маруси́й, Параси́й, Калинчи́й* і под. були, здається, первісно глузливими назвами (на зразок «бабій», «плаксій») парубків, що залицялися до Марусі, Парасі чи Калинки.

За способом утворення відіменні прізвища можна поділити на декілька груп.

1. Першу групу становлять колишні імена, що перетворилися в прізвища шляхом переосмислення: індивідуальна назва (ім'я) предка стала без змін спільною назвою нащадків. До цієї групи належать прізвища: *Ада́м, Аксе́нтій, Бори́с, Вара́ва, Гапо́н, Гараси́м, Гарва́с, Ге́рман, Деми́д, Дени́с, До́рош, Євту́х, Ждан, Заха́рій, Йо́на, Кале́ник, Кася́н, Кипрія́н, Кури́ло, Кіндра́т, Кость, Кузьма́, Лука́ш, Мака́р, Ма́рко, Мику́ла, Наза́р, Не́стор, Ни́кон, Олекса́ндер, Пана́с, Панько́, Са́ва, Сай, Сак, Си́дор, Хома́, Юхи́м, Яре́ма* і багато інших.

Більшість цих прізвищ утворилася з імен рідкісних, серед українського народу мало вживаних (Йона, Кипріян), деякі — застарілі, що давно як імена не вживаються (Варава, Ждан), і тільки відносно невелика кількість загальновживаних (Борис, Денис, Марко й ін.). Проте й вони не є іменами дуже поширеними, і саме цей факт дав їм можливість стати прізвищами. Такі поширені імена, як Іван, Марія, Андрій, Василь, Дмитро, Михайло, Павло, Петро, Степан у функції прізвищ не зустрічаються. Вони мало придатні, а то й зовсім непридатні як засіб відрізнення, через те що зустрічаються в кожному населеному пункті як імена у великій кількості.

2. Загальновживані імена могли перетворюватись у прізвища (прізвиська) тільки в такій формі, яка була індивідуальною назвою окремої, всім відомої особи. Такою формою могло бути: а) скорочене (усічене) ім'я, б) зменшена або згрубіла форма імені тільки одного

жителя села. Так, Михайлів у селі могло бути багато, але тільки одного з них називали чомусь скорочено *Мих;* серед півсотні Василів тільки одного називали пестливо *Васильцьо*. Такі клички, що виразно вказували на певну конкретну особу, могли стати прізвиськами, а згодом родовими прізвищами нащадків.

Таким чином, другу групу відіменних прізвищ становлять прізвища, утворені шляхом скорочення імені, своєрідні абревіатури. Прізвищ таких небагато, як-от: *Бо́гда* (від Богдан), *Бар* (мабуть, від Бартоломій — Варфоломій, але може бути і від Бараба—Варава), *Коста́н* (Костянтин), *Мих* (Михайло), *Мусь* (Мусій), *Нич* (Ничипір), *Паш* (Пашко, Павло), *Тимо́* (Тимофій), *Філь* (Філемон або Феофіл), *Хар* (Харитон) й ін.

Зразком для скорочення могли бути загально прийняті в українській мові форми імен, до яких усі давно звикли й які не вважаються вже скороченими, наприклад, Арсен (з первісного Арсеній), Василь (Василій), Кость (Костянтин) і багато інших.

3. До третьої групи зараховуємо прізвища, якими стали зменшені (пестливі) або згрубілі форми власного імені. Прізвища *Іван* немає, але зате є прізвища *Іване́ць, Іва́ник, Івани́на, Івано́чко, Івану́ха, Іванчи́на, Іваню́ра, Іваню́та, Івасе́йко, Івасе́чко, Іва́сик, Івану́ник, Івасу́ник, Іва́шко, Іва́х, Івахно́, Івасю́та, Івану́сь, Ваню́сьо, Ваньо́, Ва́ньчко, Ва́ник* і т. д.

Зменшені форми імен утворилися за допомогою значної кількості суфіксів: **-ко** (*Андру́шко, Гринько́, Гаври́лко, Нау́мко*), **-к-а** (*Лу́чка, Мики́тка, Са́вка, Хи́мка*), **-ець, -инець** (*Адаме́ць, Богдане́ць, Іване́ць, Карпине́ць, Максиме́ць, Мартине́ць*), **-ечк-о** (*Гавриле́чко, Івасе́чко, Катре́чко, Луче́чко, Михайле́чко*), **-ей** (*Микит́ей, Грице́й*), **-ейк-о** (*Андрусе́йко, Василе́йко, Матвіє́йко*), **-енчик** (*Вакуле́нчик*), **-ось** (*Па́влось*), **-ойк-о, -оньк-о** (*Якво́йко, Максимо́нько, Федоро́нько*), **-очк-а, -очк-о** (*Га́почка, Са́вочка, Івано́чко, Климо́чко*), **-ик, -їк, -чик** (*Гану́сик, Богда́нчик, Васи́лик, Гна́тик, Григі́рчик, Дани́лик, Ко́стик, Са́їк, Фе́дик*), **-ись** (*Га́врись, Гу́рись*), **-ок** (*Йосипо́к, Сачо́к*), **-учок, -ушок** (*Павлючо́к, Павлушо́к, Федючо́к*), **-ушк-о** (*Костю́шко, Ната́лушко*), **-унь, -уньк-о, -уник** (*Михайлу́нь, Феду́нь, Яремчу́нь, Петру́нько, Івану́ник*), **-усь, -усик** (*Івану́сь, Карпу́сь, Макару́сь, Гану́сик*), **-ай** (*Грица́й, Клима́й, Луца́й*), **-ась, -аш, -ашк-о**

(*Демида́сь, Рома́сь, Григора́ш, Ілля́ш, Кінаш, Пе́траш, Васила́шко, Іва́шко, Петра́шко*), **-ань, -анк-о** (*Лука́нь, Прота́нь, Петруша́нко*), **-ешк-о** (*Деме́шко, Меле́шко*), **-иш, -ишк-о, -ичк-о** (*Гаври́ш, Дани́ш, Петри́шко, Павли́чко, Юри́чко*), **-івк-а, -евк-а** (*Івасі́вка, Косте́вка*), **-ут-а** (*Богу́та, Васю́та, Іваню́та*), **хн-о** (*Івахно́, Михно́, Юхно́, Яхно́*).

Зменшені й пестливі імена могли утворюватись і безсуфіксним способом за допомогою скорочення основи і пом'якшення кінцевого приголосного. З таких гіпокористичних імен утворилися прізвища *Мись, Сень, Гринь, Зінь, Пронь, Стець, Даць, Луць, Тимо́ць* та ін. У багатьох випадках вони одержали й закінчення **-о,** властиве для іменників середнього роду, яке ще виразніше підкреслює, що це були пестливі назви дітей. Сюди належать прізвища типу *Ваньо́, Ваню́сьо, Гнатьо́, Зінцьо, Ку́зьо, Яре́мцьо.* Пестливі кличні форми імен часто дуже відрізняються від основної форми імені (наприклад, Лесь, Ле́сик від Олександр, Проць, Пронь від Прокіп, Сень, Сеньо́ від Семен). Іноді виникає сумнів, від якого саме імені утворена та чи інша пестлива форма. Так, можливо, що прізвище *Ме́рко* утворене від Володимир (Володимирко), а *Фа́лик* — від Рафаїл. Немає твердої впевненості в тому, чи прізвище *Фіня* є зменшеною формою від Феонія (Хіонія), *Фенько́* — від Феофан, *Трошко́* — від Трохим, *Філь* — від Філемон чи, може, від Феофіл (Теофіль).

Згрубілі форми імені теж у багатьох випадках стали прізвищами. Виразно згрубілий відтінок надають іменам суфікси **-ак-а** (*Тома́ка, Федоря́ка*), **-ах-а** (*Рома́ха*), **-иг-а** (*Петри́га*), **-ил-о** (*Дочи́ло, Марчи́ло*), **-ище** (*Павли́ще*), **-исько** (*Сени́сько*), **-ун** (*Феду́н, Яцу́н*), **-ух** (*Андру́х, Петру́х, Стецю́х*), **-ур-а** (*Іваню́ра, Костю́ра, Федю́ра*), **-ур** (*Мішту́р, Я́нцур*), **-ух-а** (*Івану́ха, Макару́ха, Матю́ха, Семену́ха*), **-ул-а** (*Саву́ла, Стефу́ла, Яцу́ла*), **-айл-о** (*Проца́йло*).

У деяких випадках тепер важко сказати, яке саме — позитивне чи негативне емоційне забарвлення вносив суфікс у дану особову назву. До суфіксів, які в однаковій мірі могли бути і зменшеними і згрубілими, належать: **-ан** (*Проца́н, Феда́н*), **-ас, (-'ас), -аш** (*Курила́с, Матвія́с, Юра́с, Феда́ш*), **-ик-а, -ік-а** (*Федори́ка, Івоні́ка*), **-уш** (*Ле́уш, Ма́туш, Ми́куш, Пе́труш*), **-ус-а** (*Іва-*

ну́са), **-уць** (*Юрку́ць, Парху́ць*). У деяких суфіксах відчувається досить виразний відтінок зневажливості чи насмішки. До таких належать: **-ин-а** (*Гнати́на, Гриши́на, Івани́на, Ільчи́на, Федори́на*), **-ій** (*Карпі́й, Марусі́й, Пилипчі́й, Хомчі́й, Яці́й*), **-унд-а** (*Яцу́нда*), **-ух (-'ух)** (*Демцю́х, Стецю́х*).

Гіпокористичні форми імен зустрічаються досить часто в ролі родових прізвищ і в інших слов'янських та неслов'янських народів. Я. Бистронь подає значну кількість прикладів утворених таким чином польських прізвищ: Adamek, Oleś, Olech, Jędruszko, Stefczyk [5]; приклади аналогічних французьких прізвищ знаходимо в праці А. Доза: від Ambroise—Broizin, Brésillon; від Benjamin—Jamin, Jamet; від Clément—Clémentel, Clemenceau; від Jean—Jeannet і т. д. [6] Німецькі прізвища, утворені шляхом зменшення основної форми імені, вказує в своїй праці І. Франко: Benneke — зменшене від Benedikt, Hänneke — від Hans, Gödeke — від Gottfried [7].

4. До четвертої групи належать відіменні прізвища у формі скам'янілого родового відмінка однини. А. Гейнце пише: «Як правило, форма в якій особова назва закріплювалася як родове прізвище, була формою номінатива, проте іноді неминуче ставав на його місце генетив. Ім'я батька вживалось як найближча ознака: «Heinrich, Sohn Arnolds», лат. Henricus, filius Arnoldi, згодом зв'язковий член «син» міг бути пропущений і, таким чином, виникли прізвища Arnolz—Arnolds, Arnoldi [8]. І. Я. Франко вважає прізвища у формі родового відмінка одним із найдавніших типів, залишком того далекого часу, коли в людини не було ще своєї родової назви, коли про людину питали не «хто?», а «чий?». Франко на матеріалі документів XVI—XVII ст. показує, що таких прізвиськ було тоді чимало. Він наводить такі приклади, як Іван *Криво́го,* Федір *Чо́рного,* Василь *Кривобо́кого,* Максим *Во́зної* та ін. [9] З розвитком суспільного життя і правових відношень у процесі

---

[5] J. S. Bystroń, назв. праця, стор. 173—184.

[6] A. Dauzat, назв. праця, стор. 83—84.

[7] І. Франко, Причинки до української ономастики, «Науковий збірник Т-ва ім. Т. Шевченка», Львів, 1906, стор. 14 (окр. відбиток).

[8] A. Heinze, назв. праця, стор. 35.

[9] Див. І. Франко, назв. праця, стор. 14.

закріплення родових прізвищ такі незмінні прізвиська, виражені родовим відмінком від імені або прізвиська батька чи матері, занепали. У невеликій кількості збереглися прізвища, утворені з родового відмінка імені: *Дави́да, Деми́да, Заха́ра, Ка́рпа, Кли́ма, Свири́да, Севе́ра, Фе́да, Юхи́ма, Яку́ба.*

Їх можна вважати аналогічними до російських прізвищ у формі родового відмінка однини або множини: *Хитро́го, Мертва́го, Немы́х, Сыры́х* [10]. Різниця між ними тільки в тому, що російські прізвища у формі родового відмінка у цій формі закостеніли, стали незмінними, а українські прізвища, що закінчувалися на **-а,** втратили значення родового відмінка і повністю асимілювались з іменниками I відміни.

5. П'яту групу становлять прізвища, утворені від імен батька чи матері за допомогою патро- і матронімічних суфіксів. Серед них виділяємо такі підгрупи:

А. Прізвища з суфіксом **-ат-.** На думку Франка, прізвища типу *Романча́, Максимча́, Процев'я́, Хведченя́* були широко розповсюджені на Холмщині, а також у Сяніцьких та Турківських горах, серед бойків і лемків [11]. Багато таких прізвищ знаходимо в документах XVII ст.: *Трохименя́, Дмитрошеня́, Микитеня́, Наумченя́* й ін. Тут же зберігаються і форми непрямих відмінків, які свідчать про те, що в XVII ст. ці прізвища ще відмінювались, як сьогодні іменники IV відміни [12]. Приклади прізвищ із суфіксом **-еня** приводить також А. М. Селищев: *Петреня́, Раченя́* [13].

На сучасному етапі українських прізвищ на **-еня** взагалі небагато, а утворених від імен — ще менше. Вони втратили свої специфічні форми відмінювання й повністю асимілювались з іменниками I відміни.

Прізвища, утворені за допомогою суфікса **-ат-,** могли мати також форму род. відм. множини. Походять вони, як пише І. Франко, від зменшеної збірної назви дітей: Процев'ята, Романчата, Стецьков'ята [14]. Прізвищ

---

[10] Приклади взято з кн.: А. М. Селищев, Происхождение русских фамилий..., Ученые записки МГУ, вып. 128, М., 1948.

[11] Див. І. Франко, назв. праця, стор. 190.

[12] Див. зб. «Україна перед визвольною війною 1648—1654 рр., Вид-во АН УРСР, К., 1946, стор. 101, 132, 155, 161, 181 та ін.

[13] Див. А. М. Селищев, назв. праця, стор. 147.

[14] Див. І. Франко, назв. праця, стор. 10—14 (окр. відбиток).

цього типу в наш час дуже мало. Вони являють собою скам'янілу форму род. відм. множини, що морфологічно асимілювалась з іменниками чол. роду II відміни і так само, як ці іменники, відмінюються: *Процев'ят, Процев'ята, Процев'ятові, Процев'ятом.*

Б. Прізвища з суфіксами **-ич, -анич, -евич, -ович.** За походженням це дуже давні утворення, відомі, головним чином, у східних і південних слов'ян з найдавніших часів. Суфікси ці служили для утворення назви сина від імені батька чи матері.

З суфіксом **-ич** маємо такі відіменні прізвища, утворені від чоловічих імен: *Антóнич, Арсéнич, Кúрич, Кóстич, Кузьмúч, Микýлич, Милянич, Пáвлич, Хóмúч, Якýбич, Яцéнич,* від жіночих — *Горпúнич, Зінич, Касéнич, Кулúнич, Олéнич, Сóнич, Фéннич, Хúмич.*

На Закарпатті часто зустрічаються прізвища зі складними суфіксами **-анич, -енич, -инич:** *Гришкáнич, Семкáнич, Федичкáнич, Михалéнич, Петрúнич.*

Значно більше прізвищ з суфіксами **-евич, -ович.** Вони утворені майже від усіх уживаних на Україні імен, переважно від чоловічих, хоч трапляються і від жіночих. Так, з суфіксом **-евич** від чоловічих імен утворені прізвища *Антонéвич, Борисéвич, Вашкéвич, Гаврилéвич, Гаврисéвич, Гнатéвич, Лукашéвич, Назаркéвич, Тарасéвич,* від жіночих — *Гандзéвич, Кахникéвич, Марунéвич, Оришкéвич.* Аналогічно за допомогою суфікса **-ович** утворені прізвища *Андрухóвич, Герасимóвич, Григорóвич, Івaнóвич, Карпóвич, Остапóвич* від чоловічих, а *Маринóвич, Мартóвич* від жіночих імен.

В. Прізвища з суфіксами **-ук (-'ук), -чук** і **-ак (-'ак), -чак.** За допомогою цих суфіксів утворилася величезна кількість відіменних прізвищ. Від імені Іван утворилося прізвище *Іванюк,* від Іванко — *Іванчýк,* Івась — *Івасюк,* Івашко — *Іващýк,* Іванійко — *Іванійчýк,* Іваник — *Іваничýк,* Івахно — *Івахнюк* або *Вахнюк,* а від прізвища *Іванéнко* — *Іваненчýк*[15].

[15] На думку А. Степовича («Заметка о происхождении малорусских фамилий», Филол. записки, 1882, вып. 6, стор. 7), прізвища на **-чук** надавалися на Україні внукам. Автор посилається на розповіді старих людей і власні спостереження. Думаємо, що він має рацію тільки тоді, коли йдеться про прізвища типу *Іваненчук:* Іван > Іваненко > Іваненчук.

Від чоловічих імен утворені ще прізвища *Абрамчу́к, Андросю́к, Арсеню́к, Власю́к, Гаврилю́к, Клим'ю́к, Пилипчу́к, Трофимчу́к, Федорчу́к;* від жіночих — *Гандзю́к, Варчу́к, Веклю́к, Гасю́к, Горпиню́к, Євчу́к, Катеринчу́к.*

Трохи менше продуктивний суфікс **-ак (-'ак), -чак,** але з його допомогою теж утворилося чимало прізвищ як від чоловічих імен: *Андруня́к, Гавриля́к, Давидя́к, Климча́к,* так і від жіночих: *Маланя́к, Настася́к, Параня́к.*

Г. Прізвища з суфіксом **-енк-о.** Ці прізвища утворювались переважно від імені батька (рідше матері). *Іваненко,* подібно до *Іванович* або *Іванюк,* означало «син Івана». Відіменні прізвища на **-енк-о** утворилися майже від усіх уживаних на Україні імен, як-от: *Авра́менко, Климе́нко, Никоне́нко, Сергіє́нко, Якове́нко, Яре́менко* — від чоловічих, а *Ганнусе́нко, Ва́рченко, Івченко, Катре́нко, Стеше́нко* — від жіночих.

Д. Прізвища з суфіксом **-ець.** За допомогою цього суфікса частіше утворювалися прізвища із зменшених форм імені, але бувають випадки, коли відіменне прізвище на **-ець** можна вважати патронімічним. Франко подає такий приклад: сина Олени називали *Оле́нич,* а її внука — *Оле́нинець*[16]. Думаємо, що саме таке значення мали прізвища *Євчи́нець, Каси́нець, Мару́щинець, Пара́щинець, Івани́шинець, Павли́шинець.* Останні прізвища показують, що їх надано внукові баби Іванихи, Павлихи, синів якої прозивали *Івани́шин, Павли́шин.*

Прізвища на **-ець** могли утворюватися не тільки від імені чи прізвиська баби, але й від імені діда. Це такі прізвища, як *Артимове́ць, Гринове́ць, Лу́чинець, Ле́шковець, Савине́ць, Сени́нець, Феди́нець.* Шлях утворення їх такий же, як указує вище І. Я. Франко: син Гриня мав прізвисько *Гри́нів,* а син Гринева — *Гринове́ць;* син Сави — *Са́вин,* а син Савина — *Савине́ць.* Прізвищ таких, порівнюючи з іншими типами відіменних прізвищ, небагато, проте й вони становлять помітну групу.

6. До шостої групи належать прізвища, утворені від імен за допомогою суфіксів присвійних прикметників, а саме:

а) **-ів (-ов).** З цим суфіксом утворилися прізвища типу присвійних прикметників від імен з основою на

---

[16] Див. І. Франко, назв. праця, стор. 31 (окр. відбиток).

твердий приголосний: *Ада́мів, Андру́хів, Анто́нів, Гараси́мів, Гна́тів, Дми́трів* і т. п. У непрямих відмінках звук **і** в суфіксі чергується з **о**: *Ада́мова, Гаври́лова.*

б) **-ів (-ев-).** З цим суфіксом такі самі прізвища утворювались від імен з основою на м'який приголосний: *Андрі́їв, Васи́лів, Грица́їв, Ку́зів* і т. п. У непрямих відмінках **і** чергується з **е**: *Андрі́єва, Ку́зева.*

в) **-ин.** З цим суфіксом утворювались переважно прізвища від жіночих імен: *Га́пчин, Ка́щин, Мала́нчин, Мару́щин, На́стин, Оле́нин, Пара́син, Та́нчин.* Такі прізвиська (що перетворилися згодом у прізвища) одержували, насамперед, нешлюбні діти. Як пише М. Корнилович, «щодо нешлюбних дітей, то виявляється цілком виразно звичай іменувати їх за ім'ям матері або за її побатьківським назвиськом, коли воно було. А назвисько її шлюбного чоловіка, рівно ж і природного батька дитини цілком не фігурувало» [17]. Але прізвища з суфіксом **-ин** могли утворюватися також від чоловічих імен, що закінчуються на **-а**: *Васю́тин, Кузьми́н, Мики́тич, Мико́лин, Мику́лин, Оле́ксин, Са́вчин, То́мин, Хо́ми́н, Яре́мин.*

г) **-ишин.** За допомогою цього складного суфікса утворилися такі прізвища: *Адами́шин, Андрущи́шин, Антони́шин, Артеми́шин, Гаврили́шин, Гринчи́шин, Демчи́шин* і под., що походили від назви матері по чоловікові, тобто від назв Адамиха, Андрущиха, Гаврилиха.

Прізвища на **-ів, -ин, -ишин** вказували на ім'я батька або матері. Первісно вони відмінювались як присвійні прикметники, а в багатьох західних говірках досі зберегли прикметникове відмінювання.

7. Сьому групу становлять прізвища, утворені за допомогою суфіксів відносних прикметників **-ськ-ий, -цьк-ий, -зьк-ий.** Якщо кореневою морфемою такого прізвища є власне ім'я, то воно переважно утворене не від імені безпосередньо, а від назви населеного пункту, яка в свою чергу виникла від імені. Так, прізвище *Івано́вський* може вказувати на походження з села Іванівки або з Івановець, *Івани́цький* — з Іванич і т. п. Але існувала також тенденція до «аристократизації» прізвищ

---

[17] М. Корнилович, Народна родова ономастика на Волині наприкінці XVIII і в I пол. XIX ст., Етнографічний вісник. кн. 9, К., 1930, стор. 128.

шляхом додавання **-ський, -цький** до «посполитого» прізвища. Такі «шляхетські» прізвища утворювались і від імен, напр., *Андрухóвський, Гнатківський, Кіндрáцький, Маринóвський, Федькóвський* та ін. Все ж таки і в цих прізвищах зберігається пам'ять про ім'я основоположника роду.

Деякі дослідники української антропонімії висловлюють думку, що прізвища, утворені від імен, були характерні для селян-господарів, які жили на власних дворищах і плекали певні родові традиції. «Придивляючись прозвищам наших селян із половини XVI в., занесеним у ревізію, бачимо, що патро- і матронімічні прозвища держаться майже виключно властителів грунтових, головно властителів старих осель. Люди, що кубляться біля панських фільварків, на нових панських осадищах, на слободах, халупках та при панській службі, або зовсім не мають прозвищ і значаться тільки іменами хресних, або мають свої індивідуальні, ними самими набуті прозвища, що виразно свідчать про брак у них місцевої родової традиції» [18]. До таких же висновків дійшов і М. Корнилович на основі дослідження ревізьких сказок, сповідних розписів, поміщицьких мемуарів із території Волині наприкінці XVIII і в першій половині XIX ст. На його думку, «у сільських господарів вони (родові прізвища. — *Ю. Р.*) усталювалися за патронімічним принципом. Батьківське ім'я — це найчастіше була єдина тверда база для виникнення назвиськ, коли в цьому відчувалась потреба. Цілком інакше становище могло бути у двірської служби. За нею, що не мала родових традицій і мала силу «незаконних» дітей, прізвища утворювались від їх фахів, особливостей і т. ін.» [19]

З думкою цих дослідників можна погодитись тільки частково. Прізвища, утворені від імен, могли переважати серед селян, які мали власні господарства і передавали дітям маєток разом із своїм прізвиськом (прізвищем). Але такий факт не міг бути достатньою перешкодою, щоб до представників цього класу не приставали і різного роду прізвиська, які характеризували їх вигляд, вдачу чи інші особливості, добре відомі всім жителям

---

[18] І. Франко, назв. праця, стор. 32.
[19] М. Корнилович, назв. праця, стор. 130.

села. З другого боку, і серед дворових селян чи заробітчан не могло не бути випадків утворення прізвиськ від імен.

Закінчуючи огляд прізвищ, утворених від імен, хочемо зупинитися на деяких рідкісних або неукраїнських іменах, які теж могли бути основою для утворення українських родових прізвищ.

Старовинними, сьогодні не вживаними, є імена Ждан, Судоми́р, Сти́бор, Шпи́ткó. З них перші два виступають у ролі прізвищ без змін; від імені Стибор походять, мабуть, прізвища *Ти́бор* і *Ти́бур*. Від стародавнього слов'янського Спитко виникли існуючі сьогодні прізвища *Шпи́ткó, Шпить, Шпитькó* і *Шпиткóвський.*

Давніми є також форми імен Микула і Курило (суч. Микола, Кирило). Від першого з них утворилися прізвища *Мику́ла, Мику́лич, Микули́нський, Микули́щин,* від другого — *Кури́ло, Кури́лко, Курилáс, Курилéць, Курилю́к, Куриля́к, Курилóвич, Кури́лів.*

Серед неукраїнських, тобто невживаних українцями, імен, від яких походить частина українських прізвищ, на перше місце за кількістю висуваються імена польські або в польській фонетичній формі. Це, наприклад, імена: Бартек (від нього утворені прізвища *Бáрткiв, Бартащу́к, Бартелю́к, Бартосéвич*), Блажей (прізвища *Блажкó, Блажкéвич, Блащáк, Блажiєвський*), Базиль (прізвища *Бáзик, Базилéвич, Базúшин, Бáзiв, Базю́к*), Вавржинец (прізвища *Вáврик, Ваври́нiв, Вавриню́к, Вавринчу́к, Ваври́шин, Ваврýх*), Войцех (прізвища *Вóйтек, Войткéвич, Вóйтко, Войтýнь, Войцихóвський, Войтчи́шин*), Гржегорж (прізвища *Грень, Гресь, Грéсик, Греськó, Грещу́к*), Юзеф (прізвища *Юзви́шин, Ю́зiв, Ю́зич, Юзвя́к, Юзькéвич, Ю́зькiв, Ю́зькó, Ющи́шин*), Казимир (прізвища *Казими́ра, Казмирчу́к, Казимирóвич*), Каспер (прізвища *Кáспер, Кáсприв, Каспéрський, Кáсприк, Каспри́шин, Кáшпур*), Марцелі (прізвища *Марцелю́к, Марценю́к*), Томаш (прізвища *Томáшко, Томащу́к, Томашíвський, Томашéнко*), Урбан (прізвище *У́рбан, Урбанóвич, Урбанóвський*), Щéпан (прізвища *Щепанчу́к, Щепáнський, Ще(и)панóвський*), Якуб (прізвища *Кýба, Кубáй, Кубаєвич, Кубúцький, Кубúшин, Кýбський, Якýба, Якоб'ю́к, Якобчу́к, Якубéнко, Якýбич, Якубúшин, Якубóвський, Якýбський, Якубчáк*). Усього

ми знайшли 28 польських імен, тобто приблизно 11% загальної кількості імен, від яких утворювалися українські прізвища. Ці імена стали основою для утворення 128 прізвищ, отже, приблизно 5% усіх відіменних. Якщо взяти до уваги тісні зв'язки українського населення з польським на всій Правобережній Україні протягом кількох сотень років, то процент відіменних прізвищ польського походження досить незначний. Він показує, що польське населення серед українського мало асимілювалося, перебуваючи на правах панівної нації. З другого боку, привертає увагу той факт, що значна частина прізвищ утворилася від польських імен за допомогою чисто українських словотворчих засобів — українських суфіксів **-ич, -ович, -евич** (*Якýбич, Урбанóвич, Базилéвич*), **-ів** (*Барткíв, Вавринíв*), **-ук, -чук** (*Бартелю́к, Казмирчу́к*), **-ишин** (*Каспри́шин, Марціни́шин*), **-енко** (*Ю́щенко, Томашéнко*).

Значно менше українських прізвищ утворилося від мадьярських імен. Вони записані головним чином у Закарпатській області. Мадьярського походження є прізвища *Дюрдь* (від Юрій), *Маргíтич* (від жіночого імені Маргіт), *Ми́галь, Мигáльо, Мигали́на, Мигáлик, Міклош, Сáбов, Сабадáш, Сабадáшко, Фéренц, Я́ноші*. Від мадьярського Шандор (Олександр) виникли українські прізвища *Шáндра, Шандрю́к, Шандрóвич, Шандрíвський*, а можливо, і *Шéндер, Шендéра, Шéндрик*. Бачимо, що більшість цих прізвищ оформлена за допомогою українських словотворчих засобів.

Невелика кількість українських прізвищ має за основу німецькі імена. Це такі прізвища, як *Вільгéльм* з похідними *Вíлік, Вілю́ра, Вíлюш; Гéрман* і *Германóвич; Кáрлаш* (від Карл), *Кóнрад, Льóренц, Фріц, Фриц, Хри́стиян.*

Від румунських імен утворилися прізвища *Андронáтій, Мігалáтій, Михашу́ла, Мíкул, Георгíца.*

Вірмени, які з давніх давен проживали на Україні, утворювали тут свої прізвища переважно на український лад за допомогою патронімічних суфіксів **-евич, -ович,** напр.: *Григорóвич, Богданóвич, Давидóвич, Ісакóвич,* які не можна сьогодні відрізнити від таких самих прізвищ українського походження. Про вірменське, без сумніву, походження можемо говорити лише тоді, коли прізвище

утворене від імені, вживаного тільки вірменами. Такими є прізвища *Авдико́вич* і *Авдико́вський* (від Аведик).

Окремі українські прізвища виникли також із єврейських імен, напр.: *Ароне́ць, Мо́шко, Шльо́ма, Шломе́нко, Шміль, Шмуль, Шу́лим.* Не думаємо, щоб це були прізвища асимільованих серед українців єврейських родин. Євреї, як відомо, не мали прізвищ до кінця XVIII ст., а, примушені до цього законом, приймали штучно утворені (переважно на базі німецької мови) прізвища (*Блюмента́ль, Го́льдберг* і под.) [20]. Тому немає підстав думати, щоб діти єврея, який асимілювався, зберегли як своє родове прізвище ім'я батька чи діда. Наведені вище прізвища були, на нашу думку, первісними прізвиськами, наданими особам української національності з невідомої сьогодні причини.

Утворювання прізвищ від незрозумілого, рідкісного імені доводило іноді до його деформації в дусі так званої народної етимології. Таким чином виникли прізвища *Макоди́м* (від імені Никодим), *Семери́н* (від Северин), *Баку́н* (від Авакум), *Бахталаме́й* (від Варфоломій), *Вереми́й* (від Єремія), *Лю́лик* (від Юліан) тощо.

ПРІЗВИЩА І ТОПОНІМІЧНІ НАЗВИ

Друге основне джерело виникнення українських родових прізвищ — це походження або місце попереднього проживання основоположника роду. Особливо в таких випадках, коли людина не була місцева, всіх цікавило, крім її імені, звідки вона прибула, звідки походить. Визначення «полтавець» чи «поліщук» було достатньою характеристикою, що відрізняла пришельця від аборигенів. Це визначення переходило на дітей і дальших нащадків, хоч би вони й народилися вже на новому місці проживання; воно ставало їх прізвиськом, а пізніше і родовим прізвищем.

Цікаву ілюстрацію до такого шляху виникнення родових прізвищ подає Ф. Коковський на основі розгляду списків міщан міста Бережан (тепер Тернопільської області). Він пише: «Зо списку бережанських міщан видно, що вони в XVI ст. не мали ще родових назвиць. У списках зазначується їх по імені та занятті, похо-

[20] Див. A. Dauzat, назв. праця, стор. 110; також Heinze, назв. праця, стор. 43.

дженні або по якійсь спеціальній прикметі. Так, є у списку *Федір з Більська, Христофор з Потутор* та ін. На початку XVII ст. творяться родові назвища, і в записках читаємо вже: Федір *Збільський,* Христофор *Потуторський.* Правдоподібно так само постало і назвище *Самборський*»[21].

Але не тільки прізвиська і прізвища виникали від назв країн, міст і сіл, а й самі топонімічні назви дуже часто були утворені від особових назв людей. Між топонімічними назвами і назвами людей існує дуже тісний двосторонній зв'язок, який виявляється в тому, що, поперше, величезна кількість топонімів у всіх областях України утворилася від особових назв людей і, по-друге, дуже значна кількість українських прізвищ вказує на походження з певної місцевості. Ми обмежимось тут тільки розглядом відтопонімічних прізвищ[22].

Виникнення прізвищ від назв місцевостей — явище природне і зрозуміле. Я. С. Бистронь вважає, що в часи, коли ще не було офіційних прізвищ, визначення людини за місцем проживання було надзвичайно поширеним[23]. А. Гейнце розподіляє ці прізвища на дві підгрупи: такі, що 1) вказують взагалі на походження і 2) називають конкретну місцевість. До першої групи (серед німецьких прізвищ) він зараховує прізвища на означення національності або країни, області, звідки хтось походив (Deutsch, Franke, Friese, Sachs, Türing), до другої — прізвища типу Friedenthal, Fürstenau, Birkenfeld і т. п.[24] Серед французьких прізвищ до першої групи можна зарахувати прізвища Dauvergne, Denormandie, Breton або Lebreton, Normand або Lenormand, до другої — D'avignon, Decaen й ін.[25]

Такі самі типи прізвищ утворив і український народ.

До першої групи прізвищ, які загально вказують на походження, належать:

а) Прізвища на означення національності предка: *Венгер* і *Угрин* з похідними *Венгерович, Венгринович,*

---

[21] Див. Ф. Коковський, Бойківські назвища, Літопис Бойківщини, 1936, № 7, Львів, стор. 11.

[22] Про топоніми, утворені від антропонімів див. Ю. К. Редько, Взаємозв'язок між прізвищами і топонімічними назвами, Питання слов'янського мовознавства, кн. 5, Львів, 1958.

[23] Див. J. S. Bystroń, назв. праця, стор. 23—24.

[24] Див. A. Heinze, назв. праця, стор. 54—56.

[25] Див. A. Dauzat, назв. праця, стор. 90.

Угрáк, Угринчýк і *Угринюк; Вермéнич; Вóлох* з похідними *Волохóвич. Волóшин, Волошинóвич, Волошинюк, Волоши́нський, Волощáк; Грузи́н; Литви́н* з похідними *Литвинéць, Литви́нко, Литвинчи́к, Литвиню́к, Литóвченко, Литвинéнко, Литóвський; Лóтиш; Молдовáн, Молдавчи́к, Мильтáн; Москáль, Мóсквá, Москалéнко, Москалю́к, Москвя́к, Москáльчин; Ні́мець* з похідними *Ні́мченко, Німчу́к*; у такому самому значенні *Шваб, Прус; Пóляк, Пóльський, Лях, Ляхóвич; Рýсин* з похідними *Руси́нко, Русня́к, Руси́нський, Рýський; Серб, Сéрбин* з похідними *Сéрбан, Сербéнський; Слóвак; Татáрин* з похідними *Татáрченко, Татарчýк, Татарню́к; Тýрок, Тýрчин, Тýрко* з похідними *Турчáк, Тýрченко, Тýрчик, Турчиня́к, Турчи́к, Турéцький, Турчи́нський, Турковид; Украї́нець, Украї́нський; Циган* з похідними *Цигáнко, Циганóк, Циганéнко, Циганю́к, Циганчи́к; Чех* з похідними *Чехóвич, Чещýк, Чехі́нда, Чехи́т; Швед* з похідними *Швéда, Швéдик, Шведéнко, Шведю́к*.

б) Прізвища, утворені від назв давніх руських племен, а також інших племен і народностей та діалектних груп: *Барандíй; Басарáб* і *Басарáба; Бóйко* з похідними *Боéчко, Бойцúн, Бойчи́н, Бóйченко, Бойчи́к, Бойчáк, Бойкéвич, Бойканю́к; Гýцул* і *Гóцул* з похідними *Гуцуля́к, Гоцуля́к; Дулі́ба, Дулі́бець; Кальмýк* і *Кумли́к; Карáїм; Лéмко* з похідними *Лéмцьо, Лéмик, Лéмчик; Мáзур* з похідними *Мазýрик, Мазурéнко, Мазурéць, Мазурóк, Мазурчáк, Мазурчýк, Мазуркéвич; Слов'яни́н; Череми́с* і *Чемери́с*, похідне *Чемери́сов*.

в) Прізвища, утворені від топонімічних назв: *Бéскид* і *Бескидня́к; Волинéць, Волиню́к, Воли́нський; Дон, Донéць, Ді́нéць, Дончáк; Дніпрýк, Задніпря́ний; Задесéнець; Пінчýк; Подоля́к, Подоля́ка, Подоля́н, Подолю́к, Подолянчýк, Подільчáк, Подоли́нський, Поді́(о)льський; Поліщýк; Хоролéць; Чорномóрець*.

г) Прізвища, які загально вказують на місце, де хтось проживав. Подамо тільки декілька прикладів: *Гірня́к, Підгóрний, Закалю́жний, Заболóтний, Острівни́й, Слободя́н, Задворня́к*.

Не треба думати, що всі прізвища, утворені від назв різних національностей чи народностей, означали людей, предки яких не були українцями. Цілком справедливою треба вважати думку І. Франка: «Чи в таких прозвищах, як *Ляховичі, Угрини* і ін., шукати відгомону спора-

дичної колонізації чужих елементів ще в XIV—XV вв., коли засновувалися відомі нам дворища, про се ще може бути суперечка. Пригадаймо, як про се говорить Кобзар у Шевченкових «Гайдамаках»: «Та який я волох? Був у Волощині та й прозвали Волохом». Багато таких «чужонародних» прозвищ могло постати аналогічним способом, хоча, розуміється, не можна виключати думки, що були тут і факти чужої колонізації може хоч би в тій формі, що якийсь зайшлий лях чи волошин, чи турчин пристав до якогось дворища, зжився з сім'єю і з часом заснував власне дворище, прозване його іменем»[26]. В окремих випадках, звичайно, могло вистачити того, що хтось «був у Волощині» чи був подібний до татарина, щоб одержати відповідне прізвисько. Нам відомий факт, що *Прусом* прозивали селянина, який ще до першої світової війни щороку виїжджав на сезонні роботи до Німеччини. Але частина цих прізвищ, безумовно, вказує на справжню національну приналежність основоположника роду чи його предків.

Друга група — це прізвища, що конкретно вказують на певний населений пункт.

Виникнення прізвища від топонімічної назви не завжди можна встановити з абсолютною певністю. А. Гейнце правильно відмічає, що для багатьох прізвищ сьогодні неможливо вказати місцевість, від назви якої вони були утворені, бо вона давно перестала існувати, а якщо й існує, то в її назві могли відбутися певні зміни, а прізвище зберегло давню форму[27].

За будовою прізвища, утворені від топонімічних назв, можуть бути двох типів: прикметникові з суфіксами **-ськ-, -зьк-, -цьк-** і іменникові, переважно з суфіксом **-ець.** Зупинимось спочатку на цих двох основних типах, а пізніше розглянемо й прізвища, утворені за допомогою інших словотворчих засобів.

Прикметникові прізвища

За допомогою суфіксів **-ськ-, -цьк-, -зьк-** утворюються відносні прикметники, що вказують на походження: *львівський, кременчуцький, водолазький.* Бажаючи від-

---

[26] І. Франко, назв. праця, стор. 33 (окр. відбиток).
[27] Див. А. Heinze, назв. праця, стор. 59.

повісти на питання, звідки хтось походить, наші предки утворювали прикметники такого типу від назв місцевості. Так виникли тисячі українських прізвищ на **-ський, -цький, -зький,** про які досить часто некомпетентні люди говорять, що це польські прізвища. В минулому прізвища на **-ski, -cki** в Польщі були властиві аристократії і шляхті та протиставлялись прізвищам міщанським і «хлопським»[28].

Величезна кількість прізвищ, утворена від назв сіл і міст України, є прізвищами не польськими, а українськими. Немає ніяких підстав вважати сотні тисяч людей (переважно українських селян) потомками асимільованої на Україні і декласованої польської шляхти. Утворення прізвищ спільного типу відбувалося паралельно у двох слов'янських народів. Цей тип прізвищ відомий також усім іншим слов'янським народам. Так, у росіян маємо прізвища *Бєлінський, Вязємський, Чернишевський,* у білорусів — *Єльський, Кастравицький,* у болгар — *Лєвський, Раковський,* у сербів і хорватів — *Брезовацький, Зрінський, Мушицький,* у словаків — *Ваянський, Єсенський,* у словінців — *Косеський,* у лужичан — *Андрицький, Цішинський,* у чехів — *Врхліцький, Добровський, Коменський, Палацький, Челяковський.*

Абсолютно неправильна думка про «аристократизм» цих прізвищ, тобто, що вони є ознакою старовинних магнатських родів. Тисячі українських селян-колгоспників мають такі прізвища, як *Калиновський, Каньовський, Малаховський, Ольшанський, Опалинський, Потоцький, Стадницький, Тарновський, Чорторийський, Язловецький* та ін. Носії їх не мають, крім однозвучного прізвища, нічого спільного з панами, які загарбали колись українські міста й села — Калинівку, Канів, Малахівку, Ольшани, Опалин, Потік, Стадницю, Тарнівку, Чорторию, Язловець — і, вважаючи себе їх власниками, присвоїли собі прізвища, утворені від назв цих міст і сіл. Історія змела їх без сліду, а справжні власники української землі, нащадки засновників і первісних жителів цих населених пунктів, живуть на землі своїх прадідів і передають із покоління в покоління своє давнє прізвище, що вказує на їх нерозривний зв'язок з рідною землею.

[28] Див. J. S. Bystroń, назв. праця, стор. 29.

Вкажемо тут на ряд прізвищ, утворення яких від топонімів виявляється лише в зіставленні їх з топонімічними назвами. Так, прізвище *Андріє́вський* може виводитись від назв населених пунктів: Андрієвичі, Андрієво, Андріївка, Андріїв, прізвище *Баба́нський* від Бабанів, Бабанівка, Бабанка, Бабанськ; *Бали́цький* від Баличі, *Балучи́нський* від Балучин, *Ба́ндрівський* — Бандрів, *Ба́рський* — Бар, *Бачи́нський* — Бачина, *Богу́цький* — Богута, *Борко́вський* — Борки, *Великопо́льський* — Велике Поле, *Верби́цький* — Верба, Верби, Вербичі, *Верхра́тський* — Верхрата, *Гриневе́цький* — Гринева, Гринівці, *Дмухо́вський* — Дмуховець, *Жбади́нський* — Жбадин, *Жираве́цький* — Жиравка, *Заві́йський* — Завій, *Канафо́цький* — Канафости, *Клима́нський* — Климани, *Кобри́нський* — Кобрин, Кобринці, *Копистя́нський* — Кописть, *Коцюби́нський* — Коцюбинці, Коцюбинчики, *Лози́нський* — Лозина, *Мочу́льський* — Мочули, Мочулинці, *Пикули́цький* — Пикуличі, *Роздо́льський* — Роздол, *Сві́рський* — Свірж, *Сиволо́зький* — Сиволож, *Смикопо́вський* — Смиковівка, *Смоли́нський* — Смолин, *Шеги́нський* — Шегині, *Ясни́ський* — Ясниська.

Іменникові прізвища

З суфіксом **-ець.** Суфікс **-ець** має декілька значень, а одне з них — це вираження походження: полтавець — той, що походить з Полтави, житель Полтави.

Подаємо приклади прізвищ на **-ець**, утворених від назв населених пунктів: *Богусла́вець* від Богуслав, *Бу́тинець* — Бутини, *Добро́синець* — Добросин, *Зна́менець* — Знаменка, *Ко́зинець* — Козин, *Комари́нець* — Комарин, *Куни́нець* — Кунин, *Ле́шківець* — Лешківка, *Мизове́ць* — Мизове, *Мосте́нець* — Мости, *Неби́ловець* — Небилів, *Перегі́нець* — Перегінсько, *Першакове́ць* — Тершаків, *Черни́чинець* — Черничне, Черниця.

Значна кількість прізвищ на **-ець** походить від назв міст: *Ка́нівець, Коломи́єць, Лу́бенець, Любá́рець, У́манець, Полта́вець.*

З суфіксами **-ич, -евич, -ович, -енко.** Прізвища цих типів, утворені від назв населених пунктів, важко відмежувати від прізвищ, які самі стали основою для створення топоніма. При наявності прізвища *Витко́вич* і наз-

ви села Витків легко зробити висновок, що *Витко́вичем* була названа людина за походженням з Виткова. Зіставивши прізвище *Ба́лич* з назвою села Баличі, приходимо до висновку, що тут не людина одержала назву за походженням (до речі, людина з Балич має прізвище *Бали́цький*), а, навпаки, село одержало свою назву від жителів — Баличів (патронімічна назва від первісного прізвиська *Ба́ла*). Але в багатьох випадках важко встановити, чи утворилося прізвисько від назви місцевості, чи воно є патронімічним. Прізвище *Ковтуно́вич* могло бути утворене від назви села Ковтуни, але могло виникнути і безпосередньо від первісного прізвиська (сьогодні теж існуючого прізвища) *Ко́вту́н*.

Від назв місцевостей, на нашу думку, за допомогою суфіксів **-ич, -евич, -ович** утворилися такі прізвища: *Витко́вич* (від с. Витків, Лв, Рв[29]), *Жолке́вич* (м. Жовква — тепер Нестеров, Лв), *Загае́вич* (Загай, Лв; Загаї, Вл, Рв), *Заре́вич* (Зарів, Лв, Рв), *Крива́нич* (Кривані, Лв), *Підлуже́вич* (Підлужжя, Рв, І-Фр), *Турке́вич* (м. Турка, Лв), *Устияно́вич* (Устиянова, Лемківщина), *Хоре́вич* (Хорів, Вл, Рв), *Шепарович* (Шепарівці, І-Фр), *Яхторо́вич* (Яхторів, Лв) та ін.

Рідше зустрічаються прізвища, утворені від топонімів за допомогою суфікса **-енк-о:** *Охти́рченко* (від м. Охтирка, См), *Жихаренко* (с. Жихар або Жихарівка, Хрк), *Миргоро́дченко* (м. Миргород, Чрк), *Харковщенко* (від м. Харків).

Можна вважати, що багато прізвищ прикметникового типу, які нібито загально вказували на місце проживання, було також утворено від назв конкретно існуючих населених пунктів. Прізвище *Заболо́тний* могло означати як людину, що проживала десь «за болотом», у будь-якому селі, так і людину, що походила з с. Заболоть (Вл, Жт), Заболото (Вл, Лв) або Заболоття (Вл, Зк, Лв, Рв, Чрв, Чрг). З назвами населених пунктів можна гіпотетично пов'язувати ще такі прізвища-прикметники: *Вівся́ний* (с. Вівся, Тр, Хм), *Долі́шний* (Долішнє, Лв, І-Фр), *Забу́жний* (Забужжя, Вн, Вл, Лв, Рв), *Завгоро́дній* (Завгороднє, Хрк), *Закорче́вний* (Закорчів'я, Вл), *Залу́жний* (Залужжя, Вн, Вл, Жт та ін.), *Замогі́льний* (Замогилля, Вл), *Заоко́пний* (Окопи, Лв, Тр, Чрг або

[29] Пояснення до поданих тут і далі скорочень див. у списку в кінці книги.

Окоп, Пл), *Запотічний* (Запотік, І-Фр; Запоточне, Лв), *Зарічний* (Заріка, Заріччя, Зарічка, які повторюються в ряді областей), *Зару́дній* (Заруддя, Вн, Кв, Лв, Пл), *Заста́вний* (Застав'я, Вл, Лв, Рв; Застави, Тр), *Зацерко́вний* (За Церквою, Лв; Зацерков'я, Рв), *Надбереж́жний* (Надбережжя, І-Фр), *Осічний* (Осіч, Чрг), *Підга́йний* (Підгай, Рв), *Підду́бний* (Піддуб, Рв; Піддубне Дн), *Підлісний* (Підліс, Лв, Тр; Підліски, Вл; Підлісне, Підлісся у багатьох областях), *Підсадо́чний* (Підсадки, Лв).

Серед прізвищ іменникового типу, крім указаних, також деякі прізвища з суфіксами **-ук, -чук, -ак, -чак** могли вказувати на походження з певної місцевості. Доказом може служити відомий нам із власного спостереження факт, що населення Кам'янко-Бузького району Львівської області називає батюками жителів с. Батятичі цього ж району, причому назва «батюк» має відтінок зневажливості. Можна думати, що з топонімами генетично пов'язані такі, наприклад, прізвища: *Бабичу́к* (від с. Бабичі, Зк, Кв, Лв, Пл), *Багню́к* (Багно, Вл, Лв), *Білича́к* (Білич, Лв), *Більчу́к* (Більче, Лв; Більча, Рв), *Біщу́к* (Біще, Тр), *Буня́к* (Бунів, Лв), *Буча́к* (Буча, Зк, Кв), *Воротня́к* (Воротнів, Вл), *Гречаню́к* (Гречани, Лв, Пл), *Довгополю́к* (Довге Поле, Зк, Рв), *Долинчу́к, Долиню́к, Долиня́к* (Долина, в дванадцяти областях), *Жаб'ю́к* (Жаб'є, І-Фр). Прізвища на **-ук, -чук, -ак, -чак** могли утворюватись в однаковій мірі як від назви за місцем походження, так і від імені чи прізвиська батька або матері. *Бабичу́к* може походити або від с. Бабичі, або від прізвища *Ба́бич; Горпиню́к* може бути не тільки вихідцем із села Горпи́н (Лв), а й сином Горпини і т. д. Прізвище *Білич* стало назвою села, а похідне прізвище *Білича́к* могло бути утворене і від первісного прізвища (син Білича), і від назви села.

З топонімічними назвами пов'язано походження деяких прізвищ на **-ик, -ник,** але цей зв'язок переважно проблематичний. Можливо, що прізвище *Сможа́ни́к* вказує на походження з с. Сможе (Лв), *Осови́к* — із с. Осове (Вл, Чрг), а *Жида́чик* з м. Жидачева (Лв). Але певності ні тут, ні в ряді інших випадків не маємо.

Більший ступінь правдоподібності походження прізвища від назви населеного пункту створює існування прізвища в тій самій області, де знаходиться даний

пункт. Якщо, наприклад, у Львівській обл. є с. Багно, а в сусідніх селах живуть люди з прізвищем *Багнюќ,* то можна не сумніватися, що предки їх одержали це прізвище від назви села, з якого прибули. Якщо ж місце записання прізвища віддалене від місцевості, назва якої здається нам пов'язаною з прізвищем (наприклад, прізвище *Рихлюќ* записано у Волинській обл., а с. Рихли знаходиться в Чернігівській), тоді правдоподібність генетичного зв'язку, безумовно, менша.

Треба ще згадати про прізвища, утворені від топонімів за допомогою суфіксів, які надають їм виразно негативного емоційного забарвлення. Прізвищ таких небагато, і не про всі можна впевнено твердити, що вони походять від назв населених пунктів.

З суфіксом **-ач** маємо, наприклад, прізвище *Косила́ч,* яке, можливо, походить від назви с. Косилів (Хм). З суфіксом **-ух** утворені прізвища *Жеребу́х, Кобилю́х,* які могли бути утворені від назв Жеребки (Жт, Пл, Хм), Кобила (І-Фр), Кобилля (Рв, Тр). Суфікс **-ун** знаходимо у прізвищі *Кривцу́н,* яке могло утворитися від назв Кривка (Лв) або Кривки (Пл, Тр), але могло бути і зневажливим прізвиськом за фізичною ознакою. Суфікс **-ій** служить для утворення назв людей за певною ознакою з відтінком зневажливості (*бабій, плаксій, стогній*). У деяких прізвищах цей суфікс, можна думати, виражає походження з певної місцевості (теж з відтінком зневажливості): *Зарубі́й* від с. Заруб (Тр) або Зарубани (Лв); *Скалі́й* — від м. Скала (Тр), *Стеблі́й* — від с. Стеблі (Вл, Кв), Стеблівка (Зк, Рв), Стеблів (Кв).

Від назв населених пунктів виникли й деякі безсуфіксні прізвища. Зіставивши прізвище *Косого́р* з назвою села — Косогірка (Хм), мусимо прийти до висновку, що прізвище походить від назви села, а не навпаки. Назва місцевості, утворена від особової назви Косогор була б Косогорів чи Косогорівка, а не Косогірка. Косогірка — назва, утворена від ознаки краєвиду, а вже той, хто живе в Косогірці, — *Косого́р.* Зовсім аналогічно утворене і прізвище *Лисогі(о)р* від топонімів Лисогірка (Вн, Од, Хм, Хрк), Лисогір'я (Кв), Лисогора (Вн), а також прізвище *Лісого́р* від назви Лісогірка (Вн, Хм).

У ряді випадків прізвище збігається з топонімічною назвою. Це такі назви, як *Бринь* (прізвище записане в Львівській обл., а село такої самої назви є в Івано-

Франківській обл.), *Га́лич, Го́ринь* (прізвище в Львівській обл., населений пункт у Житомирській обл., а також назва річки), *Добро́миль* (місто в Львівській обл.), *Со́каль* (Лв), *Стани́мир* (Лв), *Стри́па* (населений пункт у Закарпатській обл., а також назва річки). У всіх цих випадках не може бути мови про утворення топоніма від особової назви, а тільки навпаки: своє прізвище рід узяв від місцевості, звідки походив, або від річки, над якою жив. Можливо, що утворення такого типу прізвищ пояснюється незвичайністю назви місцевості, звідки прибув поселенець на нове місце проживання, внаслідок чого людину, яка говорила, що походить з Бриня, могли назвати *Бринем,* а людину з Добромиля — *Добромилем.*

Окремі українські прізвища утворилися від назв населених пунктів, що не знаходяться на території України. Наприклад, від назви м. Крако́ва ми записали два прізвища: *Кракі́вський* і *Краков'я́к,* від назви м. Скавіна (Польща) — однозвучне з ним прізвище *Скаві́на,* від назви м. Цешин — прізвище *Цеши́нський.* Прізвище *Ри́мський,* мабуть, пов'язане не з перебуванням у Римі, а з приналежністю до римо-католицького віросповідання. Прізвища *Білосто́цький* та *Варша́вський* теж на перший погляд видаються утвореними від неукраїнських топонімів, але перевірка показує, що, крім міста Білостока (Białystok) у Польщі, існує село такої самої назви у Торчинському р-ні Волинської обл., а Варшавою називався хутір у Львівській обл. (перейменований на Смереки у Щирецькому районі). Були ще й чотири Варшавки, теж назви хуторів, із них два у Львівській і два у Тернопільській обл.

При розгляді деяких прізвищ, утворених від топонімічних назв, спостерігаємо різні зміни, що в них відбулися. З фонетичних треба згадати:

а) випадіння приголосного. Прізвище *Підсо́нський* утворене від назви с. Підсоснів (Лв), отже, виникло з етимологічного **Підсоснський.* Можливо, що і прізвище *Демський* походить від назви с. Демня (Лв), отже, з первісного **Демнський;*

б) вставку приголосного. Прізвище *Плаву́цький* походить від назви Плауча (Тр, тепер перейменоване), але населення вимовляло Плавуча.

На зміну первісної форми прізвища могла впливати його деетимологізація. Зв'язок прізвища з топонімічною

назвою в свідомості його носіїв поступово стирався, тим більше, якщо прізвище було утворене від назви далекої місцевості, мало відомої або й зовсім невідомої на теперішньому місці проживання. Так, прізвище *Кохайкéвич* — це, мабуть, варіант другого існуючого на Львівщині прізвища — *Кугайкéвич,* утвореного від назви с. Кугаїв (Лв). Прізвище *Покравéцький* походить, можна думати, від назви с. Покрівці (Лв), отже, з первісного **Покровéцький.* Прізвище *Соневúцький* виникло з первісного **Синевідський* від назви с. Синевідсько (Лв) [30].

Українські прізвища часто неправильно записувались у документи і в такій спотвореній формі ставали нормою: *Лагоцький,* утворене від топонімів Лагодів, Лагодівка (повинно бути *Лагодський*), *Медвецький* — від Медведівці, Медвежа (правильно *Медведський*). Українська назва с. Озеряни (Вл, Рв, Тр, І-Фр) у польській офіційній формі Єзежани (Jezierzany), а с. Озерна чи Озірна (Тр) по-польськи Єзерна (Jeziernа). Звідси й з'явилися серед українців такі, начебто польські, прізвища, як *Єзежинський* чи *Єзерський.* Паралельно існують прізвища *Озерський* і *Озірський.* Не треба вважати польським і прізвище *Заплацінський,* бо це спотворене українське прізвище *Заплатинський* (такий варіант теж існує), утворене від назви с. Заплатин (Лв). Від назви Яструбиця (Рв, по-польськи Jastrzębica) і Яструбичі (Лв, Jastrzębice) виникло перекручене на польський лад прізвище *Ястремський.*

Реєстр прізвищ, спотворених за часи національного гніту українського народу, можна б продовжити.

ПРІЗВИЩА, УТВОРЕНІ ЗА СОЦІАЛЬНОЮ ПРИНАЛЕЖНІСТЮ АБО ВІД НАЗВИ ПОСТІЙНОГО ЗАНЯТТЯ

Виникнення значної частини прізвищ пов'язане з соціальною приналежністю або з постійним заняттям людини. Це були назви, які відрізняли особу від її оточення. Звичайно, не було б у тому смислу, якщо б, напри-

---

[30] Назву цієї місцевості, а точніше — Синевідська Вижнього і Синевідська Нижнього у Львівській обл. (від кореня «вода») спотворено невдалим перейменуванням на Верхнє і Нижнє Синьовидне.

клад, на Січі надали комусь прізвисько *Козак,* бо ж там усі були козаками, але в селі, з якого ніхто більше не козакував, таке прізвисько точно визначало, про кого саме йдеться. Це прізвисько могло, ставши родовим прізвищем, переходити на нащадків або в такій самій, незміненій формі, або оформлене патронімічними суфіксами. Воно зберігає і сьогодні пам'ять про предка-козака.

Прізвиська, утворені від назви професії, легко передавалися нащадкам і ставали родовими прізвищами, бо ж і сама професія часто переходила з покоління в покоління [31].

На думку М. Корниловича, прізвища за характером діяльності були поширені насамперед серед дворових селян, які не мали родової традиції, «повідбивалися від своїх родин, ба навіть часом не знали або не пам'ятали свого батьківського ім'я» [32].

Розгляд прізвищ, що означали різні види занять, діяльності, назви посад або вказували на класове розшарування суспільства, особливо цікавий з точки зору історії культури. Зваживши, що українські прізвища, зокрема селянські, в своїй масі формувалися приблизно з XVII ст. й закріпилися в документах тільки в кінці XVIII ст. [33], ми можемо твердити, що існуючі сьогодні прізвища, які утворилися у зв'язку з стáновістю та трудовою діяльністю, відображають картину українського суспільства у другій половині XVIII ст. Якби в нас не було інших матеріалів, що могли б свідчити про соціальний стан населення України, про його основні заняття та професії, економіку й культуру епохи розкладу феодалізму та зародження капіталізму, то існуючі сьогодні родові прізвища могли б служити джерелом для майже повної й досить вірної реконструкції картини життя в цей період. Наші прізвища дають можливість уявити суспільне життя України в таких аспектах: а) класове розшарування суспільства, б) адміністративне управління, в) військо, г) економічне життя (промисловість, ремесло, торгівля, сільське господарство, мисливство й

---

[31] Пор. Heinze, назв. праця, стор. 40.

[32] М. Корнилович, назв. праця, стор. 130.

[33] М. Корнилович, назв. праця, стор. 131; І. Франко, назв. праця, стор. 16; Ф. Коковський, назв. праця, стор. 12.

рибальство, заробітки), д) організація праці закріпачених селян, е) суспільна верхівка, є) наука і мистецтво, ж) церковне життя, з) боротьба народу за визволення.

Звичайно, наявність якогось прізвища не завжди доводить, що його перший носій був саме тим, що означало його прізвище. Серед українського народу не було, наприклад, царя, короля, кардинала і т. п., хоч прізвища такі існують. Вони виникли з первісних прізвиськ, які надавалися з невідомих сьогодні причин. Може, хтось любив часто розповідати про царя, от і могли прозвати його *Царем*. Бідного селянина-кріпака, глузуючи, прозвали *Королем* чи *Карнидалом* (може, якраз через те, що він так перекрутив це незвичне для нього слово), і це прізвисько стало згодом закріпленим у документах його родовим прізвищем.

Як ілюстрацію до виникнення таким способом прізвиськ і переростання їх у прізвища наводимо слова М. Рильського з поеми «Марина»:

Гаврило це. Хоч він ніколи Риму
Не бачив, як ніхто з його дідів,
Та прізвище хтось жартома пустив
(Хто ж, як не пан, від них усе береться!)
І *Папаримський* наш Гаврило зветься
По книгах навіть, а не то що так [34].

Проте в більшості випадків прізвисько виникало внаслідок того, що його перший носій справді належав до даного стану або мав певну професію. До наступних поколінь ця назва переходила як прізвище або в незміненому вигляді, або змінена за допомогою різних суфіксів (переважно патронімічних або зменшених і згрубілих), напр.: *Крав́ець, Кра́вчик, Кравцу́н, Кравче́ня, Кра́вче́нко, Кравчу́к, Кра́вців, Кравчи́шин* та ін.

Переглядаючи найдавніші метрики с. Сільця Кам'янсько-Бузького р-ну Львівської обл., ми знайшли запис з 70-х років XVIII ст. польською мовою, з характерним для того часу правописом: «Jan, professyey swoyey szwiec», тобто «Іван, за своєю професією швець» і через декілька років про ту саму особу, але латинською мовою: «Ioannes, sutor».

Ці записи свідчать, по-перше, що Іван був шевцем і, по-друге, що в нього ще не було прізвища. Для того

---

[34] М. Рильський, Марина, К., 1944, стор. 70.

щоб його відрізнити від інших Іванів, поряд з його ім'ям називають професію. Коли ж через кілька десятків років у книгу народжених записували дитину Іванового сина, вперше з'явилося в метрикальних книгах цього села (вже на початку XIX ст.) прізвище *Шевчу́к*. Потомки цих Шевчуків живуть у Сільці і нині. Шевством ніхто з них не займається, а про свого прапрадідашевця давно забули.

Розглянемо прізвища, утворені за соціальною приналежністю або від назви професії.

Прізвища, що вказують на класове розшарування суспільства

Насамперед у прізвищах відтворено поділ на багатих і бідних. Прізвище *Бага́ч* (паралельно *Бога́ч*) записане в Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській, Хмельницькій і Одеській областях. Від нього утворилися похідні: *Богаче́вич, Богаче́вський, Богатчу́к, Бога́тський, Бага́цький* і *Богачи́шин*. Синонімом його є прізвище *Ду́ка* з похідним *Дуче́нко*. Для людей, які уміли швидко здобувати багатство, народ утворив прізвище *Скоробога́тий* і *Скоробога́цький*. Багатій, що став власником села, поміщиком, — це *Ді́дич*, прізвище, записане в Київській, Львівській та Івано-Франківській обл.

Ознакою багатства була одежа — дороге кармазинове, а іноді закордонне англійське сукно. «Кармазинами» називали козаки багату старшину. Прізвище *Кармази́н* існує в Львівській обл. Тут же записане і прізвище *Фале́ндиш*, що походить з німецького fein lundisch («найкраще лондонське» сукно) (Brückner, 303) [35].

Привілейованою верствою суспільства у давній Польщі була шляхта. Прізвище *Шля́хта* існує сьогодні в Закарпатській обл., причому його носії, колись бідні селяни, напевно, не належали до цього стану, а одержали його як насмішливе прізвисько (може, за намагання уподібнитись до шляхти, як Тобілевичів Боруля). Виразне значення зневажливості виражало прізвище *Шляхе́тка*. Прізвище *Шля́хтич* записане в Івано-Франківській обл.

[35] Тут і далі даються скорочені назви словників (див. список скорочень в кінці книги).

Шляхті належав титул «його милость пан», «по-польськи скорочено mościpan, mospan. Ці титули, коли ставали прізвиськами, напевно, виражали насмішку і збереглися як прізвища *Мостіпáн* і *Мастіпáн*[36].

Від слова пан утворилися прізвища *Панúч, Панúчик, Пáник, Панóнько, Панóчко, Пáнця, Пáнів.*

Згадки про давнішу епоху збереглися в прізвищах *Князь, Князéвський, Боярчýк, Боярський,* якщо тільки вони не пов'язані з «князем» та «боярами» весільного обряду.

Кращою характеристикою минулого життя трудящого українського народу є прізвища: *Бідний, Убóгий, Бідолáх, Бідýла, Голóта, Голотю́к;* таке саме значення мало і прізвище *Драб* та похідні від нього *Дрáбик* і *Драбéнко.*

Бідняків, що не мали нічого, крім хатини, називали на заході України «халупниками» (Грінченко, IV, 384). Прізвища *Халýпник* і *Халýпний* існують у Тернопільській обл.

Антонімом до слова «пан» є «мужик». Прізвище *Мужúк* записане в Львівській обл., похідне *Мужичýк* — у Ровенській.

Зневажливе «мугир», як суспільна верхівка називала бідних селян (Грінченко, II, 452), можна впізнати в прізвищах *Могúр* (Вн) і *Магúр* (Лв).

Відношення особистої залежності від пана відображали прізвища *Раб, Рáба, Рáбик* (Грінченко, IV, 1) і *Підданю́к.*

Селянин, що проживав у слободі, тобто селі, тимчасово звільненому від деяких податків і панщини, це *Слободя́н, Слободя́ник* або *Слободяню́к.*

Не витримавши гніту і знущань, деякі селяни втікали від своїх панів, ставали бурлаками, волоцюгами. Так і записували декого з них у списках населення, коли виникла необхідність кожному мати офіційне прізвище. Прізвище *Бурлáка* зустрічається в Київській, Кіровоградській, Полтавській обл., похідне — *Бурлачéнко* — у Полтавській, а *Волоцю́га* — в Львівській обл. Близьке до попередніх за значенням, з виразно негативним емоційним забарвленням, прізвище *Пройдúсвіт* (Зк, Хс).

[36] Останній варіант, очевидно, як результат запису в документи малограмотним «акаючим» службовцем.

Такі прізвища, як *Оса́дець, Оса́дця, Оса́дчий, Оса́дченко, Осадчу́к,* пов'язані своїм виникненням з колонізаційними діями поміщиків і адміністрації, що виділяли частину селян і утворювали нові населені пункти.

Прізвища, утворені від назв адміністративних посад

Частина прізвищ дає деяке уявлення про адміністраційний апарат країни. Вище згадувалось, що такі прізвища, як *Цар, Коро́ль,* а також *Ці́сар, Шах,* виникли, очевидно, не як назви нащадків царя, короля, цісаря, а як прізвиська (переважно насмішливі), утворені з невідомої нам причини. Проте характерно, що прізвища відтворюють назви представників державного управління, які були типові для XVII—XVIII ст., тобто для періоду формування і закріплення більшості українських прізвищ.

Від наведених вище прізвищ-основ утворилися також похідні: *Царе́вич, Царе́нко, Ца́рик, Цару́к, Царю́к, Цари́шин, Короле́вич, Коро́лик, Короля́к, Королі́шин, Шахівський.*

Керівникам держави допомагали в адмініструванні воєводи і старости. Прізвище *Воєво́да* і похідне від нього *Воєві́дка* записані в Івано-Франківській обл. Можливо, що це теж первісні прізвиська, якими народ наділяв тих, хто любив верховодити. Прізвище *Старо́ста* і похідне від нього (у польській фонетичній формі) *Старосці́нський* існують у Львівській обл. Щодо значення цього терміна, то воно було неоднакове в давній Польщі (до 1772 р.) і на території царської Росії. Староста на заході України, як у давній Польщі, так і пізніше в Австрії був адміністративним урядовцем, що більш-менш відповідало посаді «начальника уезда» в Росії. Такими «начальниками» вихідці з українського народу ніколи не бували, тому й цю назву треба розглядати як прізвисько. Прикметникове прізвище *Старосці́нський* (ще й з польською вимовою) могло бути насмішливим прізвиськом «незаконного» потомка якогось «пана старости».

У шляхетській Польщі існувала посада комісара. Цей термін, утворений від лат. committere — доручати, commissum — доручення (Brückner, 368), означав уря-

довця для спеціальних доручень. Прізвище *Комісáр* не зафіксоване, але є похідні від нього *Комісарýк, Комісарчýк*. Вони могли мати таке значення, як *Старосцінський*.

Слово «депутат» давно відоме українському народові, хоч загальновживаним стало тільки після Жовтня. Грінченко подає два значення його: 1) виборна особа («Од цариці знов наказ: прислати до столиці депутатів», «Основа», 1862) і 2) обласне — власник полонини (Грінченко, II, 368). Прізвище *Депутат* записане в Черкаській обл., отже, треба думати, що воно мало перше, основне значення.

Давні канцелярії, зокрема суди, не могли обійтись без писарів і возних. Ці невисокі посади були відносно доступні для вихідців із народу, і цим можна пояснити досить значне поширення прізвищ, утворених від цих назв. Прізвище *Пúсар* записане в Івано-Франківській та Львівській обл., похідне *Писарéнко* — в Полтавській, Харківській і Чернігівській, *Писарéвський* — у Кіровоградській обл. На Львівщині записане також прізвище *Секрéтáр*.

Прізвище *Вóзний* поширене у Львівській і Тернопільській обл.; похідні від нього — *Візнюк, Возняк*.

Ще дрібніші адміністративні «діячі» — це жандарми, стражники, десятники, яриги. Слід свій залишили в таких прізвищах: *Шандáр* (загальновживана в західноукраїнських областях форма, що відповідає літературному «жандарм»), записане у Львівській обл., *Стрáжник* — у Львівській та Івано-Франківській, *Десятник* і похідне *Десятнюк* — у Хмельницкій обл. Прізвище *Ярúга* зустрічається в Полтавській обл.

Плату за право торгувати, так зване мито, збирали митники, або митарі. Прізвище *Мúтар* зафіксоване в Тернопільській обл. Плату за право переїзду через міст збирав мостовий. Звідси прізвище *Мостовúй* та його похідні *Мостовúк* і *Мостовéнко*.

У прізвищах збереглися також сліди давньої міської і сільської самоуправи. Прізвища *Буймистрýк* і *Боймистрýк* (Вл, Хм) утворені, очевидно, від німецької за походженням назви *бургомистр* > *бурмистр* > *буймистр* (голова міської управи при так званому магдебурзькому праві). Бургомистр разом із членами міської ради засідав у ратуші, через що народ називав їх

ратушними. Прізвище *Ратушний* записано в Київській і Львівській, похідне *Ратушняк* — у Житомирській і *Ратушинський* — у Львівській обл. Подібне значення мало і прізвище *Лавний* (Лв), генетично пов'язане, мабуть, з назвою «лавник», що мала два значення: а) член давнього міського суду і б) службовець цехового братства (Грінченко, II, 338).

У містах, що не мали магдебурзького права, міську раду очолював не бургомистр, а війт. Війтом у західній частині України називався також сільський голова (староста), причому в Галичині ця давня назва, запозичена з німецької мови (Vogt) через польську, використовувалась у цьому значенні аж до возз'єднання з Радянською Україною. Прізвища *Війт* ми не знайшли, зате існує довга низка прізвищ, що походять від цієї назви: *Війтів, Вітів, Войтів, Війтович, Войтович, Вуйтович, Войтенко, Войтюк, Вітюк, Войтина, Войтунь, Войтишин, Вітишин, Вітовський* і *Вуйцік.* На Буковині назві *війт* відповідала назва *двірник.* Прізвище *Двірник* записане в Львівській, *Дворник* і *Дворниченко* — в Полтавській і Донецькій обл., де буковинське значення слова *двірник* не було відоме, і де воно могло виникнути на базі російського слова «дворник» з двома значеннями: 1) власник «постоялого двора», заїзду і 2) сторож при будь-якому домі (Даль, I, 423).

У давній Польщі існувала ще одна назва сільського голови, теж запозичена з німецької мови — солтис (нім. Schultheiss). Прізвище *Солтис* записане в трьох західноукраїнських областях.

Помічниками війта були присяжні. Існує прізвище *Присяжний,* а також утворені від цієї назви *Присяжник* і *Присяжнюк.*

З другої половини XVIII ст. на Україні існує, причому тільки в великих українських містах, пошта. Пояснюючи слово *поштар,* Грінченко ілюструє його цитатою з Є. Гребінки: «Город путящий... і пошта є, і поштарі ходять, мов ті москалі з чорними комірами, і письма роздають чесно, не розпечатавши». Поштарем називався також візник поштової станції (рос. *ямщик*) (Грінченко, III, 397). Прізвище *Почтар* записане в Ровенській і Івано-Франківській обл., утворене від нього патронімічне *Поштаренко* — у Київській обл.

Прізвища, утворені у зв'язку з військовою службою

Хронологічно давнішими є прізвища, що відображають організацію українських козацьких військ; пізніше з'явилися нові назви, переважно іншомовного походження (в зв'язку зі службою в російській та австрійській арміях).

Традиції козацької України живуть у таких прізвищах: *Гетьман* з похідними патронімічного типу: *Гетьманчу́к, Гетьманщу́к* і *Гетьманю́к; Коза́к* (записане в 15 областях, одне з найпопулярніших українських прізвищ) з похідними *Козачо́к, Козаче́нко, Козачу́к, Козаке́вич, Козачи́шин, Козачи́нський, Козачко́вський.* Синонімом до слова *козак* була назва *рицар,* записана як прізвище (*Ри́цар*) у Львівській обл. Досить поширене і прізвище *Запоро́жець* (в семи областях), патронімічне *Запоро́жченко* записане в Сумській обл.

На окремі види козацької зброї, їх військового побуту указують прізвища: *Гарматі́й, Гарма́ш, Пушка́р* (від нього патронімічні *Пушкаре́нко* і *Пушкаро́вич*), *Пласту́н, Компані́єць, Сердю́к; До́вбиш, До́вбуш* (похідні *Довбуща́к, Довбишо́в*), *Бубні́й, Сурма́ч, Сурмі́й, Трубі́й,* а також у польській фонетичній формі — *Тре́мбач, Три́мбач* з похідними *Трембаче́вський* і *Тремб́е́цький.*

Назви козацької військової старшини збереглися в таких прізвищах: *Кошови́й, Ата́ма́н* (похідні *Ата́ма́ненко, Атаманчу́к, Атаманю́к, Ватаманю́к, Ата́ма́нець, Ота́ма́шко*), *Полко́вник, Асау́л* (з похідними *Асаулю́к, Осау́лко*), *Со́тник* (патронімічне *Сотниче́нко*), *Хору́нжий* і *Хору́жий* (з похідними *Хорунжике́вич* і *Хорунжи́нський*).

Збереглась у прізвищах також назва джури — козацького слуги-товариша, зброєносця, що разом з козаком ходив у походи й бої (Грінченко, І, 577) — прізвища *Чу́ра* і *Цю́ра.*

Одночасно з цими назвами виникали також прізвища, пов'язані із службою в польському й турецькому військах, куди волею чи неволею попадали окремі українці. Так, прізвище *Посполі́так* генетично, мабуть, пов'язане з польським pospolitym ruszeniem, тобто загаль-

ним ополченням, а прізвище *Ритарóвський* — з відомими в історії польськими рейтарами.

Турецькі за походженням прізвища *Чавс* і *Чáус,* що означали службу посильного або султанського служку (Arct, 49) записані в Полтавській та Львівській обл. Від назви «яничар» (турецьке yeni ceri — нові війська. Ушаков, IV, 1463) виникло прізвище *Янчаренко.* До цієї категорії належить і прізвище *Арнáут* (Вн). За поясненням В. Даля, арнаутом називався в Туреччині представник окремого роду війська-сторожі з християн; це слово зустрічалося як лайливе («виродок», «басурман») (Даль, I, 23).

Остання чверть XVIII ст. — це період, коли як у Східній Україні, так і в тій частині України, що була загарбана Австро-Угорщиною, впроваджується обов'язкова військова повинність.

Загальна назва військовослужбовця в російській армії — солдат — виступає в прізвищі *Солдáт,* у перекручених на території Галичини прізвищах *Савдáк* і *Солдáн,* а також у патронімічному *Солдатéнко.* Подібна назва в західній частині України, яка була під владою Австро-Угорщини, — «жовнір» (теж від нім. Söldner, але через пол. żołnierz). Як прізвище *Жовнір* існує у Львівській, Івано-Франківській і Запорізькій областях. Від цієї назви походять патронімічні *Жовнірóвич* і *Жовнірчýк.*

З рекрутським набором, про який так багато складено українських народних пісень і який залишив сліди і в поезії Шевченка, генетично пов'язані прізвища *Новобрáнець* і *Рéкрут* (Крв, Вн).

Служба в різних родах російських і австрійських військ позначилась утворенням прізвищ: *Гренадúр, Гусáр* (на заході його різновидність *Гýзар*) з похідними *Гусарéць, Гусарéвич* і *Гузáрський; Драгýн, Улáн.* Кіннота (кавалерія) в австрійській армії мала загальну назву Reiterei, звідси колишній кіннотник одержав прізвище *Рáйтер* або *Рáйтман* (Лв).

Колишні піхотинці мали такі прізвиська (згодом прізвища), як *Піхóта, Піхур* (з пол. piechur — піхотинець), *Піхýра* і *Пишáк.*

Про службу у флоті говорить тільки одне з записаних нами прізвищ — *Бóцман* (Кр).

Важка й відповідальна служба військової сторожі відбилася в українській антропонімії двома синонімічними прізвищами, з яких одне пов'язане з російською військовою термінологією — *Калавýр,* перекручене з «караул», а друге — з австрійською, відоме з Федьковичевих віршів — *Шéльвах* (з нім. Schildwache — сторожа, вартовий).

Сержантські чини відмічені одним тільки прізвищем — *Кáпраль* (Лв), що походить з італ. caporale — австрійський військовий чин.

Більше зустрічається прізвищ, утворених від назв офіцерських чинів. Це не повинно викликати здивування, бо хоч український селянин не був тоді ні російським, ні австрійським офіцером, та назви (не раз перекручені) могли з різних причин стати його прізвиськами, зокрема якщо він був незаконним сином офіцера чи генерала. З колишніх прізвиськ виникли нинішні прізвища: *Оберлéйтнер* (Тр, перекручене з нім. Oberleutenant), *Капітан* (і похідні *Капітáнець* і *Капітанчýк*), *Мáйóр,* а також *Однорáл* — немилосердно перекручене з «генерал».

У ряді областей записане прізвище *Фóрись* та похідне від нього *Форисяк,* що означало офіцерського слугу (денщика) — пол. foryś з нім. Vorreiter.

Минуть, можливо, сторіччя з часу, як перестали існувати царська й цісарська армії, служба в яких завжди була ненависною для українського народу, але спогад про цей важкий період історії залишиться у родових прізвищах далеких нащадків колишніх австрійських і російських солдатів.

Прізвища, виникнення яких пов'язане з економічним життям країни

Існуючі прізвища цієї групи свідчать про ступінь розвитку різних галузей господарства в період закріплення родових назв.

а) Промисловість і ремесло

Промисловість до скасування кріпацтва знаходилась у зародковому стані. Природно, що ті нечисленні особи, які займалися промислом, настільки відрізнялися від

інших членів суспільства, що назва їх професії не тільки ставала їх особистою назвою, а й переходила на нащадків як родове прізвище.

На зародки металургійної промисловості вказує існування таких прізвищ, як *Гамéрник* (Лв), перекручене з первісного «гамарник», що походить від слова «гамарня» — «металлоплавильное заведение» (Грінченко, I, 269). Прізвище *Рудник* (Вл, Лв) — від «рудокоп», а *Рудни́цький,* хоч безпосередньо не пов'язане з заняттям, але утворене від назв місцевості, де розвивався цей промисел, і в першу чергу видобування залізної руди (Руда, Рудно і под.).

Прізвище *Гýтник* (Зк) і похідне *Гутникéвич* (Лв) утворилися від слова, яке означало людину, що працює на скляному або залізоплавильному заводі (в гуті).

Експлуатація лісів створила професії, які стали основою виникнення таких прізвищ: *Угля́р, Бýдник* (від «буда» — поташний завод, похідне *Будничéнко*), *Смоля́р* (похідні *Смолярчýк* і *Смоля́рський*), *Дігтя́р* і *Дегтя́р* (назви робітників у дігтярні). Таке саме значення мало і прізвище *Шмірáк* — назва людини, що виготовляє смолу, дьоготь (шмір).

З текстильною промисловістю пов'язані три синонімічних прізвища: *Вовня́р, Сукновáлець* і *Шаповáл.* Перших двох слів немає у Словнику Грінченка. Даль тлумачить слово «сукновальня» як «устройство и заведение для валки сукон» і «сукновал» як «сукновальний мастер» (Даль, IV, 358). Назва «вовняр», на нашу думку, означала те, що російською мовою виражає слово «шерстобит» (Даль, IV, 630). «Шаповал» — це рос. «шерстобой, войлочник» (Грінченко, IV, 485). Від нього похідні прізвища *Шаповáловський* і *Шаповáлов.*

До цієї групи треба зарахувати і прізвище *Ткач,* одне з найбільш поширених українських прізвищ. Багато також утворилося похідних від нього: зменшені *Ткáчик, Ткáчусь,* патро- і матронімічні *Ткачýк, Ткачéнко, Ткáчів, Ткачóв, Ткачи́шин.* Є і прикметникове прізвище — *Ткачи́нський.* Від назви працівниці-жінки «ткаля» утворилися прізвища *Ткáлич* і *Ткáлик.* Окрему спеціалізацію виражало прізвище *Білоткáч.*

Виробництво килимів, якими Україна здавна славилась, також залишило свій слід в українській антропонімії. Прізвище *Кили́мник* записане в Київській обл.

Цікаво, шо в Словнику Грінченка знаходимо тільки назву жінки, яка виробляє килими — килимниця. Прізвище *Килимник* свідчить про те, що виробництвом килимів займались і чоловіки. Синонімічним є прізвище *Коберник,* утворене від слова «кобер», «ковер» — килим. Похідне від нього прізвище *Коберський.*

Шкіряна промисловість представлена двома назвами — «кожем'яка і «гарбар». Прізвище *Кожем'як* записане в Кіровоградській, *Гарбар* — у Житомирській обл. Обидві назви означають одну професію.

Ряд прізвищ утворився від слів, що означають професії, пов'язані з харчовою промисловістю. Одне з найпоширеніших українських прізвищ *Мельник,* записане в 16 областях, має чимало похідних: *Мельничук, Мельниченко, Мельникович, Мельничин, Мельнишин, Мельничайко.* Синонімічні за своїм походженням прізвища *Мірошник* з похідним *Мірошниченко* і *Млинар.* Іронічне забарвлення мали, очевидно, прізвища *Мелимука, Мелимук* і *Мукомела.*

Значне поширення мають і прізвища, які утворилися від слів, що означали людей, пов'язаних з виробництвом олії. Це *Олійник* (прізвище записане в 17 областях), *Оліярник,* здеформоване *Олінник* та патронімічне *Олійничук.*

З виробництвом пива, вина та горілки було пов'язане виникнення прізвищ *Бражник, Хміляр, Солодовник, Пивовар, Винник* (з похідними *Винників, Винниченко, Винничук*), *Винар* (з похідними *Винарович, Винарчук, Винарський*) і подібне до нього *Виняр.*

З добуванням солі і з торгівлею сіллю пов'язане прізвище *Соляр,* яке мало два значення: 1) солевар і 2) торговець сіллю (Грінченко, IV, 167), а також прізвища *Солярик* і *Соляник.*

Розведення тютюну і робота на тютюнових плантаціях створили прізвище *Тютюник.*

Прізвище *Папірник* походить від слова, що означало власника паперової фабрики або торгівця папером.

З виробництвом цегли та роботою на цегельнях пов'язане виникнення прізвищ *Цегельник* і *Цегольник, Цегельський,* а також засвоєне з німецької мови *Цигельман.*

Промисловість в епоху її зародження нелегко відмежувати від ремесла. Велика кількість прізвищ пока-

зує найрізноманітніших ремісників, тобто людей, що «знали яке-небудь ремесло і займалися на замовлення споживача виготовленням виробів кустарним способом у себе вдома власними засобами виробництва» (Ушаков, III, 1335). Знову доводиться повторити, що якби в нас не було інших документів і пам'яток минулого, то вже на основі існуючих сьогодні прізвищ можна було б досить повно і точно реконструювати стан розвитку ремесла на Україні в ту пору, коли відповідними документами фіксувалися родові назви людей.

Розглянемо прізвища, утворені від назв ремісників різних спеціальностей в алфавітному порядку.

Прізвище *Бліха́р* (Лв), що зберегло й фонетичну особливість західноукраїнських говорів (вимову ненаголошеного **'а** як **і**) означало професію бляхаря, пол. blacharz з нім. Blech, Blechschläger. Від цього самого слова утворилося і прізвище *Бляха́рський*.

Бочки й бодні майстрували боднарі або бондарі. Назва, в якій відбулася метатеза приголосних, типова для східних областей, і в прізвищах вона там також поширена. В сучасній літературній мові пізніша форма «бондар» витіснила первісну «боднар». Від обох варіантів утворилися також похідні прізвища, а саме від *Бо́днар: Боднаре́ць, Бодна́рик, Боднару́к, Боднарчу́к, Боднаре́нко, Боднаро́вський, Боднаро́вич;* від *Бо́ндар: Бондаре́нко, Бондаре́ць, Бондару́к, Бондарчу́к.* Існує прізвище *Бо́дник,* а також полонізовані або польські за походженням прізвища *Беднарчу́к* і *Бедна́рський* (пол. bednarz).

Прізвище *Гонта́р* (точніше *Ґонта́р*) утворилося від слова, що означає людину, яка покриває дах гонтом. Похідні прізвища *Гонтару́к* і *Гонта́рський.*

Гончарство — одне з найдавніших відомих у східних слов'ян ремесел. Прізвище *Гонча́р* (етимологічно «горнчар») записане у восьми областях. Від нього зменшені і патронімічні: *Гонча́рик, Гончару́к, Гончаре́нко, Гончаро́в.*

Давно минув той час, коли по селах їздили зі своїм нескладним інструментом димкарі, що витискали узори на домотканому полотні, виготовляючи так звану димку. Прізвище *Димка́р* живе й досі в Івано-Франківській обл.

Жаль, що стару українську назву «золотар» витіснила в побуті іншомовна, для широких мас етимологічно незрозуміла назва «ювелір». Давня назва збереглась у старовинних народнопоетичних творах[37], а також у прізвищах *Золота́р, Золоталре́нко*.

Одним із найбільш поширених українських прізвищ є прізвище *Кова́ль* (записане в 19 областях) з цілим рядом похідних (зменшених, згрубілих і патронімічних). До найбільш поширених похідних належить прізвище *Ковале́нко* (у восьми) і *Ковальчу́к* (у 15 областях). Крім них, маємо ще такі прізвища, що виникли у зв'язку з професією коваля: *Кова́лик, Ковали́с(ь)ко, Кова́льчик, Ковалю́к, Кова́лів, Ковали́шин, Ковальчи́шин, Кова́льський*. Приналежність до тієї самої професії виражають також прізвища *Кузне́ць, Ко́вач, Шмід* (Лв, від нім. Schmidt) і *Фабро́вський* (Тр, від лат. faber).

Три синонімічних прізвища утворилися від слів, що означають людей, які займалися виготовленням різного роду возів: *Колісни́к, Колоді́й, Сте́льмах*. Перші два слов'янські за походженням, третє — з німецького Stellmacher, яке проникло в українську мову через польську. Поряд із прізвищем *Колісни́к* існує його різновидність *Коле́сник* і утворене від нього *Колесниче́нко*. Паралельною формою до прізвища *Сте́льмах* є *Ште́льмах*. Похідне патронімічне *Стельмащу́к*.

Значне поширення має прізвище *Краве́ць* (записане в 12 областях). Дуже поширені також утворені від нього патронімічні *Кра́вче́нко* (в 14 областях) і *Кравчу́к* (у 13 областях). Існують ще похідні: *Кра́вчик, Кра́вців, Кравцо́в, Кравчи́шин, Кравцу́н, Краве́цький*. Ту саму професію означало також німецьке за походженням прізвище *Шна́йдер*[38]. Окрему спеціалізацію кравецької професії, а саме кравця, що шив тільки один вид верхньої чоловічої одежі — чемари, або чамари, виражало прізвище *Чама́рник*. Правда, таке прізвище могла одержати також людина, яка носила чамару.

---

[37] Див. «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край. Материалы и исследования, собранные П. Чубинским», т. III, стор. 394.

[38] *Шнайдер* — справжнє прізвище західноукраїнської поетеси Уляни Кравченко. Цікаво, що своє німецьке за походженням прізвище Юлія Шнайдер замінила псевдонімом, який є чимось на зразок перекладу.

Заняття кушнірством було одним із важливих ремесел на Україні в епоху, коли баранячий кожух був звичайним зимовим одягом селянина. У 13 областях УРСР записане прізвище *Кушні́р*. Похідні від нього: *Кушне́рик, Кушніре́нко, Кушніру́к, Кушнірю́к, Кушнірчу́к.*

Професія котельного майстра, виробника котлів, стала основою для утворення прізвища *Котля́р,* від якого виникли згодом *Котляре́нко, Котлярчу́к* і *Котляре́вський.*

Прізвища *Ли́мар* або *Ри́мар* і утворені від них патронімічні *Лимаре́нко* і *Римаре́нко* утворилися від німецької за походженням назви професії «римар» (Riemer), що означала майстра, який виготовляв ремінну кінську упряж, збрую, сідла і т. п. Цікаво, що в прізвищі збереглася і первісна форма цього запозиченого слова (*Ри́мар, Римаре́нко*), тоді як у загальній назві наступила дисиміляція однакових сонорних у двох суміжних складах. Синонімом до слова «лимар» є «сідельник». Прізвища *Сіде́льник* (записане в Харківській та Львівській обл.), а також *Хому́тник* (Лв) свідчать про спеціалізацію у виробництві збруї.

Прізвище *Ли́жник* (Тр) утворене від слова, що означало, мабуть, виробника дерев'яних ложок (діалектне західноукраїнське «лижка») і було синонімом більш поширеної назви цієї професії — ложкар.

З мулярством пов'язане виникнення прізвища *Му́ляр* з похідними *Муля́рчик* і *Мулярчу́к.* (У словах цих — з нім. Maurer через пол. murarz — відбулася, подібно як у слові «лимар», дисиміляція між двома однаковими сонорними [39].)

Прізвище *Пе́кар* з похідними *Пекарчу́к* і *Піка́рський* утворилося від назви людини, що займається випіканням хліба. На спеціалізацію цієї професії вказує прізвище *Кала́шник,* тобто пекар, що випікає калачі, а на Львівщині записано ще два прізвища *Бе́кер* (нім. Bäcker) і похідне від нього *Беке́рський.*

Виготовлення давнього українського жіночого одягу — плахти — вимагало особливої ткацької майстер-

---

[39] До слова «муляр» Грінченко, поряд з першим значенням «каменщик», подає друге — «маляр». Це результат змішання двох близьких за своїм звучанням слів, що могло привести і до зближення семантики двох різних лексем.

ності. Мабуть, не помилимось, якщо будемо вважати, що саме від назви на означення ремісника, який ткав плахти, утворилося прізвище *Плахо́тник,* тим більше що прізвище це записане в Полтавській обл., де цей вид одежі був типовим. Словники не подають такого слова.

Прізвище *Поворо́зник* утворилося від слова «поворозь» — мотузка і означало те саме, що й «мотузник» — майстер, що виробляє мотузки, поворози (пор. пол. powroźnik). І цього слова немає в словниках. Для історії української лексики його збереже прізвище.

Прізвище *Різни́к* (два значення: м'ясник і торговець м'ясом) досить поширене в західних областях УРСР. У східній частині України зустрічаємо давно зрусифіковану форму *Ре́знік* і похідне *Резніче́нко.* Людина, що різала свиней, одержала насмішливу, мабуть, назву *Свинобойчу́к* (Хм), а того, хто різав кіз, назвали *Козоріз.* Можна думати, що й прізвище *Кабаніст* (Кр) — це первісно насмішливе прізвисько людини, що різала свиней, а може, й видатного спеціаліста — ковбасника.

Виробник ретязів (ланцюгів) одержав прізвище *Ретізник* (Зк), очевидно, з первісного «ретязник». І це слово відсутнє у словниках.

Можливо, що одну професію представляли ремісники, які одержали прізвища *Реші́тник* і *Си́тар* або *Си́тник* (похідні *Ситарчу́к* та *Ситничу́к*). Хоч решета і сита звичайно виходять із рук одного майстра, проте і тут можлива спеціалізація.

Скри́нник — це теж прізвище, утворене від назви старовинної професії: сьогодні немає вже скринників, хоч виготовлені ними скрині ще подекуди зберігаються.

Прізвища *Слю́сар* і *Шлю́сар* (з нім. Schlosser через пол. ślusarz) утворили похідні: *Слюса́рчик, Слюсарчу́к* і *Слісарчу́к.*

Прізвища *Шни́цар* (Лв) і *Сницаре́вич* (Рв) утворилися з невживаної вже в українській мові назви «сницар» (з нім. Schnitzer через пол. snycerz), що означала різьбяра по дереву.

Як і в розмовній мові, назва ремісника, що вставляє шибки, має у прізвищах два варіанти: *Скляр* і *Шкляр.* Від першого утворилося патронімічне *Скляре́нко,* від другого — похідні: *Шклярчу́к, Шкля́рський, Шкля́рний.* Як свідчать про те місця запису, перший варіант поширений на Лівобережжі (Харківщина, Сумщина), дру-

гий — типовий для західної частини України (можливо, під впливом польських форм szkło, szklarz).

Відносно мало поширеним є прізвище *Сто́ляр*. Похідні від нього *Столярчу́к, Столяро́в*.

У Львівській і Тернопільській обл. досить популярне прізвище *Те́сля*. Пов'язані з ним похідні *Тесле́нко* (Зп, Кв), *Теслю́к, Тесе́лько, Тесе́льський* (на заході). На Львівщині існує також німецьке за походженням прізвище, на означення тієї самої професії, — *Цімерман*.

Від професії токаря утворилося прізвище *То́кар* з похідними *Токаре́нко, Токарчу́к* і *Тока́рський*.

Назва «цирулик», або «цилюрик», означала не тільки голяра (парикмахера), а й щось подібне фельдшеру, людину, яка виривала зуби, ставила банки і под.[40] Саме таке значення мали прізвища *Цируль* і зменшене *Цирулічек*. У Тернопільській обл. записано ще прізвище *Голи́борода*, що означало ту саму професію, хоч, може, значення було не зовсім тотожне. Це міг бути той, хто займався тільки голінням чи стрижкою, а не брався лікувати, залишаючи це діло цируликові.

Важко сказати, яке конкретне значення мало прізвище *Цуке́рник* (Хм). Це слово могло означати і кондитера (пол. cukiernik), і робітника на цукроварні.

Шиттям і лагодженням різного взуття займалися шевці. Прізвище *Швець* одне з найбільш поширених: воно записане в 15 областях. Поширені тепер і патронімічні: *Шевчу́к* (у 16 областях) і *Шевче́нко* (в 14 областях). Від «швець» утворилися ще такі, менш поширені похідні: *Ше́вчик, Ше́вців, Шевцо́в, Шевчи́шин*; у Львівській обл. записане німецьке за походженням прізвище, що теж означало приналежність до цієї професії — *Шу́стер*. Мабуть, не помилимось, якщо варіантом останнього вважатимемо і прізвище *Шу́стір*, записане в Кіровоградській обл. (можливо, серед переселенців із заходу).

Синонімічні назви тієї самої професії відбились у прізвищах *Чобота́р* і *Череви́чник*.

Прізвище *Шва́чка* (Пл) утворилося від назви жінки, що займається шитвом.

---

[40] У Словнику Даля читаємо: «Цирюльник — бородобрей, он же рудомет, зуборвач; цирюльня — вольное заведение, где стригут чешут, бреют, кидают кровь, рвут зубы и пр.» (IV, 576).

Повноправний («визволений») ремісник одержував назву «майстер». Від неї походять прізвища *Майстре́нко, Майстру́к* і *Майстри́шин.*

Ремісники одної професії об'єднувалися в цехи. Пам'ять про ці своєрідні професійні організації збереглась у прізвищах *Цехмі́стер* (Вн) і *Цехмістру́к* (Вл).

б) Торгівля

Значно меншою мірою, ніж промисловість і ремесло, відображається у прізвищах торгівля. Цей факт пояснюється, мабуть, тим, що торгівлею займалися на Україні головним чином представники інших народностей — вірмени, євреї, греки.

Основна загальна назва людини, що займалася торгівлею, — купець. Як прізвище *Купе́ць* записане в Закарпатській обл. Похідні від нього — *Ку́пчик* (Хм) і *Купе́цький* (Лв, Тр).

Прізвище *Кра́мар* утворилося від назви людини, яка торгувала у своїй крамниці. Більш поширені патронімічні прізвища, утворені від цієї основи: *Крамаре́нко, Крамару́к* і *Крамарчу́к.*

Людина, що торгувала, або «шинкувала» (від нім. schenken), горілкою та іншими алкогольними напоями, мала назву шинкаря, або корчмаря. Прізвище *Шинка́р* записане на Київщині. Похідне від нього *Шинкару́к* (фонетичний варіант *Шинкарю́к*).

Від слова «корчмар» утворилися прізвища *Корчмару́к* і *Кочма́рик.* Від пол. karczma, karczmarz утворені прізвища *Ка́чмар, Качма́рик, Качма́рський* і *Качмарчу́к* (усі на Львівщині).

Прізвище *Міня́йло* (Пл) утворене від назви мандрівного торгівця, що об'їздив села, міняючи різні дрібні товари на сільські продукти. Є й патронімічне від нього — *Міняйлю́к.*

Прізвища *Пра́соль, Прасу́ла* і патронімічне *Прасуле́нко* утворилися від назви «прасол», що означала торгівця переважно в'яленою рибою та сіллю. Близьке за значенням слово «чумак» (людина, яка займалася вивозом хліба з України на Дон і в Крим, а звідтіля завозила сіль і рибу) послужило для утворення досить поширеного прізвища *Чума́к* (записане в 11 областях).

Ще один вид торгівлі відобразило прізвище *Мазя́р;* слово «мазяр» означало, як пояснює Грінченко, продавця дьогтю. Від нього є і похідні: *Мазяро́к* і *Мазяру́к.*

Від торгівлі невіддільні грошові операції — позики, проценти. У XVIII ст. процвітало лихварство. Прізвище *Лихвя́к,* записане на Львівщині, безумовно, пов'язане з словом «лихва».

в) Сільське господарство

Основна маса українського народу — це селяни-хлібороби. Частина прізвищ вказує на заняття сільським господарством або різні види сільського господарства, хоча прізвищ таких порівняно небагато. Це на перший погляд дивне явище пояснюється тим, що, як каже А. Доза, прізвище *Селяни́н* (Paisant) виникало тоді, коли селянин переїжджав до міста [41].

Загальну назву людини, що проживала на селі, займаючись господарством, виражають в українській мові слова «кметь», «господар», «газда». Від цих слів утворилися такі прізвища: *Кметь* (Лв, Хм) і *Кміть* (Лв) з похідними *Кме́тик* і *Кметю́к* (Лв, Вн). Від старовинного «сподар» (господар) походять прізвища *Спода́рик* (Лв) і *Сподаре́нко* (Хм).

Прізвища *Га́зда, Газда́йко* (з **г** проривним) записані на Львівщині. Усі три назви були синонімами і означали селянина-хлібороба. Синонімом до слова «хлібороб» є слово «гречкосій» (пор. у Шевченка «І знову шкуру дерете з братів незрящих, гречкосіїв») [42]. Прізвище *Гречкосі́й* (Лв) показує, що в даному Шевченковому тексті маємо не поетичний неологізм, а слово із загальновживаної лексики. Прізвище *Хлібoро́б* записане на Тернопільщині.

Найважливіші сільськогосподарські роботи знайшли відображення у прізвищах *Ора́ч* (Лв) і *Коса́р* (Ів-Фр, Тр) з похідними *Косаре́вич, Коса́рчин, Коса́рик, Косаре́нко.*

Ряд прізвищ утворився від другого основного заняття селян — тваринництва.

Людина, що займалася конярством, одержала прізвище *Ко́нюх* (Рв); прізвище *Конюша́к* утворилося від

---

[41] Див. D a u z a t, назв. праця, стор. 92.
[42] Т. Г. Ш е в ч е н к о, Кобзар, К., 1961, стор. 283.

слова «конюший». Пастуха, доглядача стада означало також прізвище *Стáднúк,* записане в 12 областях.

З розведенням великої рогатої худоби пов'язане виникнення прізвищ *Волóвик, Волóвник* і *Воловéць; Корóвник, Телятник, Вáкар* (з румунського văcár від vácă — корова) і *Вакáрик* (два останні в Івано-Франківській обл.), *Череднúк* і патронімічне *Чередничéнко.*

Овець доглядали вівчарі і чабани. Прізвище *Вівчáр* відоме в Івано-Франківській, Львівській і Тернопільській обл.; похідні від нього — зменшені *Вівчáрик* і *Овчáрик,* патронімічні *Овчарéнко, Вівчарýк, Овчарýк, Овчарóв* і прикметникове — *Овчáрський.* Таке саме значення мало і прізвище *Чабáн,* від якого утворені похідні *Чабáник, Чабанéнко* і *Чабанóвич.*

Прізвище *Свинáр* утворилося від назви людини, яка розводила чи вирощувала панських свиней (можливо, також від назви баришівника, що торгував свиньми).

Існує також як прізвище загальна назва людини, що пасе худобу — *Пастýх* з низкою похідних: *Пастушáк, Пастушéнко, Пастушóк, Пастушкéвич, Пастýщин, Пастущáк;* можливо, що синонімічним є і прізвище *Пастівнúчий,* утворене від слова «пастівець», «пастівник» — пасовище.

Одна з важливих галузей сільського господарства — це пасічництво, або бортництво. Заняття українських селян пасічництвом знайшло відображення в прізвищах *Бóртник, Бортéй, Бортовúй, Бортейчýк, Пáсіка, Пáсічник, Пáсічний, Пáсішний, Пасічняк, Пасічúнський.* Звичайно, в якомусь зв'язку з пасічництвом є і виникнення прізвищ *Рій, Рой, Рóїк.*

З огородництвом і садівництвом зв'язане утворення прізвищ *Огорóдник, Горóдник, Огороднúцький; Садівнúк* і *Садковúй.*

г) Лісове господарство. Мисливство і рибальство

Ця група прізвищ зв'язана своїм виникненням із службою по охороні лісу (звичайно, панського). Так, перетворились у прізвища давні назви лісових сторожів: *Гайовúй, Ліснúй, Лісовúй, Ліснúк, Карбівнúк (Карбовнúк).* Від назв «лісний», «лісник» утворилися похідні: *Лісняк, Лісничéнко.* Прізвище *Ліснúчий* записане в Полтавській обл.

Мисливство і рибальство споконвіку відігравало значну роль у житті та економіці України. Проте прізвищ, що вказували б на зв'язок з цими галузями народного господарства, збереглося небагато.

Загальні назви людей, що займалися мисливством, закріплені в прізвищах *Охóтник* і *Стрілéць*. Від останнього утворилися похідні *Стрíльців, Стрільчýк, Стрільничéнко, Стрілéцький*. Окремі мисливські спеціальності вгадуємо в прізвищах *Птáшник, Бобрóвник, Лисобéй, Сцібівóвк, Щебивóвк, Убийвóвк*. Останні чотири прізвища виникли, очевидно, як глузливі прізвиська людей, які полювали на лисиць і вовків. *Лисобéй* — складне прізвище, що виникло в своїй теперішній формі, можливо, на зразок прізвищ татарського походження типу *Галібéй, Кочубéй*, з первісного **Лисобúй*. Що ж до двох наступних, то здогадуємось, що вони виникли із з'єднання із словом «вовк» польських дієслів ścigać (переслідувати, гонити) і trzebić (винищувати). Від ścigać утворилося ще одне українське прізвище — *Сцігáйло* (Лв), отже *Сцібівовк* могло виникнути з перекрученого **Сцігайвовк*, а *Щебивовк* — із **Тшебівовк* — наполовину українізовані прізвиська з первісно польських *Scigajwilk і *Trzebiwilk.

Прізвища, джерелом виникнення яких було заняття рибальством, більш поширені, хоч і досить одноманітні. Це, наприклад, *Рибáк, Рибáлка, Рибáлко*, від яких утворилися похідні: *Рибачóк, Рибачýк, Рибáлченко*, а також прізвища *Рибарýк* і *Рибарчýк*, утворені від основи «рибар».

д) Заробітки

Люди, що не мали землі й не знали ремесла, йшли на заробітки: наймалися на будь-яку роботу.

Так, насамперед, існувала можливість заробляти хурманкою, працювати візником. У зв'язку з цим виникли прізвища *Візнúк, Match Вознúця, Візнúця, Фýрман, Фíрман* і похідні: *Фурманéць, Фурманю́к, Фірманю́к, Фурманчýк, Фурманéнко, Фурманéвич*. Від назви вантажного візника утворилися прізвища *Биндю́г* і *Бендю́га*. Візник, що возив муку, — це *Муковóз*; той, що заробляв возінням води, одержав прізвисько *Водовíз* або *Возú-*

вода. Подібне прізвисько, згодом прізвище, одержали й ті, кому нічим було возити, і вони заробляли, носячи воду (*Водонóс* або *Водоніс*).

Прізвище *Бýтинець* утворене від назви робітника, що працював у «бутині», тобто на вирубі лісу. Подібне значення мало і прізвище *Дереворіз.* Робітник, що розпилював колоди на дошки, працюючи на «трачці», — це *Пúльщик* або *Трач.* Від останнього утворилися похідні: *Трáчик* і *Трачýк.*

Важка праця землекопа була долею тих, чиї правнуки мають сьогодні прізвище *Копáч* або *Грабáр.* Обидва ці прізвища могли означати також тих, що копають могили, гробокопателів. Тільки це друге значення мало слово, від якого утворилося прізвище *Могúльник.*

Прізвища *Флис, Флисяк, Флісáк* утворилися від слів, що означали робітників на сплавах, або плотах (рос. «плотовщик»). Слово це німецького походження (нім. Floss, fliessen) проникло до нас через польську мову, в якій у XVI—XVII ст. було загально вживане і означало не тільки спускання сплавів р. Віслою, але й усяку плавбу, а також людей, які цим займалися (Brückner, 123).

Не зовсім ясно, яке значення мало прізвище *Кірколýп* (Лв). Можна б думати, що це той, хто «лупить (тобто б'є) киркою». Але прізвище записане тільки на Львівщині, де слово «кирка» не було відоме (вживалося слово «джаган»). Тому схиляємось до думки, що «кірколуп» — це людина, яка облуплює (обдирає) кору з дерева для промислових цілей. Так чи інакше, а це прізвище означало заробітчанина.

Прізвище *Мазій* або *Мáзнúк* походить від назви людини, яка займалася мазанням чогось. З цим же суфіксом **-ій** утворене і прізвище *Лупій* від слова, що означало шкуродера, або «гицля» (рос. «живодер»)[43]. Існує й похідне прізвище від цієї назви — *Лупійчýк.*

Професія похоронника не користувалася повагою. У західних областях похоронників презирливо назива-

---

[43] Це прізвище могло й не бути назвою постійного заняття, а виникнути у зв'язку з якимось окремим фактом жорстокості. В. Ястребов розповідає, що прізвисько *Живодер* дістала людина жорстока, яка обдерла живу свиню (В. Ястребов, назв. праця, стор. 12).

ли «ловидухами». Мабуть, від цього слова походить прізвище *Ловидýх* (Тр).

е) Організація праці на панщині

Основна маса українського народу в другій половині XVIII ст. — першій половині XIX ст. — це селяни-кріпаки. Організація підневільної праці закріпачених селян на панських ланах залишила слід в існуючих українських прізвищах.

Прізвище *Кріпáк* або *Крепáк* записане у Вінницькій та Хмельницькій обл. Вище згадувалось про прізвища *Атамáн* і *Асаýл* (з похідними), які могли бути утворені від назв козацької старшини. Але згодом ці слова стали означати довірених панських слуг, старших над кріпаками. Подібне значення мало також слово, від якого утворилося прізвище *Гайдýк* з похідними *Гайдучóк, Гайдукéвич* і *Айдукéвич* та *Гайдуківський*. За походженням це назва мадьярська (hajduk), яка первісно означала повстанця-партизана на Балканах і на Угорщині в епоху турецького панування, а згодом, переосмислившись, стала назвою панського слуги-лакея або придворного охоронника.

На панському лані за працею кріпаків доглядав лановий, образ якого не раз зустрічається у Шевченковій поезії, наприклад:

...А потім ягнята
Приснились у житі; лановий біжить
Та б'є мене добре і ніби, проклятий,
Свитину здирає ...І досі болить,
Як сон той згадаю [44].

Прізвище *Лановий* записане в Житомирській і Хмельницькій обл. Синонімом цієї назви є «польовий», назва панського наглядача, що більше поширена була в західній частині України. Прізвище *Польовий* записане в трьох західноукраїнських областях, а також у Київській обл. Прізвище *Гумéнний* виникло від назви наглядача за роботою на гумні, подібно як *Токовий* — від назви наглядача на току.

Від назви доглядача і сторожа панського ставу виникло прізвище *Ставничий*. Із службою у панському

[44] Тарас Шевченко, Твори в трьох томах, т. I, К., 1963, стор. 543.

дворі пов'язане також виникнення прізвища *Сто́рож* та ряду похідних від нього: *Стороже́нко, Сторожу́к, Сторощу́к, Сторожи́шин, Сторожи́нський.*

Прізвище *Форна́льчик* демінутивне від назви «форналь» (конюх-їздовий у панській економії).

є) Служба при дворі

Такі прізвища, як *Дво́рак* (Зк), *Дворяни́н* (Лв), *Дво́рський* (Вн), утворилися від назв дрібних шляхтичів, які служили при магнатському чи королівському дворі. Жінка-шляхтянка, що прислужувала вельможній пані, мала назву «дворка», від якої виникло прізвище *Дво́рчин* (Лв), тобто «син дворки».

Такого самого походження прізвища *Дворе́цький, Кашталя́н* (перекручене з назви «каштелян» від лат. castellum — замок), *Шембиля́н* — теж перекручене з назви «шамбелян» (високий придворний чин). Назва придворного, який відповідав за лови, збереглася у прізвищі *Ло́вчий,* а прізвище *Ме́чник* утворилося від назви слуги, що носив меч за своїм паном (згодом тільки почесний титул).

Від назви слуги на панському дворі виникло прізвище *Пахо́лок* (з польського pachołek; первісно назва невільника, слуги, від того самого кореня, що й «холоп» (Brückner, 389, 180). Від цього прізвища існує ряд похідних: *Пахолю́к, Пахольчу́к, Пахольчи́шин, Пахольни́цький.* Подібне значення мало слово, від якого утворене прізвище *Челяди́н,* тобто «один із челяді».

При панському дворі обов'язково були ключник і кухар. Від цих слів утворилися прізвища *Клю́чник* і *Ку́хар.* Останнє записане в п'яти областях. Похідні від нього: *Кухаре́нко, Кухару́к, Кухарчу́к, Кухарчи́шин, Кухари́шин, Куха́рський.* Зустрічається й прізвище *По́вар.* Прізвища *Ку́хта* і *Ку́хтик* виникли з назв помічників на кухні, підручних кухаря. Від них походить і прізвище *Кухтя́к.*

Назва панського візника-кучера від німецького Kutsche, Kutscher стала основою для утворення прізвища *Ку́чер* з похідними *Кучеру́к, Кучере́нко. Шта́нгрет, Машталі́р* і його варіант *Машта́лер* також німецького походження. Ці назви панських візників через польську мову проникли і в побут українського панства.

Прізвища людей, що мали якесь відношення до освіти чи мистецтва

До цієї групи належать рідкісні прізвища *Кни́жник*[45], *Ло́гік, Філо́соф*. Людина, яка мала якесь відношення до школи — це *Шкільни́к, Шко́льник, Шко́лик, Школя́р, Шкі́льний, Шкільню́к, Школу́н, Шко́льний*. Звичайно, відношення це дуже загальне, невизначене, важко встановити, чи перший носій прізвища одержав його за те, що був у школі вчителем, чи сам на протязі якогось часу вчився, чи був при школі сторожем.

Прізвища *Маля́р* з похідними *Маляре́нко* і *Маля́рик*, а також утворене від насмішливої назви прізвище *Богома́з* з похідним *Богомазю́к* говорять самі за себе.

У зв'язку з природною співучістю або професією співака виникли прізвища *Співа́к* і *Піве́ць*. Останнє скоріш за все було назвою дяка-псаломщика («пѣвецъ церковный»). З організацією хору (теж, очевидно, церковного) пов'язане виникнення прізвища *Ре́єнт* і похідного *Регенчу́к* (патронімічне від слова «регент», тобто диригент). Прізвище *Скоморо́к* (Лв) безумовно в якійсь мірі зв'язане з назвою артистів древньої Русі — скоморохів, але, мабуть, не безпосередньо. Скоріш за все це прізвище означало людину, яка походить із села Скоморохів (Жт, Лв, Тр), а вже назва села виникла в ту далеку епоху, коли князь селив там своїх придворних артистів або віддавав прибутки з села на їх утримання.

Значна кількість прізвищ указує на те, що їх перші носії були музикантами.

Загальна назва *Музи́ка* записана як прізвище у восьми областях. Від цієї назви утворилося зменшене *Музи́чка* і патронімічні *Музиче́нко, Музичу́к*. Таке саме загальне значення мала і лемківська назва, від якої утворилося прізвище *Гу́дак*.

З насмішливих прізвиськ музикантів виникли, мабуть, прізвища *Дармогра́й*[46] і *Лихогра́й*.

Низка прізвищ походить від назви інструмента, що на ньому грав музика:

---

[45] Якщо навіть воно генетично пов'язане з біблійними «книжниками і фарисеями», то прізвисько таке могла одержати тільки людина, що цікавилась книгами, любила читати.

[46] Згадаймо, що Т. Шевченко називав себе жартома Кобзар-Дармограй.

а) *Скри́пник, Скрипе́ць, Скри́пка* з похідними: *Скрипчу́к; Скрипню́к, Скрип'ю́к, Скрипича́йко, Скрипниче́нко*;

б) *Цимбалі́ст, Цимбалі́ста, Цимбалі́стий.* Немає певності, що такі прізвища, як *Ци́мбал, Ци́нбал* з похідними *Цимбалю́к, Цимба́лко,* теж походять від назви музиканта, бо слово «цимбал» вживається і в переносному значенні.

в) *Басі́стий* утворене від слова «басистий», що, як пояснює Грінченко, значить «той, що грає на контрабасі» (І, 32). Але такого музику називали іноді просто «бас», тому ймовірно, що і прізвище *Бас* з похідними *Ба́са, Басе́нко, Басю́к* виникло у зв'язку з тим, що його носії грали на контрабасі.

г) *Ду́дар, Ду́дник* і *Ду́дащ, Ду́да* утворені від назви музиканта, що грав на дуді. Так само пояснюється виникнення зменшеного *Ду́дка* та утвореного від нього *Дудко́* і одержаного по матері — *Дуди́шин.*

д) *Сопі́вник* — прізвище, утворене (з діалектною вимовою) від назви «сопільник», звідси патронімічне *Сопільня́к.* Від слова «сопілка» походить, певно, і прізвище *Софілка́нич* на Закарпатті.

е) *Кобза́р* (Лв, Пл).

є) Прізвище *Банду́ра* з похідним *Банду́ре́нко* могло виникнути як назва того, хто грав на бандурі, хоч тут, як і до слова «цимбал», можливі й інші пояснення [47].

Усім оркестром народних інструментів, або «капелією», керував *Капелі́стий* — прізвище записане в Хмельницькій області. Назва ця могла означати також будь-якого музиканта, одного з членів «капелії».

Прізвища, утворені від назв церковних посад

Виникнення незначної кількості українських прізвищ пов'язане з життям церкви і церковними посадами. Окремі з цих прізвищ, утворені від назв найвищих церковних посад, недоступних для народу, виникли, як уже про це згадувалось, з невідомих сьогодні причин як прізвиська (переважно насмішливого характеру). По-

---

[47] «Бандура» — одна з діалектних назв картоплі; «бандуруватий» Грінченко пояснює як «неповоротливый, неуклюжий» (І, стор. 26).

дібно до прізвища *Папаримський,* що про нього говорить М. Рильський (див. стор. 35), могло виникнути прізвище *Па́піж* (Лв) з польського papież — папа. З незрозумілого народові слова «кардинал» виникло внаслідок його перекручення прізвище *Карнида́л.* Від назви єпископа «владика» виникло за невідомих нам обставин прізвище *Влади́ка,* а від нього *Влади́чка, Владича́к* і *Влади́чин.*

Ціла низка прізвищ утворилася від слова «піп». У первісній формі — *Поп* — це прізвище записане на Закарпатті. Досить поширена зменшено-зневажлива форма *По́пик* і *По́пко́.* Прізвища, що були первісно прізвиськами попового сина — це *Попе́нко, По́пченко, Попо́вич, Поп'ю́к, Попеню́к, Попо́в, По́пів, Попівча́к.* Від цього ж кореня утворені також прізвища *Попо́вичик,* тобто зменшене від «попович», і *Попо́вський.*

На нащадків попаді вказують прізвища *Попади́н, Попади́нець, Попа́дич* і *Попадю́к.*

Назва нижчого церковного служителя — диякон — послужила для утворення прізвища *Дя́кон.* Значно більше прізвищ походить від слова «дяк», що означає церковного співака (псаломщика). Крім прізвища *Дяк* (Лв, Тр), записано зменшені *Дячо́к* і *Дя́чик* та патронімічні *Дяче́нко, Дяко́вич, Дя́ків, Дячу́к.* Прізвище *Дячи́шин* утворилося від назви матері — «дячиха».

Цікаве поєднання назв «піп» і «дяк» знаходимо в прізвищі *Попдяку́ник* (Зк). Можливо, це глузлива назва попа, який вийшов із дяків та не здобув собі авторитету серед своїх парафіян.

Від назви церковного прислужника «паламаря» утворене прізвище *Палама́р* і *Понома́р.* Від першої форми існують похідні прізвища *Паламаре́нко* і *Паламарчу́к* (також *Палямарчу́к*), від другої — *Пономаре́нко.*

Прізвище *Титаре́нко* (Вн, Кв) утворилося від назви церковного старости, або, як подекуди кажуть, старшого брата, титаря.

Виникнення деяких прізвищ пов'язане і з монастирським життям. Існує прізвище *Мних* і утворена від цього слова стара прикметникова форма *Мниш.* Прізвище *Гу́мен* (Лв, Тр) утворилося від назви монастирського настоятеля — ігумена. В народній розмовній мові офіціальна форма «ігумен» скорочувалась до «гумен»

(Грінченко, I, 339). Від цієї форми виникли патронімічні прізвища *Гуменю́к, Гуманю́к, Гоменю́к, Гуменчу́к* [48].

Можливо, що і прізвище *Пусте́льник* має якийсь зв'язок з монастирською аскезою, хоч воно могло означати також відлюдка.

Приведені вище прізвища відображають організацію православної східної церкви. Записано ще декілька прізвищ, типових для церкви західної, латинської. Це насамперед прізвище *Ксьондз* (Вн, Кр, Хм), утворене з польського слова ksiądz < kniądz, що етимологічно відповідає східнослов'янському «князь» та є польською назвою служителя католицької церкви. Від цього ж слова утворилась і зменшена форма, від якої походить прізвище *Ксьо́ндзик* з такою самою насмішливою нотою, як у прізвищі *По́пик*. Помічник парафіального священика має в латинській церкві назву «вікарій» (лат. vicarius — заступник). Від цього слова утворилося прізвище патронімічного типу — *Вікарчу́к*. Від назви церковного слуги виникло прізвище *Косте́льний*.

Латинські монахи величали себе титулом «патер» (лат. pater — батько, отець). На зв'язок із цією назвою вказує ряд прізвищ: *Па́тер, Пате́рко, Патери́га, Патери́ло*. Прізвище *Кармалі́та* — частково змінена назва одного з католицьких монаших чинів — кармелітів.

Прізвища, утворені від назв інших занять

Лікуванням різних хвороб займалися на Україні переважно жінки. Але прізвища *Ворожби́т* і *Воро́жко* свідчать, що й деякі чоловіки мали таку «професію». Важко пояснити, як могло виникнути прізвище *Ме́дик* (Лв). Латинське medicus народові не було відоме. Можливо, що перший носій цього прізвиська був ученою людиною і займався вже не знахарством, а в якійсь мірі медициною. Він назвав себе цим іншомовним словом, яке закріпилося за його нащадками як родове прізвище [49].

[48] Не виключено, що деякі похідні прізвища могли утворитися від іншої основи, а саме від слова «гуме́нний».

[49] Дехто висловлює припущення, що це прізвище не має нічого спільного ні з медициною, ні з латинню, а являє собою зменшену («дитячу») форму від слова «ведмідь»: «ведмедик» — «медик». В етимології прізвищ і такі несподіванки можливі.

Про цирульників уже була мова. Людину, що займалася вириванням зубів, називали також зубарем, як про це свідчить прізвище *Зу́ба́р* (Лв). Від назви «простого, невченого кінського лікаря» (Даль, II, стор. 156) виникло прізвище *Конова́л* з похідними *Конова́ленко, Конова́лець, Коновалю́к.*

Прізвище *Помі́рчий* утворилося від назви, що означала землеміра.

Серед українських прізвищ дуже мало таких, що були б утворені від назв людей, які стояли поза рамками організованого в умовах феодалізму суспільства. Майже єдині винятки — це згадані раніше прізвища *Волоцю́га, Пройди́світ, Ворожби́т* та ще такі, як *Злодю́жко, Палі́й, Палійчу́к.* Очевидно, в минулому таких прізвищ було більше, та їх носії намагалися якнайскоріше позбутись.

Прізвища, що виникли в процесі боротьби народу за визволення

Боротьба українського народу проти національного поневолення і соціального шляхетського гніту, яка не втихала і після великого всенародного руху під проводом Богдана Хмельницького і велася протягом всього XVIII ст., теж залишила помітний слід в українській антропонімії.

Повстанці проти панського гноблення називалися на Київщині і Брацлавщині гайдамаками, на Поділлі — дейнеками, або левенцями, у Карпатах вони були відомі під назвою опришків [50].

Прізвище *Гайдама́ка* записане в Запорізькій і Хмельницькій обл., його варіант — *Гайдама́ха* — в Тернопільській. Записано також патронімічне *Гайдамачу́к* (Жт).

Потомки дейнеків живуть у кількох областях: *Дейне́ка* (Лв, Рв) і *Дейне́га* (Вл, Кр). Існують також прізвища *Левене́ць* (Кр, Лв, Пл) і *Опри́шко* (Лв, Пл). У Хмельницькій обл. записане прізвище *Вата́жко,* що утворилося від назви керівника народного руху.

Словотворча будова прізвищ, що утворилися від назви заняття, професії чи за класовою приналежністю, не

[50] Історія Української РСР, т. І, Вид-во АН УРСР, К., 1953, стор. 360—361.

відрізняється в основному від будови інших прізвищ. Першу, основну групу становлять прізвища, утворені лексико-семантичним способом: *Бóндар, Кравéць, Лúмар, Орáч, Швець, Мéльник.*

Від цих прізвищ виникали похідні утворення шляхом суфіксації, а саме:

1. За допомогою патронімічних суфіксів:

-ич: *Панúч* (тобто «син пана»);

-евич, -ович: *Богачéвич, Козакéвич, Косарéвич, Війтóвич, Попóвич;*

-ук (-юк-), -чук: *Асаулюк, Бондарýк, Буймистрýк, Ткачýк, Фурманчýк;*

-ак (-як): *Владичáк, Пастушáк, Кухтя́к;*

-енк-о: *Атамáненко, Войтéнко, Гончарéнко, Ковалéнко, Крáвчéнко;*

-ів, -ов: *Ковáлів, Ткáчів, Шéвців, Кравцóв;*

-ин: *Владúчин, Мельнúчин.*

2. За допомогою матронімічних суфіксів:

-ин: *Косáрчин, Пастýщин;*

-ич: *Ткáлич, Попáдич;*

-ук (-юк): *Попадю́к;*

-ишин: *Дячúшин, Ковалúшин, Сторожúшин, Кравчúшин.*

3. За допомогою суфіксів на означення помічника (учня, челядника):

-ук- (-юк), -чук: *Ковальчýк, Котлярчýк, Кухарчýк, Мулярчýк;*

-ець: *Бондарéць, Фурманéць, Чабанéць;*

-ок: *Дячóк, Пастушóк;*

-ик: *Кýхтик, Муля́рчик, Шéвчик*[51].

4. За допомогою зменшених і пестливих суфіксів:

-ець: *Атамáнець, Господáрець, Капітáнéць;*

-ок: *Гайдучóк, Мазярóк, Рибачóк:*

-ко: *Осаýлко, Отамáшко;*

-ик: *Ковáлик, Чабáник, Ткáчик;*

-онько, -очко: *Панóнько, Панóчко;*

-уник: *Попдякýник;*

-к-а: *Воєвідка, Музúчка;*

-усь: *Ткáчусь;*

-унь: *Війтýнь.*

---

[51] Прізвища, що походять від назви учня, як і деякі зменшені, не можна чітко відмежувати від патро- і матронімічних. *Ковальчýк* могло означати як сина коваля, так і ковальського учня (челядника).

5. За допомогою згрубілих, зневажливих суфіксів:
-иськ-о: *Ковалисько;*
-ул-а: *Прасула;*
-ун: *Кравцун, Школун;*
-ин-а: *Войтина, Кравчина;*
-айк-о: *Мельничайко, Скрипичайко.*

6. За допомогою суфіксів, що виражають спеціальність:
-ець: *Бутинець;*
-ей: *Бортей;*
-ай: *Сурмай;*
-ій: *Бубній, Сурмій.*

7. За допомогою прикметникових суфіксів:
-ов-ий: *Бортовий;*
-н-ий: *Пасічний, Ратушний, Шклярний;*
-ськ-ий, -цьк-ий: *Боднарський, Гонтарський, Купецький.*

Прізвища, утворені від назви професії (заняття) основоположника роду, існують у багатьох мовах, наприклад: рос. *Кузнецов, Решетников, Писарев, Коновалов;* пол. Golarz, Kowalski, Kuśnierczyk; нім. Schmidt, Müller, Schreiber; фр. Mercier, Boulanger, Tailleur, англ. Smith, Baker. Але, мабуть, ні одна не характеризується таким багатством основ і словотворчих типів, як українська мова.

ПРІЗВИЩА, УТВОРЕНІ ЗА ІНДИВІДУАЛЬНИМИ ОЗНАКАМИ ПЕРШИХ НОСІЇВ

Досить значну групу сучасних українських прізвищ складають прізвища, основою для утворення яких була якась характеристична особиста ознака людини, що виділяла її з-поміж оточення. Прізвища ці виникли з первісних прізвиськ (вуличних кличок).

Правильно писав В. Ястребов, що найбільш цікавий розряд прізвиськ складали ті, що давали характеристику людини за її зовнішнім виглядом, фізичними ознаками і властивостями. Ця сторінка найдоступніша для спостережень і мимоволі впадає в очі. Деколи вистачить одного влучного слова, щоб змалювати портрет відомої особи. Подібно до того, як художник-живописець, передаючи на полотні риси людини, вміє виразити її духовну природу, так і народ, художник слова, користу-

ється особливостями фізичної організації людини, щоб зобразити її повністю [52].

У створенні прізвиськ беруться до уваги найбільш типові ознаки людей, їх фізичне й моральне обличчя; для вираження цих ознак із лексичного складу мови вибираються найвлучніші слова. Так створюється «щось таке промовисте у вигляді прізвиська, що село приймає його повністю як пам'ятник відомого прояву життя» [53].

Основою для створення прізвиська могла бути як позитивна, так і негативна ознака, але більшість прізвиськ цього типу мала насмішливий характер [54]. Можна думати, що саме такі прізвиська мав на увазі М. В. Гоголь, коли писав: «Выражается сильно российский народ. И если наградит кого словцом, то пойдет оно ему в род и потомство, утащит он его с собой и на службу, и в отставку, и в Петербург, и на край света. И как уж потом ни хитри и ни облагораживай свое прозвище, хоть заставь пишущих людишек выводить его за наемную плату от древнекняжеского рода, ничто не поможет: каркнет само за себя прозвище во все свое воронье горло и скажет ясно, откуда вылетела птица» [55]. Очевидно, говорячи про «российский народ», письменник мав на увазі не тільки росіян, а й українців. «Нахил до гумору, — пише М. Ф. Сумцов, — проникає всю істоту українця. Видно його в народних піснях, у прислів'ях, у казках. Проявився гумор українця і в прізвиськах. *Махи́нею,* наприклад, прозивають іноді людину невеличкого зросту і, навпаки, високого парубка прозивають жартома *Малю́тою*» [56]. Дуже можливо, що багато сучасних родових прізвищ, утворених за особистими ознаками, виникли саме як іронічні прізвиська і виражали не справжню ознаку, а її протилежність. Про обставини виникнення кожного окремого прізвиська (прізвища) ми не маємо ніяких даних. Обмежимось констатацією факту, що досить значна кількість українських прізвищ (коло 5% загальної кількості) була утворена від назви

---

[52] Див. В. Ястребов, Малорусские прозвища Херсонской губернии, Одесса, 1893, стор. 9.

[53] Н. Ф. Сумцов, Малорусские фамильные прозвания, «Киевская старина», т. XI, кн. II, 1885, стор. 215.

[54] Див. А. Heinze, назв. праця, стор. 53.

[55] Н. В. Гоголь, Сочинения, СПб., 1901, стор. 1092.

[56] Н. Ф. Сумцов, назв. праця, стор. 216.

якоїсь фізичної чи психічної властивості першого носія даного прізвища.

Розглянемо ці прізвища в такій послідовності:

а) Прізвища, утворені від назв фізичних ознак людини.

Зріст. Люди високого зросту одержували прізвища *Ве́лет, Вели́кий, Велика́ч, Великано́вич, Великийчолові́к, До́вгий, Довга́й, Довга́ль, Довга́нь, Довгу́н*. Людей низькорослих прозивали: *Мали́й, Ма́лик, Мале́нький, Ма́лець, Мали́ш, Мали́шко, Малко́, Ма́лош, Малю́к, Малю́га, Мацю́па, Малому́ж, Малийчолові́к, Куц, Ку́ций, Ку́цик, Куца́й, Куца́ба, Куца́н, Коро́ткий, Коро́тич, Короту́н, Ті́цький*.

Повнота, фізична сила. Людей міцної будови характеризували прізвиська: *Дебе́лий, Здорове́га, Важки́й, Годо́ваний, То́встий, Товсту́ха, Товстя́к, Гладки́й, Глади́ш, Гладу́н, Глади́р, Гру́бий, Грубе́ць, Бари́ло, Широ́кий* і навпаки: *Тенді́тний, Узьки́й, Легки́й, Худи́й, Ху́да́ш, Ху́дьо, Худя́к, Худине́ць, Сухи́й, Суха́й, Сухи́на*. Фізично сильні люди — це *Ду́жий, Жи́лавий, Залі́зний, Мо́цний, Кре́мень;* слабосилі — *Слаби́й, Сла́бик, Слабу́ха, Худоте́плий*.

Тіло людини — голова: *Голова́тий, Голова́нь, Голова́нець, Голові́й, Ве́лйкголова*.

Лоб: *Чола́ч, Чолі́й, Лоба́нь*.

Губи: *Ва́рга, Варга́тий, Губа́й, Губа́ч, Губа́, Тре(и)гу́б*.

Очі: *Кальноо́кий, Чорноо́кий*.

Ніс: *Нос,Носа́ль, Носа́н, Носа́ч, Носа́лик, Но́сик, Носко́, Носу́ль, Носу́ля, Ку́шка, Безно́ско, Дво́йнос, Довгоно́с, Кривоні́с, Ломоно́с, Переби́йніс, Сухоні́с, Щербано́с, Капині́с*.

Вуха: *Уха́ч, Бе́зух, Безу́шко, Карна́ух*.

Обличчя: *Морда́нь, Краснощо́к, Червонощо́к, Чорнопи́ский*.

Шия: *Довгоши́я, Кривоши́я, Кривов'я́зий*.

Підборіддя: *Кривоборо́д*.

Рот: *Рота́нь, Криворо́т*.

Зуби: *Зуба́ль, Зуба́нь, Зуба́ч, Зуб, Зу́бик, Беззу́бик, Беззу́бко, Беззу́б, Білозу́б, Чорнозу́б, Гнилозу́б, Щерба́тий, Щербі́й, Щерба́нь, Щерба́ха, Кланца́тий*.

Живіт: *Череватий, Черевуха, Пузач, Брюхань, Трипуз, Жовтобрюх.*

Стегна, боки: *Бедратий, Бедрило, Бедрій, Безбокий, Кривобокий.*

Руки: *Безрук, Безручко, Безрукий, Криворучко, Дрижирук, Сухоручко.*

Ноги: *Нога, Ногаль, Лаба, Лабай, Лабій, Циба, Цибань, Цибко, Білоног, Білонога, Білоножко, Жовтоніг, Жовтонога, Кривоніг, Кривоніжка, Косонога, Товстоног, Тонконіг, Литка, Колінько.*

Пальці: *Безпалько, Безпальок, Шестопалько, Шестопалюк.*

П'яти: *Безп'ятий, Безп'ятко, Товстоп'ят, Довгоп'ят, Довгоп'ятий.*

Фізичні вади. Люди, які мали якісь вади у вимові або були німі, одержували прізвища: *Німий, Німас, Заїка, Ікавий, Щикавий, Картавий, Гаркавий;* позбавлені слуху: *Глух, Глухий, Глухенький, Глухан, Глушко, Глухман;* позбавлені зору: *Сліпий, Сліпець, Сліпко, Сліпенький, Темний, Сліпак;* людина з дефектом зору — *Косогляд.* Для горбатих народ створив прізвища: *Горбатий, Горбай, Горбаль, Горбань, Горбач, Горбатько, Горбуль, Горбун, Горбушко, Горбан, Горб.* Досить різноманітні прізвища одержували люди кульгаві: *Кривий, Кривенький, Кривень, Кривешко, Кривко, Криванчик, Кривцун, Хромець, Корячко* (від «корячкуватий» — кривий, Грінченко, II, стор. 239). *Катернога* (від слова «кутерногий», Грінченко, II, 333), *Кулявець.*

Одні з цих прізвищ, так би мовити, нейтральні, які просто констатують факт каліцтва: *Німий, Сліпий, Глухий, Горбатий;* деякі можна навіть назвати евфемічними, наприклад, *Темний,* замість надто різкого, неприємного «сліпий». Деякі колишні прізвиська (сьогодні прізвища) виявляють щиру симпатію, співчуття до нещасного каліки (*Кривенький, Криванчик, Горбушко*), але є й такі, що вражають своєю жорстокістю, зневажливим ставленням до особи, що стала калікою: *Сліпак, Горбач, Кривцун, Катернога.* Справа, видно, не в каліцтві: і каліка може бути людиною, що не заслужила прихильності й пошани. Щодо прізвищ *Сліпенький, Сліпко, Сліпак,* то вони, мабуть, означали людей не зовсім позбавлених зору, а скоріше таких, що мали слабий зір.

Лівацтво не можна вважати фізичною вадою, але

оскільки більшість людей працює правою рукою, видається ненормальним, і тому лівші одержували відповідні прізвиська. З них виникли прізвища *Ліва́к, Лівшу́н, Шульга́* (див. Грінченко, IV, 518), *Шульга́н, Шульга́ч, Майку́т, Мальку́т* (див. Грінченко, II, 398).

Зовнішній вигляд. Людина, що своїм зовнішнім виглядом справляла на оточення позитивне враження, подобалася, могла одержати назву *Го́жий, Прина́дний, Форе́мний, Хоро́ший, Хорошу́н, Хоро́шко, Чи́стик.* Винятково вродливий міг одержати назву *Мальо́ваний* («хлопець як мальований») або *Красо́та,* якщо тільки ці назви не мали іронічного забарвлення.

Неприємний зовнішній вигляд мали, треба думати, люди, які одержали прізвиська *Биду́н, Лихови́д, Пашку́да;* якщо до того хтось ще був неохайний, міг одержати назву *Гря́зний, Зальо́паний, Нечистя́к.*

Дбали, видно, про свій зовнішній вигляд перші носії прізвища *Джендже́ра, Джинджири́стий* (Грінченко, I, 374), *Чепурни́й, Мо́дний, Га́лянт.*

Загальне враження людей слабосилих справляли ті, що одержали прізвища *Безкро́вний* чи *Безко́стий.*

Прізвище *Острове́рхий* говорить теж про загальний вигляд: людина висока із специфічною будовою черепа, а прізвище *Поло́маний* дає образ людини незграбної, можливо «поломаної» в якомусь нещасному випадку.

Залежно від зачіски виникли прізвища *Кошла́тий, Ко́шла, Кошла́к, Кошла́й, Ку́дла, Куйо́вда, Костру́ба, Му́шта* (від слова «муштатий» — кудлатий — Грінченко, II, 457), *Патла́ха, Патла́й, Пе́лех, Пелешо́к, Пелеха́тий, Чуб, Чуба́й, Чу́бар, Чубе́й, Чуби́р, Чубі́й, Чуба́тий, Чуба́ха, Чуба́тько, Чупри́на, Чупру́н, Ку́дря, Кудря́вець, Ку́дрик, Куче́рко.* Стрижені одержували назви *Стри́га* або *Стригу́н,* а позбавлені волосся — *Ли́сий, Лиса́к, Лиса́йко, Лиса́н, Лису́н.*

За кольором волосся чорняві одержували назви: *Чо́рний, Чорня́вий, Чорне́нький, Черне́га, Черні́га, Чорні́й, Чорне́й, Чорна́й, Черне́та, Черни́ш, Чорни́ш, Черну́ха, Чорну́ха, Чернюх, Черня́вець, Чорня́к, Черня́к;* білявi — *Бі́лий, Бі́лик, Білько́, Біле́ць, Біла́к, Біля́к, Біла́н, Біла́нь, Біла́с, Бі́лах, Біла́ш, Біле́й, Білу́ха, Біле́нький, Білю́х, Білоку́р, Білоку́рий, Бло́ндко;* можливо, що на колір волосся вказували й такі прізвища, як *Ясни́й, Сві́тлий, Світла́к, Сві́тлик,* а також *Жо́втий* і *Жовтю́к.*

Руді одержували прізвиська *Рудúй, Рудь, Рудькó, Рýдень, Рýдик, Рудя́к, Рúжий, Рижкó, Рижáк.* Людей з сивим волоссям називали *Сúвий, Сивéнький, Сивáк, Сідáк, Сідькó, Сíдаш.*

Бородаті одержали прізвиська *Бородáй, Бородáйко, Бородáч, Бородíй, Мáйборода;* людина, в якої борода не росла, або яка голила бороду (очевидно, в середовищі, де більшість чоловіків носила бороду), мала назву *Голоборóдько* або *Безборóдько.*

Вуса носили майже всі, тому зрозуміло, що людина без вусів виділялася з-поміж усіх і одержала прізвисько *Бéзус.* Але є й такі прізвища, як *Вус* або *Вусáтий.* Видно, що власники цих прізвищ виділялися з-посеред інших чи надзвичайною величиною, чи формою вусів. Форма вусів, безумовно, могла стати приводом для надання прізвиська. Про це говорять прізвища *Кривоýс, Крутоýс, Сторчоýс, Трúус*[57]. Людина з особливо довгими вусами — це *Пруди(в)ус.* Колір вусів теж міг бути ознакою, від якої утворилося прізвисько: *Біло(в)ýс, Чорноýс.* Не відомо, за яких обставин виникло прізвисько *Мокроýс* або *Замниýс.*

Поряд з бородою та вусами могли також виділяти людину з її оточення брови. На це вказують прізвища *Чорнобрóв, Чорнобрúвий, Чорнобрúвець, Білобрóвка.*

Людину, тіло якої було вкрите волоссям, назвали *Волохáч* або *Волохáтий.*

Людину із знаками перенесеної віспи називали *Дзюбáтий, Дзю́ба, Дзюбíй* або *Рябúй, Рябýха, Рябчýн.* Людина з гулями — це *Гульовáтий,* а прізвище *Борóдавка* говорить, що найхарактернішою ознакою його носія була велика бородавка на видному місці.

З темною шкірою пов'язані прізвища *Чорномáз, Чорнокóжа, Смáглий;* червоний відтінок шкіри сприяв утворенню прізвищ *Червóний, Червоню́к, Червоня́к.*

Прізвище *Рапáтий* теж, мабуть, виникло у зв'язку з особливістю шкіри першого його носія.

Прізвища *Печéний* та *Піджáрко* вказують на те, що перші їх носії мали знаки від опіку.

Особливості одягу також впадають у вічі й запам'ятовуються як ознака певної людини. Серед сучасних

---

[57] Мабуть такого «триуса» описує Гоголь: «...гайдук с усами в три яруса. Верхний ярус усов шел назад, другой прямо вперед, третий вниз». (Н. В. Гоголь, Сочинения, СПб., 1901, стор. 319).

прізвищ знаходимо чимало таких, що первісно були прізвиськами, утвореними від особливостей одягу. Так, той, хто ходив у надмірно довгій одежі, одержав назву *Довгопóл* або *Довгопóлий;* хто не мав взуття, передав своїм нащадкам прізвище *Бóсий;* людина у сукмані, не по росту шитій, — *Сукманістий; Бýнда* — прізвище того, хто носив «бунду», а *Кýчма* чи *Кучмáй* — людини, яку можна було впізнати по великій мохнатій шапці. Від незвичного кольору шапки виникло прізвище *Рябошáпка,* а з кольором одягу основоположника роду зв'язане походження прізвищ *Білоштáн, Сіроштáн, Червоноштáн* і, можливо, *Бýрий, Сірий, Сірик, Сіркó, Сірóба, Шáрий, Зелéний, Зеленéнький.* Таке прізвище, як *Шаравáра,* вказувало на якусь особливість штанів (шаровар) першого носія цього прізвиська. На відсутність цієї частини одягу вказувало прізвище *Безштáнько,* яке могло не мати прямого значення, а бути презирливою назвою бідняка (пор. франц. sans-culotte).

Від верхньої одежі (мабуть, козацького жупана з петлицями) пішло прізвище *Петлúчний,* а відсутність т. зв. «дуд» (див. Грінченко, I, 453) на рукавах дала привід до утворення прізвища *Бездýдний.* У кого при якійсь нагоді відірвався рукав, той став навіки *Безрукáвим,* а людина в латаній-перелатаній одежі передала потомкам прізвище *Сороколáт.* На особливості одежі вказували й такі прізвища, як *Пáзуха, Панчóха, Шкарпéта.*

Хода людини становить одну з її характеристичних ознак, але прізвищ, утворених у зв'язку з цією ознакою, небагато. Людина, що ходила якось особливо легко, одержала назву *Легкостýп.* Хто ходив швидко — *Скорохóд, Скорохóда* чи *Гальóпа;* хто більше бігав — *Бігýн, Побігýшка, Летяга. Похилькóм* або *Хúлою* називали того, хто ходив, похилившись наперед. Ті, що ходять, тихенько крадучись, дістали прізвиська *Тихолáз* і *Тихоліз.* Прізвища *Швáнда, Швáндя, Кандúба, Дроботíй, Дроботýн, Топтýн* характеризували окремі властивості ходи, які в українській мові виражаються дієсловами «швандяти», «шкандибати», «дроботіти», «топтатися».

Нечисленні також прізвища, утворені у зв'язку з віком людини. Вони надавались переважно людям похилого віку. Тут є і емоційно нейтральні, як *Старúк* і позитивно забарвлені, як *Старýшок, Старéнький, Старýнь-*

ко, і глузливі — *Старцýн, Старýх, Дідýр, Дідýра*. Рідше прізвиськом наділяли молодих людей: *Мóлод, Юнáш, Малолíтко*. Прізвище *Сороколíт* точно вказувало на вік його носія.

Інші ознаки, зв'язані з фізичними (фізіологічними) властивостями. Сфера властивостей, які могли бути підмічені і стати основою для утворення прізвиська, досить широка — від простої звички, що перейшла в «другу природу», до патологічних особливостей. Так, *Кивкó* і *Кивáйло* — первісно прізвиська тих, що «киваються» або кивають головою, треба чи не треба; *Жмуркó* — людина, що жмурить чомусь очі, а *Моргáль* або *Моргýн* — безперервно моргає. *Цмóкало, Плювáка, Невмивáка, Свистýн, Чухрáй, Чухáнь* були прізвиськами людей, які постійно цмокають, плюють, свищуть, не люблять умиватися, чухаються. Усе це погані звички, що їх оточення висміювало, надаючи людині відповідну назву.

Інші властивості мають патологічний характер і від волі людини не залежать, а, проте, люди, яким вони притаманні, одержували за це прізвиська, які згодом стали родовими прізвищами. Приведемо такі: *Храплúвий, Храпкó, Храпáч, Храпцýн, Хропунéць, Сапéга, Сопíга, Хриплúвий, Хрипкó, Соплúвий, Харкáвий, Болібрýх, Файдýла, Яловий, Солодýн*.

б) Прізвища, утворені від назв психічних властивостей

Психічних властивостей, які стали основою для утворення прізвищ, дуже багато і вони дуже різноманітні.

Вдача, характер. Людина добра, спокійна, яка нікому зла не заподіяла, користувалася пошаною, могла одержати прізвиська: *Благúй, Тúхий, Тихóнький, Тихóйко, Ласкáвий, Делікáтний, Субтéльний, Кохáний, Лю́бий, Мúрний, Мúрош, Святúй, Солóдкий, Добрýн, Добрíй, Тихýн*; можливо, що близьке до них значення мали і прізвиська *Оксамúтний* та *Шовкóвий*. Негативну характеристику вдачі передавали прізвиська *Самохвáл, Скоробрéха, Крикýн, Криклúвець, Криклíй, Верескýн, Верещáка, Горлáтий, Горлáй, Репетúло, Репетýн, Шумúло, Бýчний, Пúшний, Пишня́к, Кичáтий, Кичýн, Дмиш-*

кó, Хвáста, Крутíй, Крутькó, Крути́голова, Морочи́ло, Дармоḯд, Недбáйло.

Людина, що не вміла мирно жити з сусідами, одержувала прізвиська *Зáдра, Задирáйко, Бешкéта, Заведія́, Забія́ка, Грубія́н.*

Похмурі, нетовариські люди — це *Пону́рко, Настобу́рко, Мрук, Дику́н, Ди́кий, Дичкó, Бурчи́ло, Бурку́н, Ворку́н, Мовчáн, Молчкó.*

Тип людей несерйозних, слабовольних знайшов відображення у прізвиськах *Шалави́ло, Шалапу́та, Галáй, Галáйко, Тарадáй, Вертíй, Слабоду́х.*

Повільну, нерішучу вдачу передавали такі прізвиська: *Гми́ря, Гу́ла, Забáра, Забари́ло, Гнилю́х, Недви́га, М'я́ло, Капáрник, Тю́хтя.*

На протилежність їм люди активні, рухливі одержували прізвиська *Би́стрий, Бистрáй, Мотóрний, Смíлик, Жвáвий, Жвавéць, Скóрий, Скорéнький, Скóрик, Хутки́й, Швидки́й, Швидь, Гаря́чий, Огни́стий.*

Люди веселої вдачі — це *Весéлий, Потíшний, Смішкó, Сміянéць, Танцю́ра, Гуля́ка, Скочкó.*

Хто любив випивати, одержав прізвиська *Наливáйко, Цідибрáга, Пия́ка, Okovи́тий, Непийпи́во;* видно, любили добре попоїсти ті, що одержали прізвища *Жиру́ха, Нáпха, Лáкомий, Лáсий, Смаку́ла, Скороḯд.*

Людей хитрих і облесливих названо прізвиськами *Хи́трий, Хи́тра, Хи́трень, Хитрéня, Лиси́ця, Масни́й, Лизу́н, Лизунéць, Пронóза, Шахрáй, Шу́я.*

Любителям спліток та інтриг дістались назви *Шепту́н, Шептíй, Шéпта.*

Плаксивими й безпорадними були, напевно, ті, що одержали прізвиська *Рюма, Плакси́вий, Плаксíй, Плáкош, Рéва, Ревíй, Стогнíй, Мамíй, Жури́ло, Жури́біда.*

Поганими рисами характеру відзначалися й ті, що їх названо *Лю́тий, Окру́тний, Сурóвий, Óстрий, Скупи́й, Лиху́ша, Кривду́н, Стрóгуш.*

Позитивні ознаки вдачі відзначаються у прізвищах *Працьови́тий, Щéдрий, Терпели́вець, Цікáвий, Небоя́н.* Прізвищами *Ди́вний, Химéра* названо, очевидно, людей, яких оточенню важко було збагнути.

Р о з у м, о с в і т а. Значно менше знаходимо прізвищ, за основу для утворення яких послужила характеристика інтелектуальних властивостей, наприклад: *Му́дрий, Му́дрик, Мудрáк, Мудрéць, Зми́слий, Мудрейóвський,*

Мудрéцький, Розумнюк, Головá, Головáч. Дуже розумною людиною був, мабуть, той, кого назвали *Семирóзум.* Це прізвище дуже нагадує назву галицько-волинського князя Ярослава Володимировича — *Осьмомисл.* Зате можна сумніватися в тому, чи справді мудра, обдарована людина одержала назву *Філóсоф.* Можливо, що це прізвище було вираженням іронії.

Люди, які відзначалися посередніми інтелектуальними здібностями, діставали прізвиська на зразок таких: *Немýдрий, Тупúця, Тупúчка, Телúця.*

На освіченість вказувало прізвище *Письмéнний,* а на відсутність її — *Нетéса.*

Прізвиська за фізичними чи психічними ознаками і властивостями надавалися двісті чи більше років тому далеким предкам тих людей, які сьогодні є носіями утворених із цих прізвиськ родових прізвищ. Немає сумніву, що сучасні прізвища, утворені від характеристичної ознаки предка, як і всі прізвища, є назвами, позбавленими будь-якого значення.

ІНШІ ШЛЯХИ ВИНИКНЕННЯ ПРІЗВИЩ

Досить значна кількість прізвищ залишається поза основними чотирма семантичними групами. Це прізвища, які виникли, подібно утвореним за особистими ознаками, з колишніх прізвиськ (вуличних кличок), але причини утворення цих кличок для нас невідомі.

У невеликій роботі В. Ястребова [58] подаються цікаві факти виникнення прізвиськ. Для сторонніх людей прізвисько не розкриває своєї таємниці, нічого не говорить. Треба було знати людину, яка це прізвисько одержала, і знати обставини, серед яких її саме так названо. Лише тоді можна повністю оцінити влучність, з якою народ зумів відмітити найістотнішу рису людини. На перший погляд таке прізвисько, як *Бузівок,* майже нічого не говорить. Зарахуємо його до прізвищ, утворених семантичним способом. Слово «бузівок» означає однорічного бичка. Може, перший носій цього прізвиська продав,

[58] В. Ястребов, Малорусские прозвища Херсонской губернии, Одесса, 1893.

купив, зарізав бичка? Може, вживав це слово серед оточення, для якого воно було незрозумілим? Даремно було б витрачати час на безплідні здогадки. В. Ястребов пояснює значення цього слова так: це вгодований, як молочний бичок, пустотливий, але й дурний, як теля, парубок. «А хто такий *Горобець?* — *Горобець* — це наглядач економії, маленький і верткий, наглядає за робітниками тишком-нишком, як горобець з-під стріхи» [59].

Ніхто не може сьогодні сказати, чому хтось одержав прізвисько *Цюзь, Гавдида, Печиборщ, Шутурма,* чому когось назвали *Каретою, Молоком, Куркою, Вітром.* Немає сумніву, що кожне прізвисько виникло не без причини, при певних обставинах. На жаль, ми можемо лише в окремих випадках про ці причини тільки здогадуватися з більшою чи меншою правдоподібністю.

Так, наприклад, існує низка прізвищ, утворених від числівників: *Півторáк, Одинчáк, Втóрáк, Третя́к, Четвертáк, Шестáк, Семерáк, Семерéнко, Восьмáк, Десятúрик, Подвайця́тник, Сотчéнко.* М. Сумцов наводить ще прізвища *Половúнченко, Одúнець, Первáк, П'ятáк, Деся́тин, Сорокóвий.* Він схиляється до думки, що прізвища, утворені від числівників «стоять осторонь», від них рідко утворюються похідні, бо причина виникнення такого прізвища скоро забувається, воно стає позбавленим конкротного змісту. Сумцов додає, що коли прізвисько виникло, значення його було для всіх ясне, наприклад, колись *Одинець* означало селянина, що одинокий жив у лісі, а *Півторак* — селянина, на утриманні якого знаходилась непрацездатна особа [60].

З думкою М. Ф. Сумцова можна тільки частково погодитись. Причина виникнення прізвиська від іменника чи іншої частини мови так само скоро забувається, як і причина утворення прізвиська від числівника. Прізвиська, утворені від числівників, іноді навіть легше піддаються семантичній інтерпретації порівняно з іншими. Сам Сумцов намагався два з них пояснити. Інші пояснює А. М. Селищев, на думку якого назви типу *Вторак, Третяк, Шестак* і подібні вказували, якою по черзі ди-

---

[59] В. Ястребов, Малорусские прозвища Херсонской губернии, Одесса, 1893, стор. 9 і наступні.

[60] Див. Н. Ф. Сумцов, назв. праця, стор. 221.

тиною був у своїй сім'ї носій даного імені [61]. Пояснення Селищева теж гіпотетичне. В. М. Ястребов, на конкретному прикладі показує, що прізвисько *Третяк* мав чоловік, який втретє оженився, що було дуже рідким явищем [62].

Щодо пояснення Сумцовим прізвища *Півтора́к,* то в окремому випадку воно, напевно, відповідало дійсності, але ж воно не єдине. Від збирача, який записав це прізвище в с. Хмелівці Тернопільської обл., ми почули, що його носій був власником «півтора загона поля». В іншому випадку *Півтораком* називали селянина, у якого було «півтора коня» (один свій, другий спільний з сусідом). Прізвище *Подвайця́тник* одержала людина, яка щось «по двадцять» продавала чи купувала, а може, наймалася за таку ціну на роботу. *Со́тченко* — це «син Сотки», але чому батька назвали *Со́ткою,* невідомо.

Значна кількість прізвищ виникла у зв'язку з тим, що хтось часто повторював якесь слово чи словосполучення. Думаємо, що саме таким шляхом утворилися прізвища *Деся́к* — від слова «десь», *Щоба́к* — від сполучника «щоб» (на території, де замість «щоб» говорять «жиби» або «шуби»), *Щома́к* — від «щом» (тобто «щом» < «що єсьм», наприклад: «щом казав», «щом зробив»), *Ди́кало* — від слова «ди» («ади» < «а диви»), *Ня́йкало* — від «няй», *Цо́кало, Шо́кало* і *Што́кало* — від польського «co», говіркового «що» і російського «что», слів, які ці люди вживали («казали»), замість загальновживаного «що». Так само утворилося і прізвище *Во́ткало* — назва людини, яка «вот казала». Прізвисько (сьогодні прізвище) *Панібудьла́ска* одержав хтось за свою ввічливість, а прізвище *Добри́дник* виникло з вітання «добридень», що дивно звучало серед оточення, яке цим словом не вітається. Так могли постати і прізвиська (згодом прізвища) від деяких вигуків і звуконаслідувальних слів. Хтось любив, наприклад, повторяти «гоц», «каюк», «леле», «пшик», «круть», «фіть» — і це могло бути достатньою причиною для закріплення за ним одного з цих слів як прізвиська. Як мало треба було, щоб одержати подібне прізвисько, показує факт,

---

[61] Див. А. М. Селищев, Происхождение русских фамилий, личных имен и прозвищ, Ученые записки МГУ, вып. 128, М., 1948, стор. 136—141.

[62] Див. В. Ястребов, назв. праця, стор. 13.

про який розповідає В. Ястребов: «Селянин з наймитом гнав худобу на пасовисько і, побачивши на дорозі пташку, кинувся, щоб її спіймати. Пташка крикнула «чик» — і полетіла, а прізвисько *Чик* у селянина залишилось»[63]. (Прізвище *Чик* зустрічається і нині в Івано-Франківській обл.)

Від сказаного при якійсь нагоді слова, а іноді від т. зв. слова-паразита могли постати й такі прізвища, як *Некерýй, Бáчиш, Влíзло, Явúся, Прощáй* і ін.

Перекручене слово або особливості індивідуальної вимови могли теж стати об'єктом насмішок і підставою для утворення прізвиська. Так виникли, мабуть, прізвища *Однорáл* і *Карнидáл* з перекручених слів «генерал» і «кардинал»; може, *Шкúрта* одержав таке прізвисько за те, що, не маючи зубів, так вимовляв слово «скирта», а *Дзéкало* — назва людини, яка «дзекає» (білоруська вимова палатального **д'**).

Прізвища, утворені від назв страв, як *Борщ, Бýлка, Варенúця, Сáло, Малáй, Молокó, Мáсло, Ю́шка* і багато інших, могли утворитися завдяки тому, що хтось особливо любив таку страву або частував нею гостей[64].

Назви знарядь праці могли стати прізвиськами людей, які ними користувалися. Наприклад, *Шúло* і *Швáйка* могли стати прізвиськами шевців, *Батíг* — пастуха чи фурмана, *Гнúпель* — ткача (Грінченко, І, 293), *Карю́к* — столяра (Грінченко, II, 224).

Різні обставини могли зумовити утворення прізвиська від назв тварин. Однією з причин могла бути зовнішня подібність до якоїсь тварини або наявність певних властивостей, що вважаються характерними для тої чи іншої тварини. Так, людина важка, міцна, незграбна могла одержати прізвисько *Медвíдь*, хитра, підступна — *Лис, Лисúця*, дебела, вперта — *Бик*, вертка, спритна — *В'юн*. Але чи завжди існував зв'язок між твариною і виглядом чи вдачею людини, цього не можемо твердити. Могли існувати сотні інших причин, що викликали появу цих прізвищ, а також таких, як *Кýрка, Жáба, Сорóка, Вúдра, Кабáн, Бобéр, Борсýк, Кóцур, Лось, Па(в)ýк* і багато інших.

Ще менше для нас зрозуміле утворення прізвиськ

---

[63] В. Ястребов, назв. праця, стор. 14.
[64] Пор. Heinze, назв. праця, стор. 47.

від назв різних речей і предметів домашнього вжитку, будинків тощо, як *Бра́ма, Каре́та, Ліжко, Зба́нок, Макогін, Півси́ток, Цвях, Шатро́, Поле́, Лима́н* і ін.

Прізвища можуть походити від абстрактних іменників, як *Журба́, До́ля, Пра́вда, Височі́нь,* і від назв різних явищ природи, як *Заверю́ха, Зима́, Пого́да, Ту́ча, Вітер, Град, Моро́з.* Зв'язок між семантикою цих загальних назв і переходом їх у власні назви для нас повністю втрачений.

Ще можна висловлювати якісь здогади з приводу утворення таких насмішкуватих прізвиськ, що перейшли згодом у прізвища, як *Підкуйму́ха, Святоку́м, Семибаламу́т, Нетудиха́та, Поки́ньборода, Неїжма́к, Вирвихвіст, Золотопу́п* і ін., але існує також велика кількість прізвищ, утворення яких пояснити зовсім неможливо. Це штучно утворені слова, незрозумілі для нас ні своєю семантикою, ні будовою: *Баля́ба, Галази́ка, Сикилі́нда, Піндра, Цубе́ра, Нарепе́ха, Джи́чка, Дже́бка, Шпуй, Цюзь, Пось* і сотні інших. Звичайно, для їх творців і для перших носіїв ці назви не були позбавлені значення. Цікаві ілюстрації подає В. Ястребов, який пише: «Есть прозвища по цвету волос: *Гейс* — черный, ...*Кес* в детстве имел большой, как кисет, живот... *Салабай* — слюнит и шепелявит, *Балалай* — возвращаясь домой после светлой заутрени, подражал звону колоколов, напевая: «ба-ла-лай»; прозвище *Ландарко* дано за умение «грать на язык», *Мензыка* — показывая жеребят, ржал по-лошадиному» [65]. Значення цих слів В. Ястребов записував безпосередньо від людей, які ще пам'ятали обставини, за яких прізвиська виникли. Оскільки наші офіціальні прізвища цього типу утворилися саме з прізвиськ, то маємо тут прекрасне пояснення їх генезису.

Той, хто надавав прізвисько, не рахувався з тим, чи буде воно носієві до вподоби і навіть з тим, чи задовольняє воно хоч мінімальні вимоги пристойності. Непристойних прізвиськ є чимало ще й тепер по селах, але серед родових прізвищ їх зовсім небагато. Це пояснюється тим, що носії непристойних прізвищ активно вживали заходів, щоб їх позбутися, а державні установи йшли назустріч бажаючим позбутися «поганого» прізвища, а іноді міняли його, не питаючи носія про згоду.

---

[65] В. Ястребов, назв. праця, стор. 15.

Зокрема в армії змінювано непристойні прізвища. Як свідчить М. Корнилович, «Алексей, Степанов сын, *Голопятый*» не таке вже непристойне мав назвисько, але його було все ж змінено на «Алексей, Степанов сын, *Степанов*». Рекрутчина, як пише Корнилович, впливала в значній мірі на процес творення прізвищ. Вона не визнавала безпрізвищних і вимагала зміни або творення прізвищ «по отчествам». «Рекрутська устава за тих часів мала таке велике значення для нижчих класів людності й цілої системи управління, що могла діяти на народну ономастику й поза сферою військової служби» [66].

Змінити прізвище в той час, коли прізвища не були ще міцно закріплені за родами, було неважко. Зокрема існувала тенденція «аристократизації» прізвищ. Двірські люди, наслідуючи шляхту, самі змінювали свої прізвища на подібні до шляхетських. М. Корнилович наводить такий приклад: двірський козак *Завіруха,* коли його підвищено на лакея, придбав прізвище *Свіжевський* [67]. Нечуй-Левицький у своїй автобіографії розповідає, що прадід його був записаний не *Левицьким,* а *Леонтовичем.* «Він змінив своє прізвище, як мені розказував батько, тим що прізвище *Левицький* було тоді модне». Те саме було з дідом письменника по матері: «...простий козак з Полтавщини зайшов звідтіль у Київщину з своїм братом. Вони поставали священиками, і мій дід дав собі прізвище *Трезвинський,* а його брат назвав себе *Коцевольським*» [68].

«Зміна українських прізвищ, — пише М. Ф. Сумцов, — відбулася під впливом тих культурних рухів, які виявились у суспільстві. Родові прізвища змінювались на догоду тій чи іншій групі діячів, що височіла над народом культурним рівнем чи адміністративним своїм становищем. Навіть і тоді, коли висоті адміністративного становища не відповідала висота культурного розвитку панівної в суспільстві групи діячів, панівна в країні сила все-таки давала певний напрям місцевому крайовому життю, підтягала його під такі чи інші форми

[66] М. Корнилович, Народня родова ономастика на Волині, Етнографічний вісник, кн. 9, К., 1930, стор. 130.

[67] Див. там же, стор. 128.

[68] «Житепись І. Левицького (Нечуя), написана ним самим», «Світ», № 7, 1881.

громадського існування і, видозмінюючи різні прояви народного життя, змінила і родові прізвища... У XVII ст. українські прізвища змінювались на лад польських, згодом появились невластиві українській мові (в оригіналі «малорусскому языку». — *Ю. Р.*) прізвища на **-ов,** які мають численні інтелігентні українці з дворян. У старовину з переходом особи із селянського стану в дворянський закінчення на **-ов** або **-ин** було неначе гербовим знаком порівняно вищого суспільного становища. З метою облагородити родове прізвище не тільки залюбки приймали закінчення **-ов,** але, якщо прізвище було складне, то змінювали одну із складових частин, яка чимось була не до вподоби; так із *Салогуб* виникло *Соллогуб.* Треба додати, що закінчення **-ов** виникало іноді чисто канцелярським або приказним шляхом»[69]. Далі автор зазначає, що багато характерних для України прізвищ змінили також архієреї та ректори духовних семінарій. «Вступає, бувало, до семінарії який-небудь *Книш, Халява* або *Горобець* — преосвящений переглядає список учнів і міняє Книша в *Меліоранського,* Халяву в *Орнатського,* а Горобця в *Сперанського*»[70].

Такими шляхами йшло народження українських родових прізвищ. На кінець XVIII — початок XIX ст. процес стабілізації їх був в основному закінчений. Можна було б думати, що з того часу всякі хитання і рух припинилися і в особовій ономастиці настав застій. Але це не зовсім так.

По-перше, окремі роди вимирають, а з ними гинуть і прізвища.

По-друге, існуючі прізвища можуть змінюватися чи внаслідок свідомих дій їх носіїв, чи внаслідок помилкових записів в особові документи.

По-третє, прізвища, утворені на базі діалектів, мають тенденцію вирівнюватись до нормативних форм, наприклад, гуцульське *Когуте́к* чи *Степане́к* змінюється на *Когутя́к, Степаня́к; Онишю́к* перетворюється в *Онищука, Ґоянюк* — в *Гоянюка* і т. п.

---

[69] Н. Ф. Сумцов, назв. праця, стор. 227.
[70] Там же, стор. 228 (переклад наш. — *Ю. Р.*).

Зокрема треба згадати про часту зміну флексії **-а** на **-о** у багатьох прізвищах (напр., *Лелека* на *Лелеко*) під впливом дуже поширених українських прізвищ на **-ко, -енко** і з бажання відмежувати прізвище від загальної назви. Цей мотив впливає в окремих випадках також на зміну форм відмінювання і наголосу прізвищ.

Нарешті, нові прізвища народжуються й сьогодні внаслідок офіційної зміни старого прізвища, яке з певних причин носія не задовольняє, на інше, на його думку, краще. Нові прізвища надаються також дітям, батьки яких невідомі.

Побажати б тільки, щоб усі ці зміни і творення нових прізвищ не відбувалися всупереч законам розвитку української мови.

II. СЛОВОТВОРЧА БУДОВА І ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРІЗВИЩ

Кожне прізвище як родова назва особи належить до розряду іменників. А проте за своїм походженням і будовою, а також за морфологічними ознаками українські прізвища треба поділити на дві групи: прізвища прикметникового і прізвища іменникового типу.

Вивчаючи словотворчу будову прізвищ, необхідно ці два типи розглядати окремо. Словотвір іменників і словотвір прикметників має свої специфічні властивості.

ПРІЗВИЩА ПРИКМЕТНИКОВОГО ТИПУ

Серед прізвищ прикметникового типу знаходимо: 1) прізвища у формі членних прикметників і дієприкметників з закінченням **-ий** у наз. відм. одн. в чоловічих назвах і **-а** — в жіночих; 2) прізвища у формі нечленних прикметників і дієприкметників.

У першій групі з чисто практичних міркувань виділяємо дві підгрупи: а) прізвища з суфіксами **-ськ-, -цьк-, -зьк-** і б) інші прізвища з прикметниковим членним закінченням **-ий (-ій), -а (-я).**

У другій групі виділяємо: а) нечленні якісні і відносні прикметники, а також дієприкметники; б) присвійні прикметники з суфіксами **-ів (-ов-, -ев-), -ин, -їн.**

1. *Прізвища з суфіксами* **-ськ-, -цьк-, -зьк-.** Уже пам'ятки давньоруського періоду свідчать, що суфікс **-ськ-** служив для утворення відносних прикметників. За допомогою його формувалися прикметники від назв місцевостей, племен, народностей, країн, держав, для вира-

ження приналежності. Пізніше за допомогою цього суфікса стали утворюватися також прикметники від загальних назв осіб і тварин і від назв різного роду конкретних і абстрактних понять. Суфікс цей дуже продуктивний і в сучасній українській мові [1].

Внаслідок палаталізації останнього приголосного основи, а пізніше асиміляції і злиття з первісного суфікса **-ськ-** утворились його фонетичні варіанти: **-зьк-** (після **г, ж, з:** «бугський» > «бужський» > «бузький»; «збаражський» > «збаразький»; «кавказський» > «кавказький») і **-цьк-** (після основи, закінченої на **к, ч, ц:** «козакський» > «козачський» > «козацький»; «ткач-ський» > > «ткацький»; «німець-ський» > «німецький»).

Утворені таким способом відносні прикметники дуже часто ставали родовими прізвищами, особливо якщо походили від назв населених пунктів.

Суфікси **-ськ-, -зьк-, -цьк-,** утворюючи прізвища, можуть приєднуватись безпосередньо до кореневої морфеми: *Ба́рський* (від назви м. Бар), *Во́льський* (с. Воля), *Воро́нський* (с. Ворона), *Гадя́цький* (м. Гадяч), *Га́лицький* (м. Галич), *Ло́ський* (с. Лось, Лосє), *Роздо́льський* (с. Роздол). Якщо передсуфіксальна частина закінчувалась на два приголосні, між ними появлялось вставне **е:** від назви с. Вишня утворилось прізвище *Вишéнський;* від м. Дубно — *Дубéнський,* Борки — *Борéцький,* Бібрка — *Бобрéцький,* Грабівці — *Грабовéцький,* Гринівці — *Гриневéцький,* Жиравка — *Жиравéцький,* Ляхівці — *Ляховéцький,* Негрибка — *Негрибéцький,* Підгірці — *Підгорéцький.*

В інших випадках у групі приголосних виступає спрощення: від назви с. Свірж утворюється прізвище *Свíрський* (з первісного **Свіржський*), від с. Демня — *Дéмський* (з **Демнський*), від с. Підсоснів — *Підсо́нський* (з **Підсосненський*), від с. Торки — *То́рський* (з **Торкський*).

Але частіше прізвища на **-ський** утворювалися від основ, поширених іншими суфіксами. Від назв місцевостей, утворених за допомогою суфіксів **-ов- (-ів-), -ев- (-ів-), -ин-, -ан-, -ен-, -ар-** утворювались прізвища зі складними суфіксами **-овськ-ий, -евськ-ий, -івськ-ий,**

---

[1] Пор. Л. Д. Коцюба, Из истории суффиксов относительных прилагательных украинского языка. Автореф. канд. дисс., К., 1954.

-инськ-ий, -енськ-ий, -арськ-ий. Так, від назви с. Березів утворилося прізвище *Березóвський,* від Борусів — *Борусóвський,* від Дахнів, Дахнівка — *Дахнóвський,* від Дзвонкове — *Дзвонкóвський,* від Дмитрів, Дмитрівка, Дмитрове — *Дмитрóвський,* від Зборів — *Зборóвський,* від Козлів, Козлівка, Козлове — *Козлóвський,* від Мужилів, Мужиловичі — *Мужилóвський,* від Нижанковичі — *Нижанкóвський.*

Перехід етимологічного **о** в **і** зустрічається в багатрьох прізвищах: *Бáндрівський, Боянівський, Будзанівський, Вербилівський, Галичáнівський, Казанівський, Оріхівський, Сеньківський, Шандрівський.* Нерідко одне прізвище вживається у двох варіантах, з **-ов-** та **-ів-**: *Вербóвський* і *Вербівський, Павлóвський* і *Павлівський.*

Суфікс **-ев-** виступає після палатальних приголосних (у тому числі після стверділих у сучасній українській мові шиплячих та після **й (j)**: *Андріéвський, Богачéвський, Букачéвський, Горбачéвський, Кисілéвський, Лукашéвський, Осташéвський, Писарéвський, Хмілéвський.* Рідко зустрічається суфікс **-ев-** після непалатальних, наприклад, *Данилéвський, Татарéвський.* В окремих випадках первісне **е** перейшло (можливо, під впливом польської мови) в **о**: *Вишньóвський, Хмельóвський* (частіше *Вишнéвський, Хме(і)лéвський*).

Суфіксальне **е** також може переходити в **і**: *Василівський, Жидачівський, Дзендзелівський, Маличівський, Томашівський.*

Збереження первісних **о, е** зв'язане, очевидно, з традицією вживання даного прізвища, а в ряді випадків також з діяльністю урядовців, які оформляли особові документи російською або польською мовами. Прізвища, що їх носії вимовляли по-українськи з закінченням **-івський,** записувались, як правило, російською мовою з **-овский, -евский,** а польською — з **-owski, -ewski.**

Суфікс **-ин-** виступає перед суфіксом **-ськ-** у прізвищах, утворених від топонімів на **-ин, -ина, -инка, -інівка:** *Балучúнський* (від Балýчин), *Білúнський* (від Білин, Білинівка), *Бурштúнський* (Бурштин), *Бутúнський* (Бутин, Бутини), *Голúнський* (Голинь), *Гордúнський* (Гординя), *Дубúнський* (Дубина), *Жбадúнський* (Жбадин), *Заплатúнський* (Заплатин), *Корчúнський* (Корчин), *Поручúнський* (Поручин), *Рогатúнський* (Рогатин), *Лозúнський* (Лозина), *Лопатúнський* (Лопатин).

Прізвища **-ин-ськ-ий** могли утворюватися і від назв населених пунктів на **-ин-ці**: від Дучинці — *Дучи́нський,* Копитинці — *Копити́нський,* Котюжинці — *Котюжи́нський,* Купчинці — *Купчи́нський.*

У ряді випадків передсуфіксальна частина неясна, наприклад, *Басляди́нський, Шутурми́нський.*

Рідше перед суфіксом **-ськ-ий** виступає суфікс **-ан-**. Маємо тут насамперед прізвища, утворені від назв місцевостей на **-ан-и:** *Бережа́нський* (від Бережани), *Біля́нський* (Біляни), *Добря́нський* (Добряни), *Климáнський* (Климани), *Ольша́нський* (Ольшани). Прізвища на **-ан-ськ-ий** могли утворюватись і від інших топонімів з суфіксом **-ан-:** *Вигна́нський* (від Вигнанка), *Водя́нський* (від Водяне), *Волося́нський* (від Волосянка), *Зуба́нський* (від Зубані), *Копа́нський* (від Копань), *Соза́нський* (від Созань).

За допомогою цього суфікса утворене, мабуть, і прізвище *Бистра́нський* від назви с. Бистра, а це свідчило б, що утворився новий складний суфікс **-анськ-ий.**

Прізвища на **-ен-ськ-ий** виникли, очевидно, на базі давнього суфікса **-ьн-:** *Дубе́нський* (від Дубно), *Рове́нський* (Ровно), *Руде́нський* (Рудно).

Суфікс **-ав-** перед **-ськ-ий** виступає в прізвищах *Біля́вський* (від Білявці), *Жура́вський* (Журава, Журавка), *Осла́вський* (Ослава), *Попла́вський* (Поплави, Поплавка), *Синя́вський* (Синява, Синявка), *Тарна́вський* (Тарнава, Тарнавка), *Черха́вський* (Черхава).

Суфікс **-ар-** виступає у ряді прізвищ, утворених від назв на **-ар**, на означення заняття: *Бляха́рський, Вина́рський, Куха́рський, Пека́рський, Тока́рський.* Можливо, що вони виникли з бажання уподібнити «посполите» прізвище *Ку́хар, Пе́кар* до прикметникових «шляхетських» прізвищ, але в окремих випадках не виключене походження цих прізвищ також від топонімів.

Небагато є прізвищ на **-уль-ськ-ий:** *Зату́льський, Коту́льський, Мочу́льський* (останнє від топонімів Мочули, Мочулин, Мочулинці).

При утворенні прізвища за допомогою суфікса **-ськ-** від назв, основа яких закінчується на **с,** відбувалося стягнення: від назви Підлисся — *Підли́ський;* Городисько, Городиська — *Городи́ський;* Спас, Спасів — *Спаський;* Черкаси — *Черка́ський;* Ясниська — *Ясни́ський.*

Якщо основа закінчувалась на **г, ж, з,** наступала

асиміляція і стягнення: Водолага — *Водолáзький,* Ломазів — *Ломáзький,* Підлуж — *Підлýзький* (також *Підлýський*), Сиволож — *Сиволóзький.*

Від назв, що їх основи закінчувались на **к, т, ц, ч,** утворилися за допомогою суфікса **-ськ-** шляхом асиміляції приголосних прізвища, закінчені на **-цьк-ий:** від *Башуки* — *Башýцький;* Бібрка — *Бобрéцький;* Висока, Високе — *Висóцький;* Водники — *Воднúцький;* Кальник — *Кальнúцький;* Волосате — *Волосáцький;* Канафости — *Канафóцький* (з первісного **Канафостський*); Лісковате — *Лісковáцький;* Бережниця — *Бережнúцький;* Витвиця — *Витвúцький;* Глібовичі — *Глібовúцький;* Залуччя — *Залýцький;* Ревуче — *Ревýцький;* *Хомичі* — *Хомúцький.*

Більшість прізвищ цього типу утворена від топонімів — у тому числі всі, перелічені вище, — але зустрічаються й утворені від загальних назв або від прізвиськ: *Дробóцький* (від прізвиська *Дробот*); *Заплóцький* («за плотом»), *Лакóцький* (від прізвиська *Лакóта*).

На **-ецький** закінчуються іноді прізвища, утворені від топонімів, які не мають фонетичних умов для утворення **-ць:** від назви села Бринь — *Бринéцький;* від Комань — *Команéцький;* Мотилі — *Мотилéцький;* Підгороддя — *Підгородéцький;* Ставрів, Ставрове — *Ставровéцький;* Терло, Терлівка — *Терлéцький.* Це свідчить про утворення за моделлю *Гвоздéцький, Чернéцький* нового складного суфікса **-ецьк-ий.**

Прізвища на **-ицький** теж можуть походити від основ, які не дають фонетичних умов для утворення **-цьк-:** від Жовнине — *Жовнúцький,* від Проскурня — *Проскурнúцький,* від Рихли — *Рихлúцький.* Таким чином, треба ствердити також утворення нового суфікса **-ицьк-ий.**

Прізвищ на **-уцьк-ий** небагато. Деякі з них утворилися від топонімів, як *Залуцький* (Залуччя), *Заслуцький* (Заслуч, Заслучне), *Кремінчуцький* (Кременчук), в інших можемо вивести походження від топонімів при умові, що тут діяв уже новий суфікс **-уцьк-ий.** У такому випадку прізвище *Кривýцький* може походити від назви Кривуля, Кривулі або Кривуха.

Інші прізвища у формі членних прикметників і дієприкметників. Значну групу українських прізвищ становлять також прізвища — прикметники і дієприкметники — з повним закінченням **-ий** (рідше **-ій**) у чоловічих прізвищах і закінченням **-а** (рідше **-’а**) у жіночих.

Це переважно прізвища, утворені морфолого-синтаксичним способом. Найбільше серед них прикметників суфіксально-префіксального утворення, в яких, як правило, виступає суфікс **-н-**, а перед коренем стоять префікси: **без-, за-, на-, над-, під-, по-, при-.**

Префікс **без-** вказує на відсутність предмета, названого кореневою морфемою. Він виражав, очевидно, найхарактернішу ознаку людини, яку вперше назвали *Бездо́льний, Безкорова́йний, Безкро́вний, Безхлі́бний.* Є серед прізвищ з префіксом **без-** і безсуфіксні: *Безбо́кий, Безп'я́тий, Безрука́вий, Безру́кий.*

Префікси **за-, на-, під-,** а частково і **по-, при-** визначали людину за місцем проживання, причому префікс **за-** вказував, що хтось живе далі від названого кореневою морфемою предмета: *Заболо́тний, Забо́рний* (за бором), *Заброва́рний, Забу́жний* (за Бугом), *Заве́рбний, Задоро́жній, Замоги́льний, Заоко́пний, Запоті́чний, Зауго́льний, Зацерко́вний, Зая́рний.*

Префікс **на-** вказував на місце проживання саме в пункті, названому кореневою морфемою: *Нагі́рний, Наконе́чний* (на кінці села), *Наку́тний, Нарі́жний.* Префікси **над-** і **під-** вказували на місце проживання поблизу названого предмета: *Надбере́жний, Надозі́рний, Підцерко́вний, Підве́рбний, Піддý́бний, Підлі́сний, Підлу́жний, Підсадо́чний, Підфігу́рний.*

Подібне значення мають прізвища з префіксами **по-** і **при-**: *Побере́жний, Погребе́льний, Подві́рний, Посмі́тний, Приса́дний.*

В окремих випадках ці прізвища можуть мати й інше значення. Так, прізвище *Підру́чний* означало людину, яка була в когось «під рукою», тобто людину підлеглу, залежну. Прізвища *Насу́шний, Піднебе́сний, Підпі́сний, Попере́чний* виникли, мабуть, із насмішливих прізвиськ. Прізвище *Поселю́жний* — це, без сумніву, здеформоване **Пошелю́жний,* що означало батрака, який наймався «по шелюгу» [2].

Прізвища цього типу — це переважно прикметники твердої групи. Прикметники м'якої групи зустрічаються серед них рідко (*Загоро́дній, Задоро́жній, Підса́дній*). У західних областях їх немає зовсім. Деякі прізвища,

[2] «Шелюг» або «шеляг» — старовинна найдрібніша польська монета (Преображенський, II, 1233).

записані в східних областях УРСР, мають м'яку основу, а ті самі прізвища в західних — тверду: *Задорóжній* і *Задорóжний, Заболóтній* і *Заболóтний.*

Другу за кількістю підгрупу прізвищ — членних прикметників становлять прикметники з суфіксом **-н-** без префіксів. Це переважно відносні прикметники, утворені від іменників: *Гíрний, Горóдній, Калю́жний, Кошáрний, Кульбáшний, Кладóчний, Окóпний, Острівни́й, Очерéтний, Пáсіч(ш)ний, Петли́чний, Пшени́ч(ш)ний, Світли́чний, Фольвáрóчний, Халу́пний.*

Зрідка у функції прізвищ виступають якісні прикметники з цим суфіксом: *Бíдний, Бу́чний, Вáжний, Дру́жний, Делікáтний, Пи́шний.*

За значенням прізвища-прикметники цієї підгрупи означають у багатьох випадках місце проживання (*Вигíнний, Гребéльний, Острівни́й*), деколи — заняття (*Пáсічний, Пастівни́чний, Гумéнний*), зрідка — якусь індивідуальну ознаку (*Лазéбний, Ми́рний*) чи насмішку (*Жерéбний*).

Третю підгрупу становлять прізвища, утворені з відносних прикметників з суфіксом **-ов-**. Вони могли означати: а) відношення до місця: *Берегови́й, Борови́й, Горбови́й, Лісови́й, Степови́й, Шляхови́й;* б) відношення до певного матеріалу, переважно дерева, що важко сьогодні пояснити. Може, такі дерева росли коло хати, може, хата була з такого матеріалу збудована, може, назва була вжита в переносному значенні. Маємо прізвища *Берескóвий, Вербóвий, Вільхóвий, Грабóвий, Глодóвий, Грушови́й, Дубóвий, Лозови́й, Соснóвий*; в) відношення до інших предметів: *Волóвий, Гнойови́й, Грошови́й, Дернови́й, Масло́вий, Мозгови́й, Мостови́й, Сирови́й, Шовкóвий.* Пояснити причину їх виникнення неможливо. В одному тільки випадку ми одержали пояснення: «*Мостовий*, бо його прадід був стражником на мості».

Окремі прізвища цієї підгрупи утворені також від назв явищ природи: *Вітрови́й, Громови́й, Мартови́й.*

Четверту підгрупу становлять прізвища — безафіксні прикметники. Утворені вони від назви якоїсь характерної ознаки людини, і мали початково характер прізвиськ. Могли вказувати на зовнішній вигляд, напр.: *Бíлий, Гóжий, Гру́бий, Дóвгий, Жóвтий, Ку́ций, Мали́й, Ри́жий,* на якусь фізичну ознаку: *Глухи́й, Дебéлий, Ду́жий, Кри-*

вий, Німи́й, Си́вий, Сліпи́й, на ознаки характеру чи вдачі: *Благи́й, Го́рдий, Ди́кий, Би́стрий, Весе́лий, Смі́лий, Ти́хий, Хи́трий*. Іноді прізвище могло утворюватись і від масті коня (*Гніди́й, Ка́рий, Ча́лий*) або мало характер насмішки (*Мо́крий, Окови́тий*) чи вказувало на «незаконне» походження (*Лі́вий*).

Ці чотири підгрупи прізвищ-членних прикметників найчисленніші.

Прізвища, утворені з прикметників з суфіксом **-ат-**, виражали якусь характерну, переважно фізичну ознаку: *Бедра́тий, Волоха́тий, Вуса́тий, Голова́тий, Горба́тий, Гульова́тий, Кошла́тий, Пелеха́тий, Черева́тий, Чуба́тий, Щерба́тий*. Неясне значення прізвищ *Медза́тий, Сага́тий, Ціва́тий*. Зрідка такі прізвища могли виражати властивість вдачі: *កича́тий*.

Прізвища, утворені з прикметників з суфіксом **-ав-**, виражали переважно якусь фізичну властивість: *Гарка́вий, Жи́лавий, Ікавий, Чорня́вий*), рідше — ознаку вдачі: *Жва́вий, Ласка́вий*. Невідомо, яке значення мали прізвища *Коржа́вий, Шудра́вий*.

Зовсім незначна кількість прізвищ утворилася з прикметників з суфіксами: **-ист-** (*Вічи́стий, Джинджири́стий, Коміри́стий, Сукмани́стий, Шиби́стий*), **-ч-** (*Виногра́дчий, Оса́дчий, Помі́рчий*), **-ев-** (*Вишне́вий, Корче́вий*), **-ив-** (*Плакси́вий, Сипли́вий, Сопли́вий, Храпли́вий, Хрипли́вий*), **-аст-** (*Віха́стий, Муша́стий*), **-ішн-** (*Горі́шний, Долі́шний*), **-ечн-, -ешн-** (*Городе́чний, Кроме́шний*), **-енн-** (*Письме́нний*), **-к-** (*Важки́й, Гладки́й, Соло́дкий*), **-інн-** (*Голі́нний*), **-ик-** (*Вели́кий*), **-ок-** (*Широ́кий*), **-ач-** (*Ку́рячий*), **-овит-** (*Працьови́тий*), **-оват-** (*Крисова́тий*), **-івн-** (*Попі́вний, Петрі́вний*), **-нич-** (*Ловни́чий*).

Серед прізвищ-членних прикметників досить помітне місце займають прикметники із зменшеними суфіксами **-еньк-, -оньк-**: *Біле́нький, Глухе́нький, Зелене́нький, Криве́нький, Леге́нький, Мале́нький, Раде́нький, Сине́нький, Сиве́нький, Скоре́нький, Сліпе́нький, Старе́нький, Тихо́нький*.

Як прізвища зрідка виступають також складні прикметники: *Білоку́рий, Острове́рхий, Повталя́рний*.

Морфологічний склад та семантика окремих прикметникових прізвищ неясні: *Нєсни́й*[3], *Теле́вний, Хандо́чий*.

[3] Можливо, що з *М'ясний* — *Мнясний* — діал. *Мнєсний* > *Нєсний*.

Прізвищ-дієприкметників небагато. В основному, це пасивні дієприкметники на **-ан-ий, -ен-ий:** *Годо́ваний, Завойо́ваний, Зальо́паний, Коха́ний, Наси́паний, Натоло́чений, Нетавро́ваний, Неві́нчаний, Мальо́ваний, Пече́ний, Питльо́ваний, Полі́ваний, Поло́маний, Сма́ле́ний.* Одне відоме нам прізвище має форму пасивного дієприкметника з суфіксом **-м-:** *Невідо́мий.*

Активні дієприкметники з суфіксом **-л-** рідше виступають у ролі прізвищ: *Горі́лий, За́йшлий, Зме́рзлий, Погорі́лий.* Винятковим явищем є прізвище у формі активного дієприкметника минулого часу: *Любі́вий.*

Усі прізвища, про які досі була мова, незважаючи на повну субстантивацію у значенні, зберегли прикметникові форми відмінювання за відмінками і родами — чоловічим та жіночим (прізвища чоловіків і жінок).

2. *Прізвища — нечленні прикметники і дієприкметники, утворені з якісних і відносних прикметників та дієприкметників.* Таких прізвищ збереглось небагато. Можливо, що частина їх одержала пізніше членну форму, на що вказує паралельне існування таких прізвищ, як *Білоку́р* і *Білоку́рий, Куц* і *Ку́цмй, Сух* і *Сухи́й, Глух* і *Глухи́й.*

Нами записано, крім названих вище, такі прикметники — прізвища в нечленній формі: *Бе́ззуб, Бе́зрук, Бе́зух, Білоку́р, Буй, Бу́лан, Глух, Куц, Мниш, Мо́лод, Сух, Шуй, Шут* [4].

Зустрічаються також пасивні дієприкметники в нечленній формі з суфіксом **-н:** *Бажа́н, Дзьоба́н, Ді́ян, Жада́н, Же́лан, Ки́ван, Ко́ха́н, Лиза́н, Маза́н, Найде́н, Обіща́н, Припха́н, Прода́н, Ри́ган, Ру́бан, Скида́н, Сти́ран, Сту́кан, Че́кан.*

Генетичний зв'язок цих прізвищ з категорією прикметників чи дієприкметників у свідомості сучасних мовлян зовсім стерся: жодне з них не відмінюється як прикметник, хоч існуючі в українській мові нечленні прикметники чоловічого роду («готов», «здоров» і ін.) у непрямих відмінках завжди мають флексію членної форми. Ці прізвища мають тільки іменникові форми відмінювання і зберігають форму чоловічого роду і тоді, коли

---

4 Від прикметника «шутий» — безрогий, безвухий, безхвостий, лисий (Грінченко. IV 520).

є прізвищами жінок (*Марія Сух, Наталка Продан*). Як прізвища жінок вони не змінюються за відмінками.

Прізвища, утворені з присвійних прикметників, виникли як назви сина по батькові або по матері за допомогою суфіксів **-ів, -ов, -ев, -ин, -їн.**

Суфікси **-ов (-ів)** та **-ин (-їн),** хоч різні за походженням, є носіями того самого значення. Перший із них, як доводить В. Вондрак [5], походить від закінчення родового відмінка множини іменників з основою на **j.** Основа **сынов-, волов-** стала словотворчим елементом, який послужив також як модель для утворення прикметників від інших основ.

Суфікс **-ин (-їн)** у своєму виникненні зв'язаний з наростанням **ио** на **ĭ**-основи [6]. «У період формування мови української народності за суфіксами **-ов-, -ин-** закріпилась спеціальна функція, що виявилася в утворюванні присвійних прикметників, особливо, якщо основою є ім'я людини. Суфікс **-ов-** утворився на іменниках **ŭ**-основ чоловічого роду і як засіб вираження атрибутивності поширився на імена **о**-основ теж чоловічого роду в той час, коли основи втрачали своє значення й уступали місце категорії роду. Ці умови закріпили словотворчий елемент **-ов** за чоловічим родом. Суфікс **-ин** утворився на іменах **ĭ**-основ чоловічого і жіночого роду, причому більшою була група імен жіночого роду, і словотворчий елемент **-ин** також був підхоплений основами на **-а** чоловічого й жіночого роду. Ці умови закріпили **-ин** за іменами жіночого роду і чоловічого, якщо вони формою відмінювання не відрізнялись від жіночого» [7].

Прізвища на **-ів (-їв), -ов, -єв.** Прізвища з суфіксом **-ів,** у якому звук **і** в непрямих відмінках чергується з **о,** утворювалися від назв (головним чином від власних імен) з основою на твердий приголосний: *Андрі́йків,* род. *Андрі́йкова* (від Андрійко); *Андру́шків,* род. *Андру́шкова* (від Андрушко); *Бо́йків,* род. *Бо́йкова* (від Бойко); *Васи́льків,* род. *Васи́лькова* (від Василько); *Дани́лів,* род. *Дани́лова* (від Данило); *Кири́лів,* род. *Кири́лова* (від Кирило); *Па́влів,* род. *Па́влова* (від Павло); *Гераси́мів,* род. *Гераси́мова* (від Герасим), *Яки́мів,* род. *Яки́-*

[5] Див. W. Vondrak, Vergleichende slavische Grammatik, Bd. I, Göttingen, 1908, стор. 412.

[6] Див. Л. Д. Коцюба, назв. праця, стор. 14.

[7] Там же, стор. 14—15.

мова (від Яким); *Дем'янів,* род. *Дем'янова* (від Дем'ян); *Катери́нів,* род. *Катери́нова* (від Катерина); *Семе́нів,* род. *Семе́нова* (від Семен); *Пили́пів,* род. *Пили́пова* (від Пилип); *Дми́трів,* род. *Дми́трова* (від Дмитро); *Ону́фрів,* род. *Ону́фрова* (від Онуфрій, Онуфро); *Оле́ксів,* род. *Оле́ксова* (від Олекса); *Гна́тів,* род. *Гна́това* (від Гнат); *Мики́тів,* род. *Мики́това* (від Микита); *Андру́хів,* род. *Андру́хова* (від Андрух). Ці прізвища походять майже виключно від чоловічих власних імен (рідше від загальних назв — прізвиськ), закінчених на твердий приголосний або на **-о** після твердого приголосного. Досить рідко утворювалися прізвища цього типу від чоловічих імен на **-а** (*Мики́тів, Мико́лів, Ку́зьмів*) і ще рідше — від жіночих (*Катери́нів*).

Значно менше прізвищ з суфіксом **-ів,** у якому звук **і** чергується з **е** в непрямих відмінках. Вони утворилися від основ, закінчених на м'який чи первісно м'який приголосний, стверділий або на **-о** з попереднім м'яким приголосним: *Фе́дів,* род. *Фе́дева* (від Федь); *Ку́зів,* род. *Ку́зева* (від Кузь); *Васи́лів,* род. *Васи́лева* (від Василь); *Гри́нів,* род. *Гри́нева* (від Гринь); *Михайлу́нів,* род. *Михайлу́нева* (від Михайлунь); *Петру́нів,* род. *Петру́нева* (від Петрунь, Петруньо); *І́горів,* род. *І́горева* (від Ігор, **р** первісно м'яке); *Ко́стів,* род. *Ко́стева* (від Кость); *Андре́йців,* род. *Андре́йцева* (від Андрейцьо); *Гри́ців,* род. *Гри́цева* (від Гриць); *Іва́нців,* род. *Іва́нцева* (від Іванець); *Матві́йців,* род. *Матві́йцева* (від Матвійцьо); *Іва́сів,* род. *Іва́сева* (від Івась); *Ле́сів,* род. *Ле́сева* (від Лесь). Давня м'якість альвеолярних (шиплячих) приголосних залишила свій слід у чергуванні з **е:** *Лука́шів,* род. *Лука́шева; Ко́жів,* род. *Ко́жева; Тка́чів,* род. *Тка́чева.*

Природно, що таке чергування виступає і в прізвищах, утворених від основи, закінченої на **-й (-j);** правописно маємо тут букви **ї—є:** *Андрі́їв,* род. *Андрі́єва; Горді́їв,* род. *Горді́єва; Грица́їв,* род. *Грица́єва; Матві́їв,* род. *Матві́єва; Тимофі́їв,* род. *Тимофі́єва.* (Діалектно у прізвищах на **-ів** з м'якою основою буває і чергування з **о** за аналогією до твердої групи: *Іва́нців,* род. *Іва́нцьова*).

Прізвища на **-ов** (*Михайлов*) і на **-ев (-єв)** (*Андрієв*) — це ті самі присвійні прикметники, що *Михайлів* та *Андріїв,* але в них збереглося етимологічне **о, е** також

у формі називного відмінка[8]. Зона поширення цих форм — уся українська територія, що входила до складу Росії. Зрідка зустрічаємо їх також у Закарпатській обл., наприклад, *Са́бов, Ро́шков, Го́рзов.* Причинами збереження **о, е** треба вважати, по-перше, традиційне вживання саме такої форми прізвища з давніх-давен і, по-друге, те, що у дореволюційні часи метрики виписувалися російською мовою й особові документи видавали, не звертаючи уваги на особливості української мови, а, навпаки, намагаючись «підігнати» українські особові назви під урядовий стандарт[9]. Таким чином, усі українські прізвища з суфіксами **-ов, -ев,** без уваги на те, як вони вимовлялися їх носіями, одержали єдину офіційну форму, зливаючись з типовими для російської мови прізвищами на **-ов, -ев.**

Тому немає підстав уважати прізвища на **-ов, -ев** виключно російськими. Це спільний тип прізвища. Тільки в деяких випадках передсуфіксальна частина може вносити диференціацію, вказуючи на їх українське чи російське походження. Так, немає сумніву, що прізвища *Грицайо́в, Грицько́в, До́вбишов, Дроздо́в, Ісько́в, Касько́в, Кравцо́в, Охре́мов, Пана́сов, Приймако́в, Тимко́в, Шевцо́в, Яки́мов* і багато інших, утворених від української форми імені або від української загальної назви, якої немає в російській мові, виникли на українському грунті і є суто українськими. Що ж до прізвищ типу *Іванов, Михайлов, Павлов* і т. п., то розмежування їх за походженням абсолютно неможливе. Треба вважати їх російськими, якщо їх носії росіяни, і українськими, якщо їх носії — українці.

Прізвища на **-ин, -ишин.** За допомогою суфікса **-ин** в українській мові утворюються присвійні прикметники від іменників I відміни: «сестра» — «сестрин», Галя — Галин, «тітка» — «тітчин», рідко від інших: «мати» — «материн». Так само виникли й родові прізвища на **-ин,**

---

[8] Подібне збереження **о, е** в закритому складі, зумовлене традицією, маємо також у багатьох прізвищах на **-овський, -евський**, які нерідко виступають паралельно з варіантом на **-івський.**

[9] Про переробку українських прізвищ ще в XVII ст. говорить А. М. Селищев: «Українські прізвища на **-ович, -евич** прирівнювались в Москві до звичайних московських форм на **-ов, -ев.** Так, в кінці 17 ст. гетьмана Самойловича писали в Москві *Самойловым*, українця Михневича — *Михнёвым* і т. п.» («Происхождение русских фамилий», Ученые записки МГУ. вып. 128. 1948), стор. 136.

які становлять досить помітну групу серед українських прізвищ. Як правило, ці прізвища утворювались від імен, а також від первісних прізвищ (чи прізвиськ), закінчених на **-а (-я)**.

Прізвища типу присвійних прикметників на **-ин** утворені в першу чергу від багатьох основних чи демінутивних форм жіночих власних імен: від Гануська — *Ганущин,* Гапка — *Гáпчин,* Гася — *Гáсин,* Зінька — *Зінчин,* Ксенька — *Ксéнчин,* Леся — *Лéсин,* Маланка — *Малáнчин,* Марунька — *Марýнчин,* Маруся — *Марýсин,* Маруська — *Марýщин,* Настя — *Нáстин,* Олена — *Олéнин,* Оришка — *Орúщин,* Палагна — *Палáгнин,* Парася — *Парáсин,* Парашка — *Парáщин,* Стефіня — *Стефінин,* Стеха — *Стéшин,* Танька — *Тáнчин,* Феня — *Фéнин,* Феська — *Фéщин,* Хима — *Хúмин,* Явдоха — *Явдóшин.*

Рідше такі прізвища виникали від чоловічих імен на **-а:** від Вакула — *Вакýлин,* Васюта — *Васю́тин,* Карпута — *Карпýтин,* Кузьма — *Кýзьмúн,* Микита — *Микúтин,* Микола — *Микóлин,* Микула — *Микýлин,* Никола — *Никóлин,* Олекса — *Олéксин,* Сава — *Сáвин,* Савка — *Сáвчин,* Хома — *Хóмúн.*

Усі ці прізвища, як взагалі прізвища типу присвійних прикметників, є прізвищами патронімічними або матронімічними.

Прізвища на **-ин** утворювалися також від прізвиськ основоположників роду. Так, від прізвиська Барда утворилося прізвище *Бардúн,* від Башта — *Бáштин,* Брезва — *Брéзвин,* Брода — *Брóдин,* Вдовиця — *Вдовúчин,* Верба — *Вéрбин,* Вовчанка — *Вовчáнчин,* Ворона — *Ворóнин,* Горопаха — *Горопáшин,* Гуля — *Гýлин,* Динда — *Дúндин,* Капуста — *Капýстин,* Киселиця — *Киселúчин,* Косарка — *Косáрчин,* Лагута — *Лагýтин,* Рибка — *Рúбчин,* Смола — *Смóлин.*

Як бачимо, при утворенні прізвищ виступало властиве українській мові чергування приголосних: **шк, ськ>шч** (Марушка — *Марущин,* Ганусъка — *Ганущин*); **г>ж** (Шульга — *Шульжин*); **к>ч** (Микитка — *Микитчин*); **х>ш** (Горопаха — *Горопашин*); **ц>ч** (Вдовиця — *Вдовичин*).

Прізвища на **-ин** могли іноді утворюватись і від прикметникової основи. Такими є прізвища *Бурин, Коротчин.* Думаємо, що вони виникли від прикметникових прізвищ жінок: *Бура — Бурин, Коротка — Коротчин.*

У ряді випадків семантика передсуфіксальної частини неясна (*Брезвин, Вольбин, Гуйтин, Манянчин* і ін.), проте можемо не сумніватися, що твірна основа Брезва, Вольба, Гуйта, Манянка — це прізвиська, від яких утворено прізвище сина типу присвійного прикметника.

Іноді прізвище на **-ин** могло означати походження з певного населеного пункту: *Керечанйн* — це людина, яка походила із с. Керецьки Закарпатської обл. Але це вже інший омонімічний суфікс. Утворене за його допомогою слово — не присвійний прикметник, а іменник. Суфікс **-ин** означає в цьому випадку одиничність («один із жителів с. Керецьки»), подібно, як у прізвищах іменникового типу, що означали належність до певної національності: *Волошин, Литвин, Русин, Сербин, Турчин, Угрин.* Зовнішньо дуже подібні до прізвищ прикметникового типу, вони з ними нічого спільного не мають. Морфологічно їх відмінність від прикметникових прізвищ виявляється в тому, що в орудному відмінку вони мають закінчення **-ом** (*Русином, Турчином, Волошином*), тоді як прикметникові прізвища, хоч втратили, субстантивуючись, прикметникові форми відмінювання, проте в орудному відмінку зберегли закінчення **-им** (*Лесиним, Маланчиним*).

Окремо треба виділити матронімічні прізвища, утворені за допомогою суфікса **-ин** від назви матері на **-иха (-їха).**

Найчастіше виникали вони від назви матері, утвореної від імені чоловіка: чоловік Андрій, жінка Андрія — Андріїха, син її — *Андріїшин;* Андрусь — Андрусиха — *Андрусйшин;* Василь — Василиха — *Василйшин;* Гаврило — Гаврилиха — *Гаврилйшин;* Гарасим — Гарасимиха — *Гарасимйшин;* Гнат — Гнатиха — *Гнатйшин;* Гринько — Гринчиха — *Гринчйшин;* Ілько — Ільчиха — *Ільчйшин;* Лесько — Лещиха — *Лещйшин;* Олекса — Олексиха — *Олексйшин;* Проць — Проциха — *Процйшин;* Хома — Хомиха — *Хомйшин;* Яремко — Яремчиха — *Яремчйшин;* Яць — Яциха — *Яцйшин.*

Рідше ці прізвища утворювались від назви заняття (професії) материного чоловіка. Так, син війтихи — це *Війтйшин,* син дячихи — *Дячйшин,* ковалихи — *Ковалйшин,* ткачихи — *Ткачйшин,* шевчихи — *Шевчйшин.*

Прізвища на **-ишин** утворювались і від прізвиська материного чоловіка: Бас — Басиха — *Басйшин;* Гадза-

ла — Гадзалиха — *Гадзалйшин;* Дуда — Дудиха — *Дуйшин;* Квасний — Квасниха — *Квасни́шин.*

В окремих випадках прізвища на **-ишин** утворені від жіночого імені (*Гапйшин, Кащйшин, Марунйшин, Теклйшин*) або від назви заняття жінки (*Кухарчйшин*). Виникнення їх можна пояснити аналогією до великої кількості прізвищ по матері на **-ишин,** у результаті чого стало можливим утворення *Марунишин, Кухарчишин,* замість *Марунин, Кухарчин.* Але можливе ще інше пояснення: жіночі імена у формі називного відмінка бувають іноді прізвищами. Є прізвища *Гапка, Катерина, Малашка, Педоря.* Могло існувати також прізвище *Каська, Маруня, Текля,* а поряд з прізвищем *Швачка — Кухарка.* У такому випадку жінку цілком природно називали Кащихою, Марунихою, Теклихою, Кухарчихою, а вже син її одержував прізвище у вигляді присвійного прикметника на **-ишин.**

Усі чоловічі прізвища типу присвійних прикметників з суфіксами **-ів, -ов, -ев, -ин, -ишин** у сучасній літературній мові повністю субстантивувалися і відмінюються в однині як іменники (за винятком орудного відмінка), а в множині зберегли прикметникові форми, за винятком називного відмінка. В окремих західноукраїнських говірках ці прізвища в однині відмінюються як прикметники: *Миќолів, Миќолового, Миќоловому; Михайлйшин, Михайлйшиного, Михайлйшиному.*

Подібні жіночі прізвища у східних областях України зберегли прикметникові форми відмінювання (*Микйтина, Микйтиної, Микйтиній*), а в західних областях (Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська, Чернівецька) переважно дорівнюють чоловічим прізвищам і, як закінчені на приголосний, не відмінюються: Ольга *Ткачів,* Ольги *Ткачів,* Ользі *Ткачів...*; Марія *Іванйшин,* Марії *Іванйшин,* Марією *Іванйшин...*

ПРІЗВИЩА ІМЕННИКОВОГО ТИПУ

За способом творення серед прізвищ іменникового типу відрізняємо такі, які утворені: лексико-семантичним способом; морфологічним способом; регресивним (безафіксним) способом; синтаксико-морфологічним способом (складанням основ). Окремо треба виділити: прізвища, що утворилися із скам'янілих дієслівних форм,

прислівників, службових слів, вигуків; українські прізвища іншомовного походження. У такій послідовності і будемо їх розглядати.

Прізвища, утворені лексико-семантичним способом

Прізвища, співвідносні з власними іменами і загальними назвами, становлять одну з найбільших груп українських прізвищ.

Щодо прізвищ, однозвучних з іменами, то треба думати, що первісно вони справді були іменами основоположників роду, а згодом стали прізвиськами чи прізвищами нащадків, не зазнаючи жодної зміни. Так виникли прізвища *Кузьмá, Гарасúм, Северúн* і ін. Прізвища, які дорівнюють іменникам — загальним назвам (апелятивам), були первісно прізвиськами. Звичайно, про причину виникнення таких прізвиськ ми не знаємо.

Я. Бистронь вважає, що групування цих прізвищ за семантичними ознаками недоцільне, що «немає тут ніякої проблеми і немає поля для досліджень». На його думку, можна тільки констатувати, що прізвищ таких дуже багато і що вони дуже різноманітні [10].

Нам здається, що такий висновок не досить обгрунтований. Не можна не звернути уваги на те, які саме загальні назви ставали індивідуальними особовими назвами, які використовувались частіше, і які — рідко. Якщо маємо, наприклад, прізвища — назви рослин чи тварин, то для нас цікаво, які саме назви рослин чи тварин використовувались для утворення особових назв. Ми не знаємо причин, чому когось назвали саме так, а не інакше, але ці назви дають нам поняття про рослинний і тваринний світ нашої батьківщини. Прізвища, співвідносні з назвами сільськогосподарських культур, знарядь праці, страв, будинків, одягу, товариських розваг і т. д., дають досить широке уявлення про матеріальну і духовну культуру в той період, коли родові прізвища ще не були зафіксовані документами, але в кожної людини, крім її імені, було якесь індивідуальне прізвисько. У цьому відношенні для нас пізнавальне значення мають не тільки прізвища, утворені за допомогою спе-

[10] Див. J. S. B y s t r o ń, Nazwiska polskie, Lwów, стор. 6—10.

ціальних словотворчих елементів, властивих для будови українських родових прізвищ, але й прізвища, якими стали переосмислені загальні назви.

Маючи це на увазі, ми провели досить детальну класифікацію цих прізвищ за семантикою і вирахували процентне відношення кожної лексико-семантичної групи до загальної кількості прізвищ, утворених семантичним способом.

Прізвища цього типу походять від назв:

дерев: *Берéза, Вербá, Вúшенька, Грýшка, Лúпа, Осúка, Рокúта, Слúва, Смерéка, Сóсна, Топóля, Бéрест, Граб, Дуб, Оріх, Тис, Я́вір, Я́сень;*

інших рослин та квітів: *Волóшка, Дерезá, Калúна, Кульбáба, Лободá, Лозá, Малúна, Рогозá, Сироїжка, Стоколóса, Фіáлка, Черéмха, А́грес, Вéрес, Гриб, Дягúль, Кýкіль, Лопýх, Перíй, Хрін;*

сільськогосподарських культур: *Бýльба, Барабóля, Грéчка, Капýста, Кукурýдза, Мóрква, Ріпа, Рéдька, Салáта, Цибýля, Біб, Буря́к, Гарбýз, Горóх, Кавýн, Пастернáк, Пéрець, Хміль, Часнúк;*

частин рослин (у тому числі плодів): *Галýза, Гúчка, Квітка, Шúшка, Билó, Квіт, Кóлос, Кóрінь, Струк, Сук;*

професії (заняття): *Гáзда, Кýхта, Музúка, Рибáлка, Швáчка, Ворожбúт, Гайдýк, Гнап* (майстер, що виготовляє сіряки і опанчі — Грінченко, I, 292), *Гýмен, Дяк, Дóктор, Кáнтор, Кнáп* (ткач — Грінченко, II, 257), *Ковáль, Козáр* (пастух кіз — Грінченко, II, 265), *Колодій, Коновáл, Кóнюх, Кравéць, Кушнір, Лúмар, Машталір, Мéльник, Охóтник, Паламáр, Пúсар, Пастýх, Рибáк, Садівнúк, Свинáр, Стéльмах, Стóрож, Чабáн;*

посад, соціальної приналежності: *Владúка, Воєвóда, Стáрóста, Шля́хта, Дворянúн, Депутáт, Деся́тник, Дідич, Кметь, Козáк, Кріпáк, Міщанúн, Мужúк, Сóлтис, Цехмістер, Цісар;*

пов'язаних з військовою службою: *Джýра, Піхóта, Чýра, Асаýл, Атамáн, Гéтьман, Гýзар, Дóвбиш, Драгýн, Жóвнір, Майóр, Новобрáнець, Пластýн, Пушкáр, Рéкрут, Салдáт, Улáн;*

за національністю і походженням: *Кашýба, Бандій, Басарáб, Бóйко, Вéнгер, Вóлох, Кумлúк, Лéмко, Лях, Молдовáн, Німець, Пóляк, Рýсин, Серб, Слóвак, Татáрин, Тýрок, Цúган, Черемúс, Чех, Шваб, Швед, Черкéс;*

за індивідуальними (фізичними і психічними), ознаками: *Ба́йда, Бешке́та, Дзю́ба, Дженджє́ра, Заведі́я, Заїка, Калі́ка, Ку́кса, Стри́га, Бевз, Ве́лет, Майку́т, Мрук, Філо́соф;*

загальних назв людей: *Осо́ба, Челя́да, Земля́к, Ле́гінь, Юна́к, Стари́к;*

тварин: *Бі́лка, Ви́дра, Жа́ба, Кі́шка, Коза́, Куни́ця, Ла́ска, П'я́вка, Се́рна, Тели́ця, Черепа́ха, Байба́к, Бара́н, Бобе́р, Борсу́к, Буга́й, Ведмі́дь, Вовк, Жеребе́ць, За́єць, Змій, Каба́н, Кінь, Кіт, Козе́л, Ко́цур, Кріт, Кріль, Ли́лик, Лис, Лось, Медві́дь, Мул, Пацю́к, Повх, По́ло́з, Ра́влик, Рак, Рись, Со́боль, Суга́к, Су́сол, Тур, Тхір, Ховра́х;*

птахів: *Воро́на, Дро́па, Зозу́ля, Ка́чка, Ку́рка, Куропа́тка, Ла́стівка, Перепели́ця, Ра́кша, Сини́ця, Сова́, Со́йка, Соро́ка, Теті́рка, Ча́йка, Ча́пля, Чи́рка, Шулі́ка, Бу́сель, Бе́ркут, Го́голь, Го́луб, Гіль, Горобе́ць, Грак, Гуса́к, Деркач, Дрозд, Жураве́ль, Каплу́н, Ка́чур, Кіс (і Кос), Кугу́т, Крук, Кули́к, Ле́бідь, Оре́л, Півень, Пу́гач, Сич, Снігу́р, Со́кіл, Солове́й, Шпак, Чиж, Щи́гол, Ястріб;*

риб: *Червінка, Щу́ка; В'юн, Кара́сь, Ко́блик, Лин, Лящ, Меньо́к, Оселе́дець, Піскор, Шара́н, Щупа́к;*

комах: *Блоха́, Ма́йка, Му́ха, Саранча́, Щи́павка, Гедзь, Дрік, Жук, Здрок, Кліщ, Моти́ль, Мураве́ль, О́вад, Па(в)у́к, Трут, Хрущ;*

частин тіла людини, тварин, птахів: *Ва́рга, Голова́, Гри́ва, Губа́, Жи́жка, Жи́ла, Ки́шка, Костома́ха, Ла́ба, Ли́тка, Мо́рда, Ни́рка, Но́га́, Чупри́на, Ши́йка, Шкі́ра, Во́лос, Вус, Зуб, Кула́к, Ніс, Ри́ло, Ріг, Фіст, Чуб, Че́реп;*

знаряддя праці: *Барда́, Бри́тва, Вага́, Де́рлиця, До́вбня, Клю́ка, Пи́лка, Пря́дка, Сі́тка, Соха́, Тача́лка, Шва́йка, Шми́га, Бовт, Гак, Таму́лець, Гре́бінь, Дрюк, Кий, Клеве́ць, Косту́р, Мо́туз, Па́вуз, Пра́ник, Рубе́ль, Сіка́ч, Тара́н, Ти́бель, Цвях, Ціп, Чепі́ль, Черпа́к, Ши́ло.*

музичних інструментів: *Банду́ра, Ду́да, Лі́ра, Скри́пка, Сопі́лка, Сурма́, Труба́, Бараба́н, Бас, Пи́щик;*

частин різного приладдя: *Га́льма, Ка́пиця, Копани́ця, Ко́рба, Лю́шня, Ско́ба, Спи́ця, Чепі́га, Шпря́ха, Гніт, Гни́пель, Греді́ль, Держа́к, Обу́х, Пи́тель, Сво́рінь, Тере́з, Чоп, Шпінь;*

страв, їжі: *Бри́ндза, Бу́лка, Варени́ця, Галу́шка, Ги́шка, Грі́нка, За́тирка, Ка́ша, Ква́ша, Ковбаса́, Куле́ша, Лемі́шка, Лога́за, Масля́нка, Палени́ця, Пастрома́, Си-*

ро́ватка, Смета́на, Сти́ранка, Тетірка (страва з муки або з сухарів — Грінченко, IV, 259), *Шпи́рка, Ю́шка, Балаба́н* (рід хліба — Грінченко, I, 23), *Борщ, Бу́блик, Будз, Джур, Кала́ч, Калду́н, Капусня́к, Корова́й, Квас, Кисіль, Книш, Корж, Куліш, Мала́й, Ма́сло, Молоко́, Нали́сник, Пиріг, Росо́л, Рубе́ць, Са́ло, Со́лод, Толокно́, Шква́рок;*

будинків і їх частин: *Ба́шта, Бра́ма, Гру́ба, Ко́биця, Ку́ча, Халу́па, Цю́па, Ши́ба, Ши́бка, Шіпка, Шо́па, Дах, Сусік, Шти́бель* (частина церковного будинку — Грінченко, IV, 513);

предметів хатнього устаткування і щоденного вжитку: *Бо́дня, Гіле́та, Драби́на, Коцюба́, Ко́вдра, Кочерга́, Макітра, Но́чо́вка, Плетінка, Са́ква, Скри́нька, То́рба, Склянка, Бари́ло, Віхоть, Дзи́гар, Зба́нок, Га́рнець, Глек, Кіш, Ко́зуб, Коря́к, Ко́шель, Ліжко, Макогін, Півси́ток;*

одежі, взуття: *Бу́нда, Бу́рка, Гу́гля, Капелю́ха, Ко́ба, Ку́рта, Ку́чма, Панчо́ха, Ша́пка, Шарава́ра, Шкарпе́та, Шу́ба, Башма́к, Бут, Ка́пець, Кафта́н, Ковпа́к, Кожу́х, Кубра́к, Лах, Лахма́н, Пати́нок, Постіл, Фарту́х, Хода́к, Чо́біт;*

зброї і предметів, зв'язаних з веденням війни: *Бо́мба, Зало́га, Ку́ля, Пу́шка, Са́льва* («залп» — Brückner, 480); *Буждига́н, Була́т, Бунчу́к, Калаву́р, Кара́бин, Кріс, Сагайда́к, Сте́мпель,* («шомпол» — Brückner, 483), *Шрот;*

споріднення і сімейних відношень: *На́йда, Не́ня, Сирота́, Фіна* («хрещениця» — Грінченко, IV, 377), *Ба́тько, Єдине́ць, Наслідник, Одина́к, Па́сірб, Ха́баль* («коханець», «любовник» — Грінченко, IV, 382);

абстрактних понять: *Біда́, Га́ньба́, До́ля, Ду́ма, Жу́рба́, Заморо́ка, Кри́вда, Незго́да, Нудьга́, Му́ка, Поку́са, Пора́да, Потіха, Пра́вда, Свобо́да, Скру́та, Тарапа́та, Утра́та, Химе́ра, Біль, Блуд, Го́лод, До́гляд, По́спіх, Хо́лод, Чад;*

явищ природи: *Завервю́ха, Мра́ка, Него́да, Плю́та, Пого́да, Сло́та, Хма́ра, Шкви́ря, Вітер, Град, Моро́з, Пе́рун, Суховій, Цо́мпель;*

зв'язаних з календарем: *Весна́, Зима́, П'я́тниця, Середа́, Субо́та, Квітень, Ма́рець;*

хвороб, наростів, знаків на тілі: *Боро́давка, Гаря́чка, Гу́ля, Су́дорога, Че́рвінка, Чума́, Басама́н, Ко́вту́н, Мо́зіль, О́хват, Пухи́р, Шрам;*

поверхні землі і того, що на ній знаходиться: *Бýхта, Глúнка, Горá, Дібрóва, Могúла, Мурáва, Скалá, Скúба, Байрáк, Гай, Гóрод, Жéжиль* (місце відкрите для вітру — Грінченко, I, 478), *Майдáн;*

географічних: *Ворóхта, Мóсквá, Печóра, Пóльща, Скавíна, Слободá, Стрúпа, Базавлýк, Бар, Бéскид, Конотóп, Сóкаль;*

матеріалів, речовин тощо: *Бляха, Бýчúна, Габá, Гóнта, Íрха, Колóда, Смолá, Табáка, Шлíхта* («ткацький клей» — Грінченко, IV, 503), *Віхоть, Кармазúн, Карюк, Клак, Крéмень, Криштáль, Саф'ян, Фалéндиш* («англійське сукно» — Brückner, 303).

виробів, продуктів, праці: *Валовúна, Крýпа, Кудéля, Макýха, Нúтка, Кýжіль, Курмáн* («мотузка» — Грінченко, II, 330), *Макýх, Мóтуз, Чмир* («коротка шерсть, що залишається на товкачах після валяння сукна» — Грінченко, IV, 465);

зв'язаних з сільським господарством: *Копúця, Мéрва, Пáсіка, Худóба, Шкúрта, Куль, Рій, Свищ, Тяглó;*

пов'язаних з конярством: *Парúпа* («кінь, шкапа» — Brückner, 396), *Підкóва, Потебня́, Тибíнка, Хабá, Дéреш, Хомýт, Чапрáк;*

грошей: *Грúвна, Копíйка, Корýна, Галагáн* (старовинна монета — Грінченко, I, 346), *Грош, Пíнязь, Четвертáк;*

засобів транспорту: *Карéта, Коляса, Мажáра, Телéга, Щóгла, Корабéль, Кормó, Пáрус, Чóвен;*

пов'язаних з торгівлею: *Вагá, Базáр, Каравáн, Флис;*

розваг, іграшок, карт тощо: *Бесéда, Герéга* (те саме, що «дзига», рос. «волчок» — Грінченко, I, 348), *Дáма, Дзвíнка, Забáва, Крáля, Лялька, Машкáра, Чúрва, Кóзир, Пиж* («рід дитячої гри» — Грінченко, III, 150), *Туз;*

акустичних вражень: *Гáлас, Гам, Гук, Крик, Свист, Шéлест, Шум;*

пов'язаних з релігійними віруваннями, обрядами, звичаями тощо: *Колядá, Панахúда, Пúсанка, Áнгел, Ардáн, Біс, Блуд, Дух, Масóн, Спас;*

установ: *Шкóла, Фабрúка, Тартáк, Шпитáль;*

слів з дитячої мови: *Вáва* («рана, біль» — Грінченко, I, 120), *Кúця, Кýка* («воша» — Грінченко, II, 320); *Басалúк* (назва дитини — Brückner, 17), *Пáндрак* (назва дитини — Brückner, 393);

предметів без виразної величини, форми: *Бри́ла, Бука́та, Парти́ка, Гудз(ь), Жмут, Узол;*

пов'язаних з горінням: *Іскра, По́жа́р, Чад, Шкрум;*

мір простору і часу: *Верста́, Годи́на, Секу́нда;*

великих зборищ людей: *Гурба́, Гу́ща, Товпа́.*

Подана нижче таблиця показує кількісне і процентне відношення окремих перелічених семантичних груп до загальної кількості прізвищ, утворених лексико-семантичним способом. (За 100% приймаємо наявну в час написання роботи кількість прізвищ цього типу — 1142, див. табл. на стор. 102).

До прізвищ, утворених лексико-семантичним способом, треба зарахувати також своєрідні абревіатури, прізвища, які виникли в результаті скорочення форми називного відмінка (а може, кличної форми) імені.

Можливість утворення скороченої власної назви підтверджується практикою живої розмовної мови. У південній частині Івано-Франківської обл. загальновживані кличні форми від імен скорочені. Ніхто не кличе повним іменем Іване, Михайле, Марусе, Парашко, а скорочено: Іва́, Миха́, Мару́, Пара́. Отже, найчастіше бувають скороченими прізвища, утворені від власних імен. Такими є прізвища: *Влад* (від Владимір або Владислав), *Зінь* (від Зінько), *Мих* (від Михайло), *Нич* (від Ничипір), *Тан* (від Танас), *Тимо́* (від Тимофій), *Уль* (від Ульян), *Филь* (від Филемон), *Філь* (такого самого походження, якщо не від Теофіль), *Хар* (від Харитон).

Прізвища, утворені морфологічним способом

Понад 60% усіх українських прізвищ утворено за допомогою суфіксів, кількість яких становить майже півтори сотні. Семантика цих суфіксів не завжди ясна.

Там, де лексичне значення слова, від якого утворене прізвище, для нас зрозуміле, ми можемо виділити декілька основних семантичних груп суфіксів.

П е р ш у групу становлять патро- і матронімічні суфікси. Вони утворювали прізвища не тільки від власного імені батька або матері, а й від первісного прізвища (прізвиська), від назви заняття (професії), від соціальної приналежності, національності, віросповідання, фізичних ознак, психічних властивостей і т. п. основоположника роду. До цієї групи належать, наприклад, пріз-

Лексико-семантична група	Кількість прізвищ	Процент
Власні імена	165	14,45
Назви птахів	74	6,48
Назви тварин	68	5.95
Назви страв, їжі	59	5,16
Назви заняття, професії	52	4,55
Назви знаряддя праці	47	4,11
Назви абстрактних понять	43	3,76
Назви частин тіла	35	3,07
Назви предметів домашнього вжитку	34	2,98
Назви за національністю і походженням	34	2,98
Назви одягу, взуття, їх частин	32	2,80
Назви посад, соціальної приналежності	31	2,71
Назви за індивідуальними ознаками	30	2,70
Назви кущів, рослин, квітів	29	2,54
Назви частин різного приладдя	28	2,45
Назви матеріалів, речовин	27	2,36
Назви комах	23	2,01
Назви дерев	22	1,92
Назви сільськогосподарських культур	22	1,92
Назви, пов'язані з військовою службою	22	1,92
Назви поверхні землі	18	1,54
Географічні назви	16	1,40
Назви зброї, військові терміни	16	1,40
Назви будинків і їх частин	16	1,40
Назви явищ природи	15	1,35
Назви частин рослин, плодів	14	1,22
Назви риб	14	1,22
Назви розваг, іграшок	14	1,22
Назви хвороб, знаків на тілі	12	1,05
Назви, пов'язані з релігійними віруваннями	12	1.05
Назви споріднення, сімейних відношень	11	0.96
Назви, пов'язані з сільським господарством	11	0,96
Назви продуктів праці	10	0,88
Назви музичних інструментів	10	0,88
Назви засобів транспорту	10	0,88
Назви предметів без виразної форми	8	0,70
Назви грошей	8	0,70
Назви, пов'язані з конярством	8	0.70
Назви, пов'язані з календарем	7	0,61
Назви слухових вражень	7	0,61
Дитячі слова	6	0,52
Назви, пов'язані з торгівлею	4	0.35
Загальні назви людей	5	0,35
Назви установ	4	0.43
Назви зборищ людей	3	0,26
Назви мір простору, часу	3	0,26
Назви, пов'язані з горінням	3	0,26
	1142	100%

вища *Андрійча́к* (від імені чоловічого предка, тобто «син Андрійка»), *Марусе́нко* (від імені жіночого предка «син Марусі»), *Довганю́к* (від прізвиська предка «Довгань»), *Мужичу́к* (за соціальною приналежністю предка «син мужика»), *Кра́вче́нко* (від назви професії батька «син кравця»), *Верме́нич* (за національною приналежністю «син вірменина»), *Вихристю́к* (за віросповіданням предка «син вихреста»).

Другу семантичну групу утворюють суфікси, що вказують на походження з певної місцевості чи території, як у прізвищах *Бескидня́к, Самбора́к, Поліщу́к, Волине́ць, Підлуже́вич* (з с. Підлужжя), *Охти́рченко* (з м. Охтирки).

Третя група — згрубілі і зменшені суфікси, взагалі суфікси, що надають назвам певного емоційного забарвлення. За їх допомогою утворені такі прізвища, як *Іваню́ра, Павли́ще, Стару́х, Нау́мчик, Пилипе́йко, Тка́чусь.*

Четверту групу становлять суфікси, що виражають атрибутивність. Це суфікси у прізвищах: *Борода́ч, Довга́нь, Здорове́га, Мудра́к, Чу́бар.*

П'ята група — суфікси із значенням дійової особи: *Бори́ло, Налива́йко, Міня́йло, Щебету́н, Смі́шко́.*

Крім цих основних груп, існує ще велика кількість суфіксів, значення яких сьогодні незрозуміле. Роль їх зводиться до вираження субстантивації передсуфіксальної частини (переважно дієслівної або прикметникової основи). Такими є суфікси в прізвищах *Буке́ла, Курча́ба, Черев́ута.*

Не маючи змоги групувати всі суфікси за їх значенням, будемо розглядати їх в алфавітному порядку.

Терміном «суфікс» у багатьох випадках будемо користуватися умовно. Можливо, що виділена частина прізвища не є суфіксом. Так, виділяючи як суфікс **-ага** у прізвищі *Джаламага* або **-ань** у прізвищі *Курань,* ми орієнтуємось на наявність таких суфіксів у інших прізвищах або загальних назвах, що мають чіткішу будову. Але в цих і в багатьох інших прізвищах не можемо з абсолютною певністю говорити про суфікс, бо не знаємо, який у даній особовій назві корінь. Флексію від суфікса не завжди відділяємо, тому що в багатьох випадках вона виконує не тільки роль показника формальних значень. Так, необхідно відрізняти переважно патроні-

мічний суфікс **-ак** (*Антоня́к*) від згрубілого суфікса **-ака** (*Федоря́ка*).

Один і той самий суфікс може мати декілька різних значень. «Однозначні (моносемічні) афіксальні одиниці зустрічаються рідко, значно частіше — багатозначні (полісемічні) одиниці»[11]. І. І. Ковалик називає омонімічні ряди афіксів афіксемами, а їх різновиди — суфіксемами і префіксемами[12]. Говорячи про суфікси, що послужили для утворення прізвищ, ми маємо на увазі багатозначні афікси — суфіксеми.

Не всі суфікси були використані для утворення прізвищ в однаковій мірі. Одні з них виявились продуктивними (за допомогою їх утворено кількадесят, кількасот і понад тисячу прізвищ), інші — непродуктивні, що послужили для утворення всього кількох, іноді одного-двох прізвищ.

Для розгляду суфіксальної будови ми відібрали 9200 прізвищ, записаних в усіх областях Української РСР. Виходячи з цієї кількості, ми подаємо процент прізвищ, утворених за допомогою кожного суфікса.

Після таких необхідних вступних пояснень приступаємо до розгляду цих суфіксів:

-аб-а. Прізвищ із цим суфіксом небагато, всього 11, що становить 0,12%. Це прізвища такі, як *Баля́ба, Дуля́ба, Каца́ба, Куля́ба, Курча́ба, Шкара́ба, Яка́ба.* Лексичне значення передсуфіксальної частини переважно неясне. Можливо, що *Куля́ба, Курча́ба* утворені від дієслівної основи («кулитися», «курчити-корчити»), *Куца́ба* — від «куций», отже, можна думати про агентивне і атрибутивне значення.

-ав-а. З цим суфіксом записано всього три прізвища (0,03%), а саме: *Біла́ва, Лаза́ва* і *Муля́ва.* У першому з них основа прикметникова; у двох інших, мабуть, дієслівна («лазити», «муляти»), отже, вони мали б агентивне значення «той, що лазить, муляє».

-авк- (-авк-а і -авк-о): *Дульня́вка, Фула́вка, Хли́павка, Шалаба́вка, Маля́вко, Мардзя́вко.* Становлять 0,05%. Наголос у всіх на суфіксі, за винятком прізвища *Хли́павка,* утвореного від дієслівної основи. В інших твірна основа неясна.

---

[11] І. Ковалик, Вчення про словотвір, Львів, 1961, стор. 8.
[12] Там же, стор. 9.

-аг-а: *Верещáга, Гарнáга, Гуня́га, Джаламáга, Довбя́га, Летя́га, Сарамáга, Чавáга.* Всього 9 прізвищ, що становить 0,09%. Суфікс цей має, мабуть, значення згрубілого, зневажливого. Згрубілість чітко виражена в прізвищах *Гуня́га* (від Гуня) і *Довбя́га* (від Довбня). Від дієслівних основ утворені прізвища *Летя́га* і *Верещáга* (агентивне значення), про інші важко що-небудь сказати з уваги на те, що значення передсуфіксальної частини незрозуміле.

-ай послужив для утворення більш сотні прізвищ (105, що становить 1,14%). Залежно від характеру передсуфіксальної частини значення його не однакове.

1. Передсуфіксальна частина — прикметник: *Бистрáй, Довгáй, Куцáй, Лисáй, Сухáй, Чорнáй.* Прізвища ці виражали атрибутивність, їх можна вважати синонімами прикметникових прізвищ *Би́стрий, Дóвгий, Кýций, Ли́сий,* але суфікс **-ай** надає їм глумливого (насмішкуватого) забарвлення.

2. Передсуфіксальна частина — іменник: *Бородáй, Горбáй, Губáй, Кучмáй, Лабáй, Сурмáй, Чубáй.* Деякі з цих прізвищ, як і попередня група, виражали атрибутивність, вказуючи з насмішкою на наявність певної характерної ознаки — великих кінцівок (*Лабай*), бороди (*Бородай*), губів (*Губай*) і под. Інші виникли у зв'язку з якимись іншими обставинами. Так чи інакше, прізвищам цим властиве вираження ознаки, яка для оточення була смішною.

3. Твірна основа — дієслово: *Кресáй, Мазáй, Пацáй, Потирáй, Пристáй, Чухрáй.* Прізвища ці означали людину, для якої найбільш характеристичною є дія, виражена в передсуфіксальній частині: *Пристáй* — людина, яка «пристала» до сім'ї дівчини, *Чухрáй* — той, що завжди «чухрає» і т. д. В окремих випадках форма прізвища співпадає з формою наказового способу, але це не дієслово, а іменник, що виражає ознаку.

4. Прізвища, утворені від імен: *Грицáй, Климáй, Луцáй, Лучкáй, Ничáй*[13], *Процáй* (від імен Гриць, Клим, Луць, Лучка, Нич—Никифор, Проць). Суфікс **-ай** надає імені особливого зменшено-фамільярного відтінку.

[13] Це прізвище часто пишуть і вимовляють з **е** (*Нечай*) внаслідок змішання ненаголошеного **и—е,** а також фальшивої етимології чи деетимологізації.

5. Передсуфіксальна частина — вигук або звуконаслідувальне слово: *Гайдáй, Тютюрáй.* Значення їх подібне до прізвищ, утворених від дієслівних основ.

6. Окремі прізвища, закінчені на **-ай** — іншомовного (татарського) походження: *Джулáй, Кулáй, Портухáй, Сапсáй, Сургáй.*

7. Значну частину прізвищ на **-ай** становлять прізвища, утворені від неясної основи: *Багáй, Галамáй, Кабáй, Лахтáй.*

8. У виняткових випадках можна думати про зв'язок прізвища з назвою місця походження чи проживання. Може, *Косовáй* означало людину, що походила з Кóсова, *Будкáй* — з Будок, а *Липáй* — з Липи.

-айк- (-айк-а, -айк-о). Цих прізвищ 19, тобто 0,20%. На **-айка** маємо всього одне прізвище — *Плавáйка,* інші закінчуються на **-о,** хоч не виключена можливість, що частина їх первісно мала флексію **-а.** Суфікс **-айк-а, -айк-о** складний. Частина утворених з ним прізвищ могла бути первісно утворена з суфіксом **-ай,** а згодом одержала додатково суфікс **-к-о** як демінутивний. Про це говорить той факт, що паралельно існують утворені від одної основи прізвища на **-ай** і на **-айко:** *Балáй* і *Балáйко, Бородáй* і *Бородáйко, Галáй* і *Галáйко, Лисáй* і *Лисáйко, Пристáй* і *Пристáйко.*

Зменшено-насмішкуватий характер мали також прізвища *Відáйко, Задирáйко, Затинáйко, Наливáйко, Мельничáйко.*

-айл-о (51 прізвище, тобто 0,55%). Вони утворені переважно від дієслівних основ: *Брикáйло, Гримáйло, Двигáйло, Дибáйло, Кусáйло, Мацáйло, Полохáйло, Світáйло, Скрипáйло, Таскáйло, Чекáйло, Читáйло.* Суфікс має виразно згрубілий, зневажливий характер. Ці прізвища були зневажливими назвами виконавців дії, вираженої у передсуфіксальній частині.

Іноді прізвища на **-айло** могли утворюватись і не від дієслівної основи: *Когутáйло, Мисяйло, Борухáйло.* Перше з них це, мабуть, вираження презирливої назви людини, подібної вдачею до когута (півня), друге — згрубіло-фамільярна назва від імені Михайло (Мисько), третє — така сама назва від єврейського імені Борух (що могло бути прізвиськом).

В окремих випадках значення передсуфіксальної частини неясне: *Бовцáйло.*

-ак (-'ак). Цих прізвищ записано 904, що становить 9,82%. Суфікс в основному патро- або матронімічний. Ці прізвища, що вказували на батька чи матір (а іноді на дальшого предка — діда чи прадіда) його першого носія, утворювались:

а) від чоловічих імен: *Андрійча́к, Андруся́к, Антоня́к, Гавриля́к, Гарасим'я́к, Гнатя́к, Гриця́к, Давидя́к, Куриля́к, Микитча́к, Никифоря́к, Петруня́к, Остап'я́к, Романча́к, Степаня́к, Стеця́к, Тодора́к, Трофим'я́к, Федорча́к, Юрча́к, Яков'я́к;*

б) від жіночих імен: *Гальча́к, Ганy ля́к, Ганся́к, Ганча́к, Догя́к, Євча́к, Гануща́к, Мариня́к, Марунча́к, Маруща́к, Настася́к, Паращa ́к, Хим'я́к;* прізвищ, утворених від жіночих імен порівняно небагато;

в) від назви матері на **-иха,** утвореної від імені чоловіка: *Гнатиша́к* (від назви Гнатиха, «син Гнатихи», те саме, що *Гнатишин*), *Дмитриша́к, Макариша́к, Петриша́к, Якимиша́к.* Таких прізвищ небагато, бо від назви матері по чоловікові прізвища утворювались переважно як присвійні прикметники з суфіксом **-ишин;**

г) від прізвиська батька (діда) першого носія: *Бараня́к* (від прізвиська Баран), *Бариля́к* (Барило), *Вдовича́к* (Вдович), *Верхоля́к* (Верхола), *Владича́к* (Владика), *Когутя́к* (Когут), *Малиня́к* (Малина), *Притуля́к* (Притула), *Собча́к* (Собко), *Худя́к* (Худьо), *Шуля́к* (Шуль);

д) з суфіксом **-ак** могло бути утворене також прізвище від часто повторюваного слова-паразита або від слова, незвичного для оточення: *Гева́к* (від лемківського «гев» — тут), *Гира́к* (від німецького «hier», засвоєного в колишній австрійській армії), *Гута́к* — той, що говорив «gut», *Дада́к* (мабуть, повторяв «да-да»), *Деся́к* (від слова «десь»), *Лема́к* (від слова «лем»), *Щоба́к* (від «щоб»; прізвисько утворене на території, де цей сполучник не вживається);

е) окрему групу становлять прізвища, утворені від числівникових основ: *Втора́к, Третя́к, Шоста́к, Семера́к, Восьма́к.* А. М. Селищев уважає, що такі назви вказували, якою по черзі дитиною був у своїй сім'ї носій даного імені [14].

Прізвища з суфіксом **-ак** могли мати ще такі значення:

---

[14] Див. А. М. Селищев, назв. праця, стор. 128—152.

1. Виражати характеристичну зовнішню ознаку першого носія: *Біля́к* (людина біла чи біловолоса), *Лиса́к* (лиса), *Куца́к* («куца», малого зросту), *Ліва́к* (лівша), *Сива́к* (сива), *Щерба́к* («щербата», беззуба). Прізвища ці утворювались від прикметників. Суфікс **-ак** виражав субстантивацію (опредмечення) ознаки.

2. Означати людину, для якої найбільш характерною ознакою була дана дія: *Лиза́к, Маця́к, Пересоля́к, Писа́к, Пита́к, Свиста́к, Несплья́к*. Вони утворені від дієслівної основи.

3. Вказувати на походження з певної місцевості чи країни: *Балича́к* (с. Баличі, Лв), *Подільча́к, Самбора́к, Лоня́к* (с. Лоні, Лв).

4. Вказувати на національну або діалектну приналежність: *Волоща́к, Гуцуля́к, Жидя́к, Турча́к, Угра́к.*

5. Вказувати на місце проживання: *Загірня́к, Задворня́к, Лісня́к, Долішня́к.*

Слід відмітити, що на Гуцульщині суфікс **-ак** після м'якого приголосного вимовляється як **-'ек.** У ряді випадків прізвища з такою вимовою зафіксовані документами: *Гузіє́к, Грекуле́к, Когуте́к, Марусе́к, Опаре́к, Степане́к, Цикале́к, Чибуре́к.*

-ак-а має переважно згрубіло-зневажливе значення, подібно до **-ага.** Можливо, що обидва вони фонетичні варіанти одного суфікса. На це вказує наявність прізвищ *Лома́ка* і *Лома́га.* Відтінок згрубілості бачимо виразно в прізвищах *Каміня́ка, Федоря́ка.* Більшість прізвищ на **-ака** утворена від дієслівних основ і означає людину, яку характеризує дія, виражена в передсуфіксальній частині: *Верещáка, Гуля́ка, Забія́ка, Плюва́ка, Скроба́ка, Невмива́ка.*

В окремих випадках прізвище з суфіксом **-ака** виступає паралельно до прізвища з суфіксом **-ак:** *Подоля́ка* і *Подоля́к.* Різниця між ними помітна: прізвище з суфіксом **-ак** виражає тільки походження з Поділля, а прізвище з суфіксом **-ака** має, крім цього, відтінок певної згрубілості чи фамільярності. Саме через те доводиться говорити про суфікс **-ака,** бо **-а** не тільки флексія, але разом з **-ак-** служить для виявлення лексичних і емоційних відтінків значення.

У ряді випадків значення передсуфіксальної частини прізвища на **-ака** неясне: *Кава́ка, Сарама́ка.*

Усіх прізвищ на **-ака** 23, що становить 0,25%.

-ал- нетиповий для української мови суфікс. Є припущення про польське походження прізвищ з цим суфіксом (форма минулого часу, наголос на передостанньому складі). Але проти цього говорить факт, що поширені вони не на території, де зв'язок з поляками був найтісніший, а, навпаки, в таких областях, як Сумська, Донецька, Одеська, Херсонська. Тому більш переконливою є гіпотеза про деформацію первісного прізвища на **-ало.** Про це говорить і те, що в ряді випадків зустрічаємо паралельні форми: *Гýцал* і *Гýцало, Сáкал* і *Сáкало, Сíкал* і *Сíкало, Чéкал* і *Чéкало, Цьóкал* і *Цóкало, Шóкал* і *Шóкало.* Причина деформації могла бути чисто фонетична (ненаголошеність кінцевого **о**) або свідоме намагання носіїв позбутися прізвища згрубіло-зневажливого відтінку значення, характерного для прізвищ на **-ало.** Прізвищ цих 11, тобто 0,12%.

-ал-а. З трьох десятків прізвищ на **-ала** (0,32%) більшість має незрозумілу передсуфіксальну частину, як *Бачкáла, Бецáла, Гаджáла, Джавáла, Забанджáла, Табáла, Тантáла, Шабáла, Шавáла, Шивáла.* Отож і про суфікс можна тут говорити тільки умовно. Деякі прізвища на **-ала** утворені від дієслівної основи і означають людину, для якої властива певна дія: *Качáла, Надáла, Служáла.* Ряд прізвищ виступає у паралельних формах на **-ала** і на **-ало:** *Гатáла* і *Гатáло, Дигдáла* і *Дигдáло, Цікáла* і *Цікáло.* Яка з цих форм первісна, сказати важко.

-ал-о. Прізвищ на **-ало** 75, що становить 0,81%. Можна їх поділити на дві підгрупи: прізвища з суфіксом **-ало** і прізвища зі складним суфіксом **-к-ало.**

Перша підгрупа (близько 50 прізвищ) — це переважно віддієслівні утворення: *Гýпало, Дýвало, Кóпало, Мóгало, М'яло, Накопáло, Помикáло, Пýгало, Сúкало, Тóркало, Хрýпало, Цмóкало, Цяпало, Шáмало.* Означали вони людину, яка постійно виконувала певну дію, наприклад, *Цюкало* — це «той, що цюкає», тобто працює сокирою. Замість дієслівної основи може виступати звуконаслідувальне слово, яке теж виражає дію, наприклад, *Бýхало, Гóцало.*

Друга підгрупа має складний суфікс **-к-ал-о,** що виник, як уважає В. Сімович, шляхом стягнення форми

«казало» (наприклад, «гавкати» — «гав казати»)[15]. Прізвищ таких налічується до трьох десятків. Перед **-кало** маємо звичайно звуконаслідувальне слово або якесь інше слово, що його хтось залюбки повторяв («казав»): *Гáкало*, тобто людина, що мала звичку говорити «га», *Дúкало* від слова «ди» < «ади» < «а диви!», *Няй-кало* від «няй!», *Цóкало* від повторювання польського «co». Синонімічними до останнього будуть *Шóкало* і *Штóкало;* перше означало людину, що вживала замість «що» «шо», а друге — того, хто на російський лад говорив «што».

Про прізвища на **-ло** (які виникли з дієприкметників середнього роду минулого часу), В. Сімович пише, що вони мають значення «то nomen agentis, то характеристики людини, притаманної їй прикмети, зв'язаної з підміченою смішною рисою чи яким недостатком у вимові, чи знову з уживанням часто тих самих слів, невідомих громаді, а тим-то для неї смішних, чи з повторюванням або вживанням якогось незвичного для інших слова, чи з перекрученням якого вислову»[16]. Сімович вважає, що назви на **-ло (-ало, -ило)** мають у собі відтінок іронії, зв'язаний з формою середнього роду.

-ал'-а виступає всього в трьох прізвищах (0,03%): *Рогáля, Томáля, Шпáля.*

-аль. В іменниках «коваль», «скрипаль» суфікс **-аль** означає назву діючої особи. Але з-поміж майже чотирьох десятків прізвищ на **-аль** (35, що становить 0,38%) тільки деякі мали це значення: *Мазгáль, Мúгáль, Моргáль, Пацкáль, Хрáпáль,* утворені від дієслів «мазгати», «мигати», «моргати», «пацкати», «храпати». Частіше вони виражали наявність певної ознаки і утворювалися від іменника: *Горбáль, Зубáль, Ногáль, Носáль, Рогáль* або від прикметника: *Довгáль.* У ряді випадків передсуфіксальна частина неясна: *Дербáль, Пігáль, Сагáль, Чмаль.* Наголос у цих прізвищах переважно на суфіксі і тільки в деяких (як *Брýхаль, Гáмбаль, Сáкаль*) на передостанньому складі, що можна пояснювати іншомовним впливом або неукраїнським походженням прізвища.

---

[15] Див. В. Сімович, Граматика української мови, вид. 2, Київ — Ляйпціг, стор. 247.

[16] В. Сімович, Українські йменники чоловічого роду на **-о** в історичному розвитку й освітленні, «Праці українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі», т. I, 1929, стор. 327.

-ан. Суфікс досить продуктивний. За його допомогою утворено 224 прізвища, тобто 2,43%. Серед них відрізняємо:

а) прізвища, що походять від власних імен: *Гарасáн, Грицáн, Климáн, Костáн, Процáн, Сидорáн, Федáн, Юрцáн;*

б) від топонімів або загально за місцем проживання: *Бережáн, Болехáн, Подолян, Слободян, Хуторян, Чернівчáн;*

в) прізвища атрибутивного характеру, утворені від прикметникових основ: *Білáн, Глухáн, Довгáн, Куцáн, Лисáн, Сухáн, Щербáн;*

г) прізвища, утворені від первісних прізвиськ: *Балáн* (від прізвища Бала), *Бегáн* (Бега), *Будзáн* (Будз), *Долян* (Доля), *Капустян* (Капуста), *Козлáн* (Козел), *Орлян* (Орел), *Хоптян* (Хопта), *Яровáн* (Яровий).

Можливість утворення прізвищ від імен і прізвиськ доводить, що суфікс **-ан,** поряд з іншими значеннями, має також відтінок патронімічності.

Досить значну групу прізвищ на **-ан** складають прізвища — нечленні дієприкметники (*Бажáн, Продáн*), про які була мова раніше. Думаємо, що суфікс **-ан** походить саме від пасивних дієприкметників минулого часу, які і стали моделлю для утворення прізвищ на **-ан** від іменних основ.

-анк-о. Виступає у невеликій кількості прізвищ (11, що становить 0,12%). Його другий компонент **(-к-о)** вносить відтінок зменшеності у прізвище: *Петрушáнко, Пушáнко, Шумелянко.*

-ант. Послужив для утворення всього чотирьох прізвищ (0,04%): *Бáлянт, Гáлянт, Кýбант, Сірант.* Прізвище *Гáлянт* (звук **г** проривний) французького походження, але наголос на передостанньому складі вказує на його запозичення посередньо через польську мову. *Кýбант* — латинський дієприкметник (cubans, -ntis «лежачий»), але не виключена можливість утворення його від імені Куба (Яків). Про інші важко що-небудь певне сказати.

-ань. Прізвищ з цим суфіксом 34 (0,37%). Утворені за його допомогою прізвища від прикметникових або іменникових основ мали атрибутивне значення: *Білáнь, びоловáнь, Горбáнь, Довгáнь, Зубáнь, Мордáнь, Цибáнь, Щербáнь.* Зрідка прізвища на **-ань** могли утворюватись

і від дієслів: *Ходáнь, Човгáнь, Штовхáнь,* тобто були назвами людини, що ходить, човгається, штовхається.

Друге значення цього суфікса — вираження зменшеності, пестливості. Такі прізвища утворювались семантичним способом від зменшених власних імен: *Гарáнь* (Гарасим), *Климáнь, Лукáнь, Протáнь, Семáнь, Федáнь.*

Неясними залишаються такі прізвища, як *Демушкáнь, Козáнь, Курáнь, Ліпіянь, Шмань.*

-ар. Прізвищ з суфіксом **-ар** 108 (1,17%). Значна частина їх утворена семантичним способом з іменників, що означають заняття чи професію: *Бóндар, Вівчáр, Вóвняр, Гарбáр, Гонтáр, Гончáр, Грабáр, Димкáр, Дýдар, Золотáр, Зубáр, Крáмар, Кýхар, Мúсар, Почтáр, Пушкáр, Хміляр.*

Серед інших прізвищ на **-ар** деякі виражають ознаку, як *Гýбáр* (синонім до «губатий»), *Кýцáр* («куций»), *Чýбáр* («чубатий»).

Деякі прізвища утворені від дієслівної основи: *Дмýхар, Бігар, Клéпар;* отже, мали значення діючої особи. Значення і будова значної кількості прізвищ на **-ар** для нас неясні: *Бамбушкáр, Вáнцар, Дýшар, Пікняр, Плюкар, Чýчмар, Шáбар.*

-ар-а. Прізвищ з таким суфіксом 10 (0,1%). Про морфологічну будову і значення прізвищ *Бугáра, Кавáра, Чабáра, Чучвáра, Шкабáра, Шкамбáра, Шмагáра, Шумáра* нічого не можемо сказати, оскільки значення передсуфіксальної частини неясне і не відомо, з яких словотворчих елементів ці назви утворені.

-ас. Суфікс цей, мабуть, неукраїнського походження. Записано 60 прізвищ (0,65%). Частина їх утворена від власних імен: *Демидáс, Курилáс, Тóмас, Фéдас, Юрас.* Можливо, що до них треба зарахувати також прізвища *Бáнас*[17], *Філяс* (від скороченого Філь, Теофіль чи, може, Філемон), *Кóляс* (від Микола). Серед прізвищ з суфіксом **-ас** є такі, що утворені від загальних назв і були, можливо, первісно прізвиськами: *Бúндас* (від «бинда»), *Бóмбас* («бомба»), *Бýдас* («буда»), *Дýбас* («дуб»), *Дýмас* («дума»), *Лóбас* («лоб»), *Магаляс* («магала»).

З прикметникових основ утворилися: *Білáс, Гóляс, Німас* (від «німий»). Від дієслів — *Бігас, Гáяс* (від «гаяти»), *Мúгас* («мигати»), *Пікас, Чéкас* («чекати»).

---

[17] Я. Бистронь виводить від імені Бенедикт. Див. J. S. Bystroń, назв. праця, стор. 175.

Походження і будова прізвищ: *Бінас, Бриндас, Ка́нас, Ка́рнас, Ку́рнас, Па́лас, Ха́на́с* для нас зовсім незрозумілі.

Можливо, що для утворення цих прізвищ зразком були польські прізвища на **-ас:** Janas, Klimas, Miklas, Petras [18]. Це тим більше можливо, що розміщені вони майже всі на заході України.

-ась. В окремих прізвищах суфікс **-ась** зустрічається поряд з **-ас.** У результаті маємо паралельні форми прізвищ: *Демида́с* і *Демида́сь, Фіртас* і *Фіртась.* А проте суфікс **-ась** — окремий суфікс, що має виразно демінутивне значення і виступає у прізвищах, утворених від власних імен: *Ба́рнась* (від польського імені Barnaba), *Гала́сь* (можливо, від Галактіон), *Гара́сь* (від Гарасим), *Демида́сь* (Демид), *Клима́сь* (Клим), *Микита́сь* (Микита), *Кіндра́сь* (Кіндрат), *Рома́сь* (Роман). Зменшено-пестливе забарвлення має і прізвище *Коха́сь.* У деяких прізвищах на **-ась** немає змоги вияснити значення основи, а через те й морфологічну будову їх: *Гова́сь, Грипа́сь, Гайва́сь, Тока́сь.*

Прізвищ на **-ась** 13, тобто 0,14%. Наголос переважно на суфіксі.

-ат. Про суфікс у прізвищах *Курна́т, Са́ба́т, Фа́ла́т, Шкума́т, Шкура́т* говоримо умовно, бо походження і будова цих прізвищ неясні. Їх усього 5, тобто вони становлять 0,05%. Можна думати про мадьярське походження прізвища *Сабат* і польське — прізвища *Фалат.* Не слід змішувати їх з прізвищами типу *Хронов'ят,* що мають форму родового відмінка множини іменників IV відміни, про які буде йти мова далі.

-ат-. Прізвища типу іменників середнього роду з основою на приголосний належать сьогодні до рідкісних, хоч у минулому тип цей був досить поширений [19]. Прізвища ці були первісно назвами дітей, утвореними від імені або прізвиська (прізвища) батька: *Романча́, Максимча́, Хведченя́,* подібно як утворюються сьогодні в українській мові назви молодих тварин: ведмежа, вовченя. Л. Л. Гумецька пише: «Подібно до того, як у за-

---

[18] Приклади взято з назв. праці Я. Бистроня.

[19] Про них пише І. Франко в роботі «Причинки до української ономастики», Збірник Наукового т-ва ім. Т. Г Шевченка, Львів, 1906, стор. 185.

гальних іменниках суфікс **-ат** служив засобом творення іменників у значенні молодих тварин, відантропонімічним утворенням цей суфікс надавав значення патронімічності, служив засобом утворення імен дітей, нащадків певної особи від імені, вказаного в основі слова»[20].

Прізвища ці відмінювались, одержуючи суфікс **-ат-**, як іменники IV відміни. На сучасному етапі ці застарілі форми прізвищ втратили свій зв'язок з іменниками IV відміни. Якщо вони мали форму називного відмінка, вони асимілювались з іменниками I відміни. Таким чином утворилися прізвища *Зубéня, Крупéня, Любéня, Хитрéня, Верéскля, Чевельчá,* що відмінюються сьогодні як іменники I відміни.

Але іменники, утворені за допомогою суфікса **-ат-**, могли мати також форму родового відмінка множини, подібно до російських прізвищ типу *Черных, Малых.* Невелика кількість їх збереглася у Львівській обл., переважно в гірських районах Бойківщини. Це прізвища *Коня́т, Миков'я́т, Процев'я́т, Стар'я́т, Щурáт.* Усіх прізвищ з суфіксом **-ат-** в нашій картотеці 12, тобто 0,13%.

-ах. Прізвища з суфіксом **-ах** мають згрубіле значення, що видно з протиставлення їх прізвищам з суфіксом **-ась:** *Ромáх — Ромáсь, Івáх — Івáсь, Булáх — Булáсь.* В окремих прізвищах маємо протиставлення прізвищам з суфіксом **-аш:** *Барабáх* і *Барабáш, Дмитрáх* і *Дмитрáш, Кінáх* і *Кінáш.* Прізвищ на **-ах** усього коло двох десятків (0,2%). Крім указаних вище, маємо ще: *Бáнáх, Білáх, Курáх, Матлáх, Мацях, Портáх, Рéбáх, Си́нáх, Шáлáх.*

-ах-а має ще виразніше згрубіло-фамільярне значення. За допомогою його утворилося 14 прізвищ (0,15%), а саме: а) від власних імен: *Івáха, Ромáха;* б) від дієслів: *Дробáха, Затирáха, Рубáха;* в) від іменників і прикметників: *Чубáха, Щербáха.* Є і прізвища, походження яких незрозуміле: *Коцюрмáха, Самотáха, Тарадáха.*

-ач. Прізвища на **-ач,** яких нараховуємо 60 (0,65%), розподіляються на дві основні групи: а) агентивні, утворені від дієслівної основи: *Бовтáч, Грач, Драч, Забігáч, Заганя́ч, Залітáч, Карáч, Клепáч, Копáч, Скробáч, Хра-*

---

[20] Л. Л. Гумецька, З приводу імені *Гостята* в Новгородській берестяній грамоті, Друга республіканська ономастична нарада (Тези), К., 1962, стор. 165.

пáч, Черкáч; б) атрибутивні, утворені від іменних основ: *Бородáч, Великáч, Волевáч, Волохáч, Головáч, Горбáч, Губáч, Зубáч, Лабáч, Лобáч, Рогáч, Ухáч, Чолáч.*

Крім цього, є ще ряд прізвищ, значення яких не зовсім ясне (*Косилáч, Стрихáч*). Деякі прізвища на **-ач** утворені від незрозумілої основи: *Корвáч, Курáч, Півкáч.* Окремі прізвища утворені від імені, наприклад, *Лукáч.*

-аш. З цим суфіксом утворено 55 прізвищ, що становить 0,59%, причому значну частину від власних імен: *Григорáш, Дмитрáш, Захаріяш, Ілляш, Кінáш* (від імені Конон), *Клúмаш, Лукáш, Матіяш, Матяш, Михáш, Остáш, Пéтрáш, Федáш, Юрáш.* Суфікс **-аш** надає іменам зменшено-фамільярного відтінку.

Деякі прізвища на **-аш** постали на базі прикметників і мають атрибутивне значення: *Білáш, Мáлáш, Хýдáш, Юнáш.* В окремих випадках прізвище, утворене від іменника, має пестливо-зменшене забарвлення (*Братáш*).

Нерідко прізвища на **-аш** мають незрозумілу передсуфіксальну частину: *Болюбáш, Грéндаш, Пáпаш, Сагáш* та ін.

-ашк-о. Прізвищ на **-ашко** 16 (0,17%). Це, власне, прізвища на **-аш,** в які демінутивний суфікс **-к-о** вносить додатковий відтінок. У багатьох випадках зустрічаються паралельно прізвища на **-аш** і на **-ашко:** *Пéтрáш* і *Петрáшко, Сабадáш* і *Сабадáшко, Федáш* і *Федáшко.* Від імен утворені також *Василáшко, Гордáшко, Ромáшко, Стефáшко, Томáшко.*

Від іменників — загальних назв утворилися: *Кияшко, Отамáшко, Хортáшко.* Можливо, що прізвище *Сьомáшко* утворене від числівникової основи і мало подібне значення, як *Семерáк,* а *Самáшко* — від займенника.

-ба. Суфікс **-ба** служить в українській мові для творення іменників з назвою дії від дієслівних основ: «боротьба», «молотьба», «часто з підсиленням опредмеченого узагальнення і з послабленням уявлення про дію» [21] — «журба», «ганьба».

У двох десятках прізвищ на **-ба** (0,21%) тільки деякі виявляють походження від дієслова. Можемо лише

---

[21] «Курс сучасної української літературної мови» за ред. Л. А. Булаховського, т. I, К., 1951, стор. 360.

здогадуватись, що *Ку́льба* походить від «кулитися» (пор. «кульбастий» — загнутий), але назва кульба вже не означає дію «кулення», а людину, яка кулиться. Подібно *Ма́йба* від «маяти», *Ре́йба,* можливо, від «рейдити», «рейдати» — балакати, отже, «рейба» міг би мати значення «балакун», «базіка»; *Ту́льба* від «тулити», «тулитися», *Шко́рба* від «шкорбати» — тягти, теребити, *Шту́рба* від «штурляти» — штовхати, *Шу́льба* від «шулити» — грати в «шуль» (Грінченко, IV, 517), *Ся́ба* від «сябрувати» — водити компанію. Усе це, очевидно, здогади.

Окремі прізвища на **-ба** утворені від іменників. Вони або тотожні з іменником — загальною назвою (тобто утворені лексико-семантичним способом), напр., *Сто́вба,* що означає частину плуга (Грінченко, IV, 207), або виникли як прізвища з первісної загальної назви шляхом її часткової деформації, напр., *Чо́ба* з іменника «чобан» — дерев'яний посуд для молока (Грінченко, IV, 467), *Ко́вба* з іменника «ковбан», «ковбиця». Прізвище *Чети́рба* утворене, мабуть, з числівникового кореня.

-да (-ойда, -енда, -инда, -айда, -анда, -елда, -унда). За допомогою цих суфіксів утворилося понад 70 прізвищ (точно 73 — 0,79%), переважно неясного лексичного значення, зате з досить відчутним відтінком зневажливості. Суфікс **-да** може приєднуватися до кореневої морфеми безпосередньо або до основи, поширеної іншими суфіксами. Отже, прізвища ці поділяються на такі підгрупи:

а) з суфіксом **-да:** *Бу́рда, Ва́йда, Га́рда, Го́зда, Го́нда, Гре́нда, Да́рда, Жми́да, Зво́зда, Ка́йда, Ки́нда, Ко́йда, Ко́рда, Ли́нда, По́йда, Пу́нда, Фу́рда, Ха́нда, Чеверда́, Шабада́, Ша́йда, Ша́рда, Ше́гда, Шеме́рда́, Шпи́нда;*

б) з складним суфіксом **-ай-да:** *Гала́йда́, Кала́йда́, Кабайда́, Пала́йда, Шана́йда, Шаха́йда.* З них одне тільки прізвище *Галайда,* відоме з Шевченкових «Гайдамаків», більш-менш зрозуміле — від іменника «галай» («галайкати» — вигукувати). Грінченко подає також інше значення цього слова, а саме: «скиталец, бездомний» (Грінченко, I, 267). Можливо, що *Пога́йда* виводиться від «погаяти». Етимологія інших залишається нез'ясованою;

в) прізвища з складним суфіксом **-ан-да:** *Бала́нда, Кова́нда, Шкара́нда.* Перше з них можна розглядати як утворене регресивним способом від дієслова «баланда-

ти»; іменник «баланда» Грінченко пояснює як «медлительный, неловкий человек» і «вздорный болтун» (Грінченко, I, 24). Два інші неясні;

г) прізвища з складним суфіксом **-ен-да:** *Лешéнда, Малéнда, Огрéнда.* Можливо, що *Маленда* утворене від кореня «мал» і означало людину малого зросту. Так само гіпотетично можна говорити про утворення *Лешéнда* з первісного **Лишенда,* що могло означати «залишеного», або такого, що все лишає. Що ж до прізвища *Огренда,* то воно спільного кореня з прикметником «огрядний», а наявність **-ен-** можна пояснювати перекрученням прізвища на польський лад з первісного **Огряда;*

д) з суфіксом **-елда** маємо тільки одне прізвище *Шумéлда.* Очевидний його зв'язок з словом «шум», «шуміти». Отже, воно могло означати людину неспокійну, що вносить з собою багато шуму;

е) складний суфікс **-ин-да** виступає в прізвищах *Берúнда, Кучмúнда, Чехúнда* і *Сикилі(й)нда.* Перше з них відоме як прізвище нашого славетного лексиколога XVII ст. Воно живе сьогодні тільки на Львівщині (це доказ того, що П. Беринда був вихідцем з Підкарпаття). Походження цього прізвища, мабуть, віддієслівне («брати»). Прізвища *Кучминда* і *Чехинда* — зневажливі назви, утворені від іменників «кучма» і «чех»;

є) складний суфікс **-ой-да** виступає у прізвищах *Легóйда* і *Макóйда. Легойда* — це, мабуть, варіант слова «леґейда», за поясненням Грінченка, «неповоротливый человек, увалень» (Грінченко, II, 351);

ж) складний суфікс **-ун-да** виступає у прізвищі *Яцýнда,* утвореному від імені Яць (Яків). У цій формі імені відчувається яскраво виражена згрубілість.

-дра. Прізвищ на **-дра** 11 (0,12%). Маємо серед них такі, як *Дудúдра, Дýдра, Дзúндра, Ляпáндра, Пíндра, Поля́ндра, Тáдра, Фúдра, Цéндра, Шáндра.* Прізвище *Сколóздра* утворене, мабуть, лексико-семантичним способом від назви бур'яну «сколоздра». Що ж до інших прізвищ на **-дра,** то про переважну їх кількість важко що-небудь сказати. Можливо, що *Дзиндра* означає те саме, що «циндра», від дієслова «циндрити» — гайнувати. Якщо так, то про суфікс тут не доводиться говорити; прізвище це треба б зарахувати до утворених безафіксним способом. Його фонетичним варіантом може

бути також прізвище *Цендра*. Прізвища *Дудра* і *Дудидра* псходять, імовірно, від звуконаслідувального «ду-ду», отже, прізвища могли означати тих, хто грав на дуді чи сопілці. *Ляпандра* — теж назва діючої особи від «ляпати», а *Шандра* утворене, мабуть, від імені *Шандор* (мадьярське Олександр). Тут теж про суфікс говорити не можна. Інші прізвища на **-дра** зовсім неясні.

-еба. За його допомогою утворені три прізвища (0,03%): *Вашкéба, Кулéба* і *Ястрéба*.

-евич. Суфікс **-евич** один із ряду патронімічних суфіксів **(-ич, -анич, -евич, -ович),** за допомогою яких утворилося до 800 українських прізвищ. Зокрема, з суфіксом **-евич** записано в нас 300 прізвищ, що становить 3,26%, утворених способом суфіксації.

Як прізвища патронімічні вони утворювалися насамперед від імен: *Андрушкéвич, Антонéвич, Базилéвич, Блажкéвич, Борисéвич, Василéвич, Вашкéвич, Гаврилéвич, Гаврисéвич, Гаврішкéвич, Гарасéвич, Гнатіéвич, Гнаткéвич, Гринéвич, Данилéвич, Дашкéвич, Євстахéвич, Захаркéвич, Захаріясéвич, Зінкéвич, Івашкéвич, Климкéвич, Конашéвич, Костéвич, Лукашéвич, Макарéвич, Маркéвич, Миколаéвич, Михнéвич, Назарéвич, Назаркéвич, Олеськéвич, Павлусéвич, Панасéвич, Протасéвич, Саéвич, Тишкéвич, Федéвич, Філéвич, Харéвич, Юркéвич, Яремкéвич*. Менше цих прізвищ утворилося від жіночих імен: *Галькéвич, Гандзéвич, Ганіткéвич, Ганкéвич, Катрéвич, Маринкéвич, Марунéвич, Оришкéвич, Танькéвич*.

Крім імен, патронімічні прізвища з суфіксом **-евич** могли утворюватись від прізвиськ. Кількість їх теж значна: *Андрущакéвич* (від Андрущак), *Білéвич* (від Білий), *Богачéвич* (від Богач), *Боднéвич* (від Бодня), *Бойкéвич* (від Бойко), *Волосéвич* (від Волос), *Гайдукéвич* (від Гайдук), *Гречкéвич* (від Гречка, Гречко), *Жмуркéвич* (від Жмурко), *Кваснéвич* (від Квасний), *Лащукéвич* (від Лащук), *Малисéвич* (від Малис), *Теслéвич* (від Тесля), *Туркалéвич* (від Туркало), *Фурманéвич* (від Фурман). Деякі прізвища утворені від назви професії (заняття) батька: *Косарéвич, Мулярéвич, Пастушкéвич, Сницарéвич, Теслéвич, Фурманéвич*.

Іноді прізвище на **-евич** не має патронімічного значення, а вказує на походження з певної країни чи якогось населеного пункту. Можливо, що *Дубнéвич* походив з Дубна, *Жолкéвич* — з Жовкви (Жолква), *Загаéвич* —

з с. Загаю, *Магерéвич* — з Магерова, *Підлужéвич* — з с. Підлужжя.

Аналогічно від імен, прізвиськ, назви заняття тощо утворювалися прізвища з суфіксом **-ович,** які становлять 2,84%.

-евк-а. З цим суфіксом маємо всього два прізвища: *Костéвка* і *Писарéвка.* Це становить 0,02%.

-ега. В основному надає словам згрубілого відтінку. За допомогою його утворилось 19 прізвищ (0,2%). Прізвища, утворені від прикметників, вказували на велику міру ознаки: від «здоровий» — *Здоровéга,* «сердешний» — *Сердéга,* «чорний» — *Чернéга.* У деяких випадках можна думати про утворення прізвища від дієслівної основи: *Бажéга* — «той, що бажає», *Румéга* — від дієслова «румегати», *Сапéга* — від «сапіти». Окремі прізвища утворені, мабуть, від імен: *Сенéга* може бути згрубілою формою від Сень (Семен), як і *Ромéга* — від Роман. Про інші прізвища на **-ега** (*Бурдéга, Гаджéга, Лемéга, Генéга, Сендéга*) можемо снувати певні здогади, а зовсім незрозумілими є *Безéга, Бельмéга, Берневéга, Гомéга, Шмéга.*

-еда. З цим непродуктивним суфіксом утворилися тільки два прізвища (0,02%): *Букéда* і *Кумéда,* причому, якщо друге утворене від прикметника «кумедний», то про суфікс не доводиться говорити.

-ей. Прізвищ на **-ей** понад шістдесят (точно 66, тобто 0,71%). Доданий до власного імені, цей суфікс надає йому зменшеного, а разом з тим якогось шанобливого відтінку. Нам доводилось чути серед селян Львівщини, що до Микити вони з повагою зверталися «Микитею», — «Микито» здавалося їм надто грубим. Від імен утворені прізвища: *Микитéй, Пилипéй, Томéй;* можливо, що *Марфéй* походить від імені Марфа, а *Веремéй* — з Веремій (Яремій, Єремія).

Зрідка прізвища на **-ей** утворювались від прикметників: *Білéй, Сідéй, Чорнéй.* Частіше вони походять від іменників: *Бортéй* (від «борть»), *Головéй, Дубéй, Дупéй, Капустéй, Кицéй, Кудрéй, Лушнéй, Маслéй, Смолéй, Чубéй, Шкурлéй, Шурубéй* (від прізвища *Шуруб*[22]).

---

[22] За Верхратським, Грінченко пояснює: «Шурубейник — лентяй, голыш» (IV, стор. 519).

Деякі прізвища на **-ей** утворені від дієслівних основ: *Задерей, Хтей, Щадей, Шемлей* (від «шемелити», «шемтіти»[23]). Окремі прізвища мадьярського походження: *Біксей, Бокотей, Ледней, Лепей.*

Залишається ще досить значна група прізвищ, будова і значення яких неясні: *Бегей, Бонтей, Гелей, Гелемей, Гобрей, Делегей, Кілимей, Халамей.*

-ейк- (-ейка, -ейко) складний, утворений з **-ей** і **-к-**. Якщо відтінок зменшеності, що його вносить перший із них, відчувався слабо, засобом вираження зменшеності чи пестливості служив суфікс **-к-а** або (частіше) **-к-о.**

Ми записали тільки одне прізвище на **-ейка:** *Тацейка,* утворене від Таця (Тетяна). Прізвищ на **-ейко** більше. Основну частину їх становлять зменшені форми імен (отже, це прізвища, утворені лексико-семантичним способом): *Андрусейко, Гаврилейко, Данилейко, Івасейко, Лесейко, Матейко, Михалейко, Миханейко* (від Михань), *Мусейко* (від Мусій), *Пилипейко, Стецейко, Федейко, Ясейко, Яцейко.* Можливо, що і прізвище *Борейко* походить від Борис, а *Олейко* — від Олекса чи Олександр.

Інші прізвища на **-ейко** утворені, мабуть, від прізвиськ для надання їм пестливого чи зменшеного відтінку: *Божейко, Братейко, Голубейко, Дерейко, Зубейко, Котилейко, Кумейко, Шумейко* й ін. Утворені вони від прізвиськ (прізвищ) Божко, Голуб, Зуб, Котило, Шум тощо.

Можна не сумніватися, що суфікс **-ейк-** являє собою фонетичний варіант суфікса **-еньк-:** Тацейка те саме, що Таценька, Івасейко — Івасенько. Прізвища на **-ейко** розміщені майже повністю в західній частині України, саме там, де загальноукраїнському **-еньк-** відповідає **-ейк-.** Усіх прізвищ цього типу 38, що становить 0,41%.

-ел- (-ел-а, -ел-к-а, -ел-о, -ел'-а, -ель). Усіх таких прізвищ 22, тобто 0,24%. Суфікс **-ел-а** виражає, мабуть, згрубілість, поєднану із зневажливістю. Про це свідчать такі прізвища, як *Куцела, Мацела.* Інші прізвища на **-ел-а** не піддаються ні морфологічному, ні семантичному аналізові: *Беркела, Бурбела, Гамела, Гурела, Кітела.*

Із зменшеним **-ел-к-а** записано три прізвища: *Жимелка, Хавелка* і *Ягелка,* а з суфіксом **-ел-о** — одне: *Дугело.* На **-еля** маємо прізвища *Метеля, Суптеля, Хе-*

---

[23] «Шемелити» — шелестіти, «шемтіти» — шарудіти (Грінченко, IV, стор. 491).

леме́ля, Шовге́ля і *Шеве́ля.* Деякі з них, імовірно, іншомовного походження. На **-ель** знайдено всього три прізвища: *Че́чель, Ше́пель* і *Ши́пель.*

-ем-а непродуктивний. Записано всього два прізвища на **-ема:** *Гаде́ма* і *Козере́ма* (0,02%).

-ен- виступає теж тільки у двох прізвищах: *Баде́н* і *Гру́де́н.*

-енд-а знаходимо у прізвищах *Моле́нда* і *Семе́нда.* Останнє, можливо, від імені Семен; в такому випадку суфікс не **-енда,** а **-да.**

-енк-о. Суфікс цей один із найпродуктивніших і найбільш характеристичний як формант українських прізвищ. Прізвища, утворені за його допомогою, становлять 10,57% прізвищ, утворених шляхом суфіксації. Суфікс **-енк-о** належить до патронімічних, отже, прізвища на **-енко** майже завжди означають сина того, кого називає передсуфіксальна частина.

Погляди на походження цього суфікса розходяться. В. Сімович уважав, що суфікс **-енко** розвинувся шляхом **-енькъ** > **-енько** > **-енко** із зменшених та пестливих прикметників на **-енький**[24]. Інше припущення висловив О. Б. Ткаченко, який питанням походження прізвищ на **-енко** присвятив багато уваги. На його думку, суфікс цей складний і утворився шляхом поєднання суфікса **-ен (-т)** у словах типу «дѣтѧ», «телѧ» (*дѣтен-, *телен-) і суфікса **-(ъ)ко**[25].

Зважаючи на твірну основу, прізвища на **-енко** можна поділити на такі групи: а) утворені від власних імен; б) утворені від первісних прізвиськ (прізвищ); в) утворені від назви заняття (професії, посади) батька; г) утворені від назви місцевості за походженням.

Першу групу, в свою чергу, поділимо на прізвища, утворені від імені батька (патронімічні) і утворені від імені матері (матронімічні), прізвища, утворені від чоловічих імен: *Авра́менко, Бори́се́нко, Баку́ленко, Ва́щенко, Вла́сенко, Гаври́ле́нко, Гордіє́нко, Григоре́нко, Гриценко, Даниле́нко, Демиде́нко, Де́мченко, Дени́се́нко, Дмитре́нко, Дороше́нко, Євдокименко, Заха́рченко, Зін-*

---

[24] В. Сімович, Українські йменники чол. роду на **-о...,** стор. 322.

[25] О. Б. Ткаченко, Українські прізвища з суфіксом **-енко** та споріднені утворення, «Слов'янське мовознавство». т. 2, К., 1948, стор. 50.

ченко, Іване́нко, Івченко, Ігнате́нко, Іщенко, Калені́че́нко, Карпе́нко, Киріле́нко, Киричéнко, Кіндратéнко, Кононе́нко, Костéнко, Кузьмéнко, Лаза́рéнко, Лук'яненко, Мака́ренко, Макси́менко, Ма́рченко, Микитéнко, Нестерéнко, Овдіє́нко, Олександрéнко, Оле́ксенко, Олефіренко, Осипéнко, Оста́пенко, Петрéнко, Пилипéнко, Проко́пéнко, Ра́дченко, Романéнко, Самі́йленко, Свиридéнко, Семенéнко, Сизо́ненко, Степанéнко, Тимошéнко, Федорéнко, Хомéнко, Ю́рченко, Ярéменко; прізвища, утворені від жіночих імен (матронімічні): *Галéнко, Ганну́сенко, Катрéнко, Ксéнченко, Магдéнко, Мари́нченко, Марусéнко, Мо́тренко, На́стенко, Одокієнко, Олéнченко, Педо́ренко, Соло́щенко, Софіє́нко, Фесéнко, Хи́мченко, Христéнко.*

Другу групу прізвищ на **-енко** становлять прізвища, утворені від прізвиськ (прізвищ) батьків. Їх теж можна поділити на дві підгрупи: прізвища, які походять від прізвиськ-іменників: *Бабéнко, Бари́льченко, Бичéнко, Біла́шенко, Біличéнко, Бро́вченко, Бурлачéнко, Бутéнко, Вербéнко, Голо́вченко, Горбéнко, Гудзéнко, Гуцалéнко, Гру́щенко, Ідéнко, Добродієнко, Довбéнко, Дядюрéнко, Жилéнко, Журбéнко, Жучéнко, За́йченко, Зубéнко, Каплунéнко, Коржéнко, Кочержéнко, Кучерéнко, Кучмéнко, Лемі́щенко, Лиси́чéнко, Макушéнко, Ма́сленко, Неумива́йченко, Но́сéнко, Орлéнко, Півнéнко, Підко́венко, Ри́бченко, Ря́бченко, Са́ленко, Сліпченко, Степанючéнко* (від прізвища *Степанюк*), *Ступачéнко, Холодéнко, Шра́мченко;* прізвища, утворені від прізвиськ-прикметників: *Безви́ненко* (від *Безвинний*), *Біленко, Бо́сенко, Гаркавéнко, Глу́шенко, Гнідéнко, Довжéнко, Коро́тченко, Лісовéнко, Оса́дченко, Рижéнко, Рудéнко, Рябéнко, Товстéнко, Хитрéнко, Хорошéнко, Ча́ленко, Чорнéнко; Щербатéнко, Яловéнко.*

Третю групу прізвищ на **-енко** становлять прізвища, утворені від назви батькового заняття (професії, посади). Сюди належать: *Бондарéнко, Вівчарéнко, Войтéнко, Гончарéнко, Дячéнко, Корова́ленко, Кухарéнко, Кушнірéнко, Лимарéнко, Майстрéнко, Мельничéнко, Мірошничéнко, Осау́ленко, Пастушéнко, Писарéнко, Попéнко, Пушкарéнко, Риба́льченко, Сотничéнко, Теслéнко, Титарéнко, Ткачéнко, Чередничéнко, Шапова́ленко, Шинкарéнко.*

Четверту групу становлять прізвища, що вказували на національну приналежність або віросповідання батька

чи на місцевість, звідки походив перший носій прізвища: *Волóщенко* (тобто «син волоха»), *Вихристéнко* («син вихреста»), *Литвинéнко, Німченко, Татáрченко, Тýрченко, Шведéнко, Жихарéнко* (той, що походив з с. Жихара на Харківщині), *Миргорóдченко, Охтúрченко, Харкóвщенко.*

Окремі групи становлять прізвища на **-енко**, утворені:

а) від складних слів (переважно прізвиськ): *Панімáтченко, Кривов'язенко, Рябокобúленко;*

б) від службових слів: *Дéщенко* (від «дещо»), *Нехáєнко;*

Основа прізвищ *Ісічéнко, Панетéнко, Хабрéнко* для нас неясна. Проте вони також патронімічні, утворені від різного типу прізвиськ батьків.

-ень. Прізвища з цим суфіксом становлять 0,17%. Суфікс **-ень** служить в українській мові в основному для утворення назв осіб за їх зовнішніми чи внутрішніми ознаками: «велетень», «красень», «телепень». Прізвища на **-ень** утворені:

а) від іменників: *Бúлень* (від «било» — калатало, дошка, вживана замість дзвона), *Кóвбашень, Кóкотень, Шýтень;*

б) від прикметників: *Крúвень, Лівень, Рýдень, Хúтрень;*

в) від дієслів: *Вúхопень, Крýтень, Мéлень, Перехóдень, Сúпень.*

Суфікс **-ень** утворився з давнього **-ьнь** і тому має випадне **е.** Воно випадає в більшості прізвищ: *Вúхопень — Вúхопня, Кóвбашень — Кóвбашня, Перехóдень — Перехóдня,* але в окремих прізвищах при відмінюванні зберігається: *Мéлень — Мéленя, Бúлень — Бúленя.*

-еньк- (-енька, -енько). Суфікс **-еньк-** виражає зменшеність (пестливість). Прізвищ, утворених з його допомогою, 12 (0,13%), з них тільки два на **-енька** (*Івасéнька, Матéнька*). Перше походить, мабуть, з первісного **Івасéнько*, друге можна пояснювати як зменшене від слова «мати» (а може, від «матня»).

Серед прізвищ на **-енько** є утворені від власного імені: *Стасéнько* і, може, *Сенéнько* (від Сень, Семен).

Інші різного походження: а) від іменникової основи: *Головéнько, Сердéнько, Синéнько* (скоріш за все від

«син»); б) від дієслова: *Походéнько, Телéнько* (від «теленькати»), *Шкребéнько* (від «шкребти»); в) від неясної основи: *Цигéнько.*

-епа. Виступає всього в трьох, записаних у нас прізвищах: *Дулéпа, Мазéпа, Терéпа* (0,04%).

-ера. Прізвищ на **-ера** 0,18%, а шлях утворення їх і семантика переважно неясні. Можливо, що *Бугéра* означало людину з-над Бугу, а *Угéра* — з Угорщини. Прізвище *Паздéра* від «паздерити», «паздеристий», «паздір'я», діалектне «паздерник» — жовтень. У такому випадку **-ер-** не суфікс, а входить у склад кореня **-дер-**. У ряді прізвищ твірна основа зовсім незрозуміла: *Вегéра, Говгéра, Дебéра, Джендже́ра* (може від «дженджерувати» — неясного значення або від «дженджик», «дженджуристий» («щеголеватый, франт» — Грінченко, I, 374), *Кіцéра* (може, з первісного «кичера» — гора, вкрита лісом, крім вершка — Грінченко, II, 241), *Кудéра, Магéра, Пекéра, Цубéра, Шендéра, Штиндéра.* Наявність населеного пункту Магерів на Львівщині свідчить про те, що цей топонім утворився від прізвища, але значення його для нас неясне. «Магеркою» називається, як пояснює Брюкнер, угорська або мадьярська шапка (від слова magyar) (Brückner, 317), отже, можна припустити, що *Магерою* могли назвати людину за її угорське походження чи просто тому, що вона носила угорську шапку.

Прізвище *Кудéра* нагадує польське kędzior, рос. «кудри», «кудрявый», тому прізвище могло означати людину кучеряву. Про утворення інших прізвищ важко що-небудь сказати. Подібні прізвища, записані на сході України, мають **р** м'яке: *Чебéря, Шевéря.*

-есь. Прізвищ на **-есь** три (0,04%): *Бýбесь, Михтéсь, Прúплесь.* Важко сказати що-небудь про їх походження. Можливо, що *Михтесь* утворене як зменшене від Михтод (Мефодій).

-ет- (-ет, -ет'-а, -ет, -а). Прізвищ цих 18 (0,19%). Не в усіх наявний суфікс **-ет.** Будова деяких із них настільки неясна, що виділяти будь-які морфеми дуже ризиковано. До таких належать прізвища *Шеремéт, Шеремéта, Пантéта, Секéта, Скремéта, Харéта, Чечéта.* В інших можна здогадуватись, що за допомогою суфікса **-ета** утворено прізвища від дієслівних основ, наприклад, *Лупéта,* від прикметника — *Чернéта,* від іменника — *Па-*

ле́та (від слова «пала», «палка»). Окремі прізвища на **-ета** іншомовного походження: *Раке́та* (хоч може бути здеформоване від українського «рокита»), *Секре́та, Шеке́та.* Прізвище *Рѐпе́та* утворене від дієслова «репетувати» регресивним способом, отже, до цієї групи не належить.

-ех (-ех-а). Усіх цих прізвищ 11 (0,12%). З них на **-ех** три: *Ма́лех, Ма́цех, Шелеме́х.* Перше можна вважати утвореним від прикметникової основи («малий»), друге, очевидно, запозичене з польської мови (Maciek), про третє взагалі нічого не можемо сказати. Не піддаються словотворчому аналізові і прізвища на **-ех-а.** Можливо, що *Бурме́ха* і *Боде́ха* утворені від дієслів «бурмотати», «бости», «бодати», отже, означали презирливі назви людини, яка бурмоче чи боде (звичайно, в переносному значенні). Можливо, що *Яре́ха* — згрубіле слово, утворене від прикметника «ярий». Незрозумілими залишаються прізвища *Леме́ха* (може, згрубіле від «лемішки»?), *Репе́ха* і *Нарепе́ха.*

-ец-а відмічено в одному тільки прізвищі *Дупле́ца.* Будова і значення його неясні.

-ець. Суфікс **-ець** для утворення прізвищ досить продуктивний (328 прізвищ — 3,56%). Прізвища на **-ець** могли мати такі значення:

а) виражати атрибутивність: *Біле́ць, Браве́ць, Гніде́ць, Голе́ць, Грубе́ць, Жваве́ць, Криклйвець, Кудря́вець, Ку́ля́вець, Ма́лець, Сліпе́ць, Терпелйвець, Хроме́ць, Хропуне́ць, Худине́ць, Черня́ве́ць.* Утворені майже виключно від прикметників;

б) вказувати на назву місцевості, звідки походив перший носій прізвища: *Богусла́вець, Волине́ць, Го́линець, Добро́синець, Дулі́бець, Жу́ковець, Жу́линець, Задесе́нець, Заруде́нець, Ка́нівець, Коломи́єць, Комари́нець, Мизове́ць, Мостене́ць, Неби́ловець, Перегі́нець, Терша́ковець, Туча́пець, І́манець, Фа́стовець, Черни́чинець, Чу́днівець.*

За допомогою суфікса **-ець** від імені або прізвиська батька чи матері утворені патро- і матронімічні прізвища: *Вла́шинець, Є́вчи́нець, Івани́шинець, Говге́ри́нець,* (від прізвища Говгера), *Лукачи́нець, Мару́щинець, Мисако́вець, Павли́шинець, Попади́нець, Сени́нець, То́мине́ць, Феди́нець, Федини́шинець, Хи́минець, Юри́шинець.* Цей тип характерний насамперед для Закарпаття. При-

пущення І. Франка, що прізвища на **-инець** означали внуків, досить переконливе [26].

Лексико-семантичним способом утворені прізвища, які означали назву професії чи заняття, приналежність до певного стану, організації, національності тощо: *Запоро́жець, Краве́ць, Бондаре́ць, Фурмане́ць, Левене́ць, Литви́не́ць, Скрипе́ць, Сукнова́лець, Украї́нець.*

Окрему, найбільшу за кількістю групу прізвищ на **-ець** становлять прізвища демінутивного типу. Суфікс **-ець** дуже часто вносить в іменники відтінок зменшеності чи пестливості: вітрець, тютюнець тощо. Відтінок пестливості він надає також власним іменам, які в такому вигляді лексико-семантичним способом перетворилися в прізвища: *Андруне́ць, Богдане́ць, Васи́ле́ць, Гаври́ле́ць, Дани́ле́ць, Іване́ць, Корніє́ць, Лаврінець, Логвине́ць, Лук'яне́ць, Максиме́ць, Мартине́ць, Микола́єць, Пилипе́ць, Романе́ць, Семене́ць, Степане́ць, Ульяне́ць, Федуне́ць, Юхиме́ць.*

Зменшеними за допомогою суфікса **-ець** можуть бути й загальні назви, від яких лексико-семантичним способом утворилися прізвища: *Баране́ць, Бугає́ць, Бухане́ць, Голубе́ць, Кабане́ць, Козубе́ць, Лисуне́ць, Москале́ць, Тaране́ць.*

-ечк-о. За допомогою цього суфікса утворилося 0,28% суфіксальних прізвищ. Суфікс **-ечк-** подібно до **-еньк-** і частково **-ець,** вносить в іменники виразний відтінок зменшеності. За його допомогою утворюються пестливі форми власних імен, які можуть згодом ставати прізвищами. Прізвищами, утвореними із зменшених форм імен, є: *Василе́чко, Гаврилéчко, Дмитре́чко, Іване́чко, Івасе́чко, Косте́чко, Луче́чко, Маре́чко, Михайле́чко, Петре́чко, Феде́чко, Харе́чко, Юре́чко.* Рідше трапляються прізвища цього типу, утворені від жіночих імен: *Гале́чко, Зіне́чко, Катре́чко.*

Прізвища на **-ечко** могли утворюватись і від загальних назв: *Бате́чко, Бое́чко* (від «бойко»), *Масле́чко, Пане́чко, Тісте́чко.*

У прізвищах на **-ечко** наголос, як правило, на суфіксі, хоч у зменшених іменах та загальних назвах, утворених за допомогою цього суфікса, буває завжди на

---

[26] І. Франко, назв. праця, стор. 20 (окр. відбиток).

передсуфіксальній частині: *Васи́лечко, Іва́сечко, ба́течко.*

-ешк-о. Прізвища з цим суфіксом становлять 0,08%. Суфікс **-ешк-о** демінутивний. Деякі прізвища утворені від власних імен: *Деме́шко* (від Дементій), *Меле́шко* (Мелетій), *Тере́шко* (Терентій). Можливо, що й прізвище *Яре́шко* походить від Ярема. Інші прізвища на **-ешко** — це зменшені форми від первісних прізвиськ, як здогадуємось, *Бобе́шко* — від прізвиська Бобик або Бобко, *Криве́шко* — від Кривко.

-иб-а виступає у трьох прізвищах неясної морфологічної будови: *Киди́ба, Кольчи́ба* і *Юси́ба.* Зовнішньо подібні до них *Канди́ба, Приди́ба,* утворені регресивним способом з кореневою морфемою **-диб-.**

-иг-а. Суфікс цей має не зовсім ясне значення, але відчувається в ньому носій значення особи з негативним емоційним забарвленням. Можливо, що цей суфікс синонімічний з такими, як **-ега, -еда, -енда, -епа, -еха, -оха, -ура.** Прізвищ на **-ига** записано понад 20 (0,25%). Частина цих прізвищ утворена від іменників, яким суфікс надає значення згрубілості і зневажливості: *Барди́га* (від іменника «барда» — сокира), *Дзяди́га* (польське dziadyga, відповідає українському «дідуга»), *Пали́га* (від «пала» — велика палиця, палюга), *Патери́га* (наявність прізвища *Патер* дозволяє думати, що це згрубіла форма від цієї назви), *Петри́га* (згрубіле від Петро), *Смерти́га* (смерть), *Тати́га* (тато), *Терли́га* (терло, терлиця). Деякі прізвища утворені від дієслів, як *Мандри́га, Сади́га* або від прикметників — *Мали́га* (малий), *Яри́га* (ярий, якщо це не презирлива назва дрібного чиновника — яризи). Деякі прізвища на **-ига** мають неясну морфологічну будову: *Бенди́га, Ковли́га, Сали́га, Фани́га, Юрди́га.* Неясне також прізвище *Папари́га,* але можливо, що воно утворене за допомогою суфікса **-ига** від прізвища *Папа́ра.*

-ид-а. Один із малопродуктивних суфіксів. Записано всього три прізвища (0,03%), а саме: *Бали́да, Гавди́да, Лаки́да.* Їх будова і значення незрозумілі. (Сюди не належать прізвища типу *Дави́да, Свири́да,* про які буде мова нижче).

-ийл-о. Варіант суфікса **-ил-о.** Виступає тільки в одному, записаному нами прізвищі — *Загаси́йло.* Суфікс цей виник, очевидно, за аналогією до суфікса **-айло,**

який утворився на базі форм наказового способу дієслів. Зіставляючи прізвища на **-ало** з прізвищами на **-айло,** В. Сімович відмічає певну семантичну різницю між обома типами: «В обох групах відчувається певна згрубілість імен, тільки ж та згрубілість у прізвищ на **-айло** уступає потрохи в тінь, а зате з'являється прикметна для носія дії «наворотність», часте виконування чи повторювання тої дії, що зробилася підставою для утворення прізвища» [27]

Думаємо, що сказане Сімовичем у такій же мірі можна віднести і до прізвищ на **-ило, -ийло.**

-ик (-ік). Суфікс цей досить продуктивний: у нашому матеріалі прізвищ, утворених за його допомогою, 695, тобто 7,55%.

Іменники з суфіксом **-ик,** а також із складним суфіксом **-ник** мають в українській мові декілька значень: а) значення особи за родом діяльності («візник»), за певним станом у суспільстві («сотник»), за зовнішніми чи внутрішніми ознаками і якостями («мрійник»), за ознакою різних типів відношень і зв'язків з оточенням («співвітчизник»); б) значення назви речей («вулик», «сірник»), назви приміщення («курник»), назви збірних і речовинних предметів («вишник»); в) значення здрібнілості («вогник»).

Серед прізвищ, утворених за допомогою цих суфіксів, виділяємо такі групи:

1. Прізвища, які утворені (переважно лексико-семантичним способом) від іменників, що виражали зменшеність (пестливість). Серед них є прізвища, які походять:

а) від власних імен: *Ада́мик, Богда́нчик, Васи́лик, Гаври́лик, Гна́тик, Гри́ник, Гри́цик, Дани́лик, Де́мчик, Дем'я́ник, Дми́трик, Дмитру́сик, Євту́шик, Іва́ник, І́лик, І́сик, Ка́рпик, Кли́мик, Ко́стик, Ку́зик, Ле́вчик, Лука́шик, Мака́рик, Миха́йлик, Нау́мик, Ону́фрик, Па́влик, Проко́пик, Рома́ник, Сема́нчик, Се́ник, Сте́цик, Феду́ник, Ю́рик, Ярмо́лик, Гану́сик, Зі́нчик, Мару́сик, Ори́ник;*

б) від назв заняття або професії: *Бодна́рик, Вівча́рик, Гонча́рик, Дя́чик, Кра́вчик, Муля́рчик, Овча́рик, По́пик, Свина́рик, Слюса́рчик, Спода́рик, Тка́чик, Чаба́ник, Ше́вчик;*

---

[27] В. Сімович, Українські йменники чоловічого роду на **-о...,** стор. 341.

в) від первісно незменшеної загальної назви-прізвиська: *Бара́ник, Ба́сик, Би́чик, Бо́бик, Бо́рщик, В'ю́ник, Ву́сик, Гро́мик, Дро́здик, Зу́бик, Кі́злик, Ко́ржик, Королик, Носа́лик, У́сик, Ха́ник, Ходачик, Цю́ник.*

Ці зменшені форми прізвищ у час виникнення могли мати різні відтінки значення; утворені від власних імен означали переважно пестливість (*Іва́сик, Васи́лик, Ґану́сик*), утворені від назви заняття, професії, означали помічника, учня, «малого майстра» (*Тка́чик, Вівча́рик*), але могли бути й вираженням насмішки, іронії (*Ксьо́ндзик*). Такі самі відтінки значень мали і прізвища, утворені від загальних назв-прізвиськ.

2. Прізвища атрибутивні, утворені від прикметників. Ці прізвища можна вважати синонімами прикметникових прізвищ, напр., *Білий — Білик.* До цієї групи належать: *Вівся́ник, Га́рник, Го́лик, Го́рдик, Дубо́вик, Ма́лик, Масля́ник, Ми́лик, Му́дрик, Ни́жник, Ру́дик, Сміли́к, Тве́рдик, Ху́дик.*

3. Прізвища — назви професії (заняття), утворені лексико-семантичним способом: *База́рник, Бо́ртник, Бра́жник, Бу́дник, Ви́нник, Воло́вик, Гама́рник, Горо́дник, Гу́тник, Кили́мник, Коле́сник, Міро́шник, Олі́йник, Плахо́тник, Соки́рник, Ста́дни́к, Хому́тник, Цеге́льник, Цилю́рик, Чама́рник, Череви́чник.*

4. Прізвища, утворені від назви місця проживання або походження (загальних назв і топонімів): *Бистряни́к,* (с. Бистра), *Козови́к* (м. Козова), *Підду́бник, Пусте́льник, Слободя́ник, Сможа́ни́к* (с. Сможе), *Староу́шник* (Стара Ушиця).

5. Декілька прізвищ з суфіксом **-ик** утворені від числівників: *Подвайця́тник, П'я́тник, Семери́к, Тридця́тник, Четвери́к, Шестери́к.*

Деякі прізвища на **-ик** або зовсім для нас не зрозумілі, або, навпаки, дозволяють досить впевнено пояснити своє виникнення. Незрозумілими є прізвища *Опре́ндик, Па́дик, Па́фик, Панто́лик.* У першому з них елемент **-пренд-** підказує якийсь зв'язок з польською мовою (prędki, prędko), але що таке «опрендик», залишається неясним. Можливо, що *Падик* утворене від «падати», але відсутність інших назв діючої особи такого типу не дозволяє твердити, що це «той, що падає». Абсолютно незрозуміле походження прізвища *Пантолик.* Може, це якесь дивовижне зменшення від імені Пантелеймон?

Якщо так, то й *Пафика* можна виводити від Пафнутія. А, може, прізвище утворене не від імені, а від звуконаслідувального «паф-паф»?

Зрозумілими є *Акре́мчик, Ги́рик, Да́йчик, Добри́дник.* Вони самі говорять за себе. *Акре́мчик* — індивідуаліст, в якого була «своя хата з краю», все було «акремо». (Прізвище записане в Чернігівській області, де виникло на території «акаючого» говору, чим і пояснюється його правопис). *Гирик* і *Дайчик* — це, можна рискнути таким здогадом, — плоди служби в давній австрійській армії. *Гирик* — це той, що виніс із неї звичку на кожен поклик відповідати «гир!» (hier!), а *Дайчик,* тобто німчик, один із тих відомих колись «знімчених Юрків», що за час служби «позабували» всі рідні слова, як про це розповідають народні анекдоти. *Добридником* назвали, очевидно, людину, що віталася словами «добрий день» серед оточення, для якого цей фразеологізм був незвичним.

Як фонетична різновидність суфікса **-ик** виступає **-їк** у прізвищах з основою, закінченою на **j**: *Ло́їк, Ма́їк, Ро́їк, Са́їк.*

Виражаючи такі різноманітні відтінки значення, суфікс **-ик (-їк)** має разом з тим щось спільне, що виступає в усіх, утворених за його допомогою прізвищах, — значення особи.

-ик-а. Суфікс цей непродуктивний, утворено з ним усього кілька прізвищ, які становлять 0,05%. Два з них, а саме: *Галази́ка* і *Галандзи́ка* є, мабуть, різновидностями одного прізвища. Походження його важко пояснити. Прізвище *Федорі́ка* — зменшене від Федір, а *Мандри́ка,* якщо не утворене лексико-семантичним способом від назви страви — (Грінченко, II, 404), то може бути віддієслівного походження й означати людину, яка любить мандрувати. Нарешті, прізвище *Тупи́ка* виглядає як атрибутивне.

-ил- (-ил-а, -ил-к-о, -ил-о, -іл-о). Прізвищ із цими різновидностями суфікса **-ил-** 66, тобто 0,71%. Багато уваги приділяє їм В. Сімович. На його думку, прізвища ці утворилися з дієприкметників минулого часу. Аналогічні утворення існують також у мовах чеській, сербохорватській, словацькій, польській і російській. Виражають вони відтінок іронії (зв'язаний з формою середнього роду) та згрубілості. Згодом за допомогою суфік-

сів **-ило, -ало** стали утворюватись подібні назви не тільки від дієслівних основ, але й від інших частин мови [28].

З суфіксом **-ил-а** у нас записано три прізвища: *Пути́ла, Фучи́ла* і *Чічи́ла.*

Суфікс **-ило (-іло)** утворює насамперед згрубілі назви осіб від дієслів: *Бори́ло, Броїло, Бурчи́ло, Держи́ло, Журило, Зори́ло, Колоти́ло, Копти́ло, Корми́ло, Коси́ло, Маїло, Морочи́ло, Сини́ло, Шуми́ло, Шути́ло.* По-друге, за допомогою цього суфікса утворився ряд згрубілих назв від іменників: *Бедри́ло, Гречи́ло, Івани́ло, Гузи́ло, Марчи́ло* (від Марко), *Решети́ло.* У ряді випадків твірна основа прізвища на **-ило** неясна: *Бунзи́ло, Гапачи́ло, Зузи́ло, Курди́ло, Чуви́ло.* Це теж згрубілі чи зневажливі назви осіб, які, хоч незрозумілі для нас сьогодні, були цілком ясні для тих, хто їх придумав і для тих, хто їх одержав у свій час. Від іменників з суфіксом **-ило** походять також утворені лексико-семантичним способом прізвища *Мотови́ло* і *Шалави́ло.*

Суфікс **-илко** являє собою поєднання суфіксів: **-ил-к-о.** Отже, це прізвища, утворені первісно за допомогою **-ило,** а пізніше «здрібнені» суфіксом **-к-о.** Так виникли, треба думати, прізвища *Коти́лко, Неїлко, Топи́лко, Ходи́лко, Ціпи́лко, Шуми́лко, Ярми́лко.* Деяким із них відповідають незменшені, наприклад, *Топи́ло, Шуми́ло.*

-им. Прізвищ з цим суфіксом небагато (0,09%), і будова їх не зовсім ясна; елемент **-им** умовно називаємо суфіксом. Він виступає у прізвищах *Били́м, Бори́м, Бугри́м, Буди́м, Були́м, Ґуди́м, Куди́м, Сули́м, Фули́м.* Деякі з цих прізвищ зустрічаються і з закінченням **-а:** *Гуди́ма, Сули́ма.* Можливо, що останні треба розглядати як форму родового відмінка.

-ин. Іменниковий суфікс **-ин** виступає всього в кількох прізвищах, утворених лексико-семантичним способом: *Воло́шин, Ґру́зи́н, Литви́н, Ру́син, Се́рбин, Слов'я́ни́н, Ту́рчин, У́грин.* Вони означають походження за національністю. Зрідка за допомогою цього суфікса виражається походження з якогось населеного пункту, як у прізвищі *Керечани́н* (від назви с. Керецьки, Зк), або соціальний стан: *Челяди́н.* Іменниковий суфікс **-ин** не

[28] В. Сімович, Українські іменники чоловічого роду на **-о**... стор. 326—341.

можна змішувати з суфіксом **-ин** присвійного прикметника, за допомогою якого утворена досить значна кількість прізвищ. Але про деякі прізвища не можемо впевнено твердити, до якого типу вони належать: до іменникового чи прикметникового. Неясними є, наприклад, прізвища *Аркáтин, Галáтúн, Поля́нчин, Сточанúн, Шегедúн.* Можливо, що прізвище *Галатин* (також *Галацин*) означало походження з м. Галаца, *Полянчин* — з Поляни (Зк), а *Сточанин* — з села Токів (Токи, Тр). Прізвище *Шегедин* співзвучне з назвою міста на Угорщині, але воно може бути і присвійним прикметником від прізвища *Шегеда,* як і *Аркатин* від *Арката,* а *Галатин* від *Галата.* Вивчення мікротопоніміки України допоможе в ряді випадків установити непевний зв'язок між назвою місцевості й прізвищами на **-ин, -анин.** Прізвища з іменниковим суфіксом **-ин** становлять приблизно 0,08%.

-ин-а. Іменниковий суфікс **-ина** зменшений, з виразним відтінком зневажливості або співчутливості: «шевчина» — поганенький швець, «учителина» — бідний, малоавторитетний учитель, «хатина» — невелика бідна хата. Такий самий відтінок мали і прізвиська (згодом прізвища), утворені за допомогою цього суфікса. Прізвищ на **-ина** записано 55, тобто 0,59%. Значна частина їх походить від власних імен: *Грицúна, Демчúна, Іванúна, Ільчúна, Космúна, Костúна, Михалúна, Павлúна, Савúна, Сенúна* (від Сень), *Сенчúна* (від Сенько), *Стасúна, Стецúна, Тимчúна, Федúна, Федорúна, Харчúна* (від Харко), *Яковúна, Яцúна.*

Низка прізвищ на **-ина** утворена від прізвиськ: *Вовчúна, Дідúна, Дудúна, Зятúна, Косúна, Плахтúна, Шалúна* (від прізвища *Шáла*), *Щербúна* (від *Щерба*). Деякі прізвища утворені від назви професії (заняття, посади): *Войтúна, Кучерúна.* В окремих випадках твірна основа неясна: *Порцúна, Сецúна, Токмúна.*

Наголос у прізвищах на **-ина** завжди на передостанньому складі.

-ир, -ир-а. Прізвищ з цими суфіксами небагато — 15 (0,16%). У більшості їх елемент **-ир** тільки умовно називаємо суфіксом. Як суфікс він виступає у прізвищах *Бригідúр, Гладúр, Чубúр.* Будова інших прізвищ на **-ир** неясна: *Букúр, Коцупúр, Сондúр.* Прізвище *Бобúр* збігається з назвою риби (acerina rossica) (Грінченко, I, 77),

а прізвища *Магúр* і *Могúр* можуть бути здеформованим словом «мугир». Таким чином, усі три можна вважати утвореними лексико-семантичним способом.

Ще менше прізвищ на **-ира:** *Прохúра, Сковúра, Цюпúра, Чупúра, Шковúра.* Значення і походження твірної основи неясне.

-ис. Прізвищ на **-ис** усього десяток (0,10%): *Гóдис, Кóрдис, Кóтис, Крéдис, Мáтис, Пáрис, Пóмис, Пýрис, Серкúс, Чупúс.* Прізвища ці, мабуть, різноманітні за будовою й походженням. Важко сказати, чи є в якомусь із них суфікс **-ис.** Важко збагнути, яким чином стало українським прізвищем слово *Парис,* співзвучне з іменем троянського царевича. *Пурис* нагадує єврейське «пуриц» — пан, багатій, прізвища *Кредис, Кордис, Помис* дозволяють виводити їх із латинської мови, *Матис* походить, можливо, від імені Матей, а, нарешті, *Серкис* і *Чупис* зовсім неясні. Винятками можна вважати прізвища *Годис* і *Котис,* які могли бути утворені від дієслів («годити», «котити»), а також *Малис* — від прикметника «малий».

-ись. Це демінутивний непродуктивний суфікс. За допомогою його утворено декілька зменшених форм імен, які стали прізвищами: *Гáврись, Гýрись* (від Гурій), *Лáврись, Мáксúсь.* Деякі прізвища утворилися від іменників — загальних назв — *Дýдись,* а інші — від прикметників, напр., *Тýпись.* Найбільш поширене прізвище на **-ись** неукраїнського походження — *Фóрись,* утворене від німецького Vorreiter, що прийшло до нас у польському оформленні (forytarz, foryś; Brückner, 126). Кількість прізвищ на **-ись** невелика — 0,07%.

-иськ-о. Таку саму кількість становлять прізвища, утворені за допомогою згрубілого суфікса **-иськo.** Походять вони переважно від власних імен: *Гнатúсько, Максúсько, Савúсько, Сенúсько* (від Сень), рідше від іменників — загальних назв: *Ковалúсько, Королúсько.* В одному випадку твірна основа для нас неясна: *Утрúс(ь)ко.* У діалектній вимові деякі з цих прізвищ мають у суфіксі звук **с** непалатальний: *Ковалúско, Сенúско.*

-ит-а. З цим непродуктивним суфіксом записано три прізвища: *Малúта, Могорúта* і *Рикúта.* Можливо, що перше утворилось від прикметникової основи. Про друге нічого не можна сказати, а третє може бути здеформованим варіантом утвореного лексико-семантичним спосо-

бом прізвища *Роки́та*. Прізвища ці близькі до прізвищ на **-іта,** про які буде мова далі.

-их. Усіх записаних прізвищ на **-их** п'ять (тобто 0,05%). Утворені від власних імен прізвища *Ва́врих* і *Га́врих* свідчать про згрубіле значення суфікса **-их.** Значення його — повна протилежність до суфікса **-ись:** *Ла́врись, Га́врись*. На жаль, інші прізвища на **-их** не піддаються морфологічному аналізу, тому нічого не можемо сказати про прізвища *Пю́лих* і *Те́мих*. Останнє з прізвищ на **-их** — це *Черни́х,* яке можна розглядати як утворене за допомогою суфікса **-их** від прикметникової основи (подібно як утворене з суфіксом **-иш:** *Черни́ш*), але можливе також російське походження його з прізвищ у формі родового відмінка множини на **-ых.**

-их-а. За допомогою цього суфікса утворилися в українській мові назви жінок від імені, прізвища або професії чоловіка: *Івани́ха, Шкурати́ха, Шевчи́ха.* Записано всього п'ять прізвищ: *Бали́ха* (від прізвища *Ба́ла*), *Васили́ха, Данили́ха, Кости́ха, Мали́ха* (від прізвища *Ма́лий*).

-иц'-а. Суфікс **-иц'-а** в українській мові досить продуктивний і багатозначний. Він може виражати: а) пестливість — «вербиця», «травиця», «сестриця»; б) служити засобом конкретизації простору — «околиця», «границя»; в) бути засобом оформлення матеріального значення кореня слова — «кислиця», «гнилиця»; г) утворювати назви жінок («колгоспниця», «робітниця»), і д) самок («вовчиця»).

Прізвища, утворені за допомогою цього суфікса, становлять 0,3%.

Зменшено-пестливе значення мали прізвища, утворені від власних імен: *Івани́ця, Лук'яни́ця, Петри́ця, Романи́ця, Стефани́ця, Феди́ця.*

Позитивне чи негативне емоціональне забарвлення прізвища, утвореного від прикметника, залежить не від суфікса **-иця,** а від значення основи. Позитивну характеристику виражало прізвище *Добри́ця,* негативну — *Тупи́ця*. Ряд прізвищ на **-иця** виник лексико-семантичним способом від іменників на **-иця,** напр., *Візни́ця, Гнили́ця, Квасни́ця, Кисели́ця, Мазни́ця, Сири́ця, Тели́ця.* За цією моделлю виникли і прізвища *Крушани́ця, Саджани́ця, Смужани́ця, Сушени́ця.* Не зовсім ясне зна-

чення прізвища *Белиця*. Прізвище *Паниця* мало, очевидно, не зменшене чи пестливе значення, а означало «великого пана». Від дієприкметника утворилося прізвище *Пришлиця,* що мало значення «чужа людина», «людина, що прийшла звідкись».

-ич, -анич. З патронімічними суфіксами **-ич, -анич** записано в нас коло двохсот прізвищ (2,15%). Вони бувають утворені:

а) від чоловічих імен: *Антонич, Гавлич, Гришканич, Ілинич, Йонич, Кирич, Костич, Кузьмич, Лукинич, Малетич* (від Мелетій, з первісного **Мелетич*), *Микулич, Милянич* (від Омелян), *Павлич, Петринич, Петрич, Савич, Сенич, Семканич* (від Семко, Семен), *Ульянич, Федичканич, Хомич, Якубич, Яцинич;*

б) від жіночих імен: *Аннич, Веклич, Вірич, Ганич, Гафич, Домнич, Доротич, Зінич, Касенич, Катрич, Кулинич, Магдич, Маргітич, Маринич, Мартич, Марунич, Марухнич, Мотрич, Наталич, Одарич, Оленич, Пазинич, Паращич, Улич* (від Уля, Уляна), *Феннич, Химич, Христич, Яринич;*

в) від прізвиська (прізвища) батька або від назви матері: *Байдич, Балич, Ватрич, Вдович, Вербич, Вовканич, Волович, Воронич, Гирич, Гойдич, Гойнич, Губич, Драбич, Дубанич, Дубич, Дудич, Думич, Дупелич* (від прізвища *Дупель*), *Зозулич, Кибальчич, Ключич, Криванич, Лагодич, Морквич, Пироганич, Підкович, Погодич, Рееич, Рибчич, Рогулич, Сливканич, Софілканич, Фандич, Хоркавич, Чаплич, Чубич, Шилич;*

г) від назви місця проживання або походження: *Долинич, Ратич* (від річки Рати), *Устянич* (с. Устя).

Складний суфікс **-анич** виступає головним чином у прізвищах, утворених від поширених на Закарпатті назв жінок на **-аня,** наприклад, дружина Пирога — Пироганя, а син її — *Пироганич.*

Один із носіїв прізвища на **-чич** твердив, що прізвище його сербського походження, бо прізвища такі типові для сербів. Немає сумніву, що сербських прізвищ на **-чич** значно більше, ніж українських, але немає й підстав усі такі прізвища вважати неукраїнськими за походженням. Від українських прізвищ *Кибалка, Рибка, Парашка, Синиця* патронімічні прізвища з суфіксом **-ич** не могли утворитися інакше, як саме у формі *Кибальчич, Рибчич, Паращич, Синичич.*

-ичк- (-ичк-а, -ичк-о). Прізвища з цими суфіксами мають демінутивний характер. Прізвища на **-ичк-а** утворені переважно лексико-семантичним способом: *Музичка, Паляничка, Теличка, Тупичка.* Прізвища на **-ичк-о** — це демінутивні форми власних імен: *Павличко, Петричко, Федоричко, Юричко.* Одне тільки серед них прізвище не утворене від імені: *П'ятничко,* що виникло, напевно, від первісного *П'ятничка.* Прізвища на **-ичк-а, -ичк-о** становлять 0,1%.

-иш. Прізвища на **-иш,** утворені від власних імен, мають демінутивне значення: *Гавриш, Даниш* (від Данило), *Павлиш, Станиш* (від Станіслав), *Хариш* (від Харитон).

Інше значення мали прізвища, утворені від прикметників: *Гардиш* (польське hardy — гордий), *Гладиш, Голиш, Малиш, Черниш, Чорниш.* Суфікс **-иш** виражає тут субстантивацію прикметникової основи. Прізвища такі мають атрибутивне значення.

Неясним залишається шлях утворення таких прізвищ, як *Відмиш, Вендиш, Гавдиш, Гелиш, Гентиш, Курдиш, Кутиш, Мариш.* Мало правдоподібним видається здогад, що деякі з них можуть бути скам'янілими формами дієслів у 2-й ос. одн. тепер. часу: *Відмиш* (від «відьмити»), *Вендиш* (від пол. wędzić, wędzisz), *Кутиш, Мариш, Радиш.* Останнє з них походить скоріше від південнослов'янського власного імені Радо.

Прізвище *Яриш* — це, на нашу думку, здеформоване первісне *Ярiш* (род. *Яроша*). І, навпаки, записане на Львівщині прізвище *Містіш* могло утворитися з первісного *Містиш,* а це, в свою чергу, з давнішого **Містич* — міщанин, житель міста.

Прізвища на **-ич** становлять 0,3% суфіксальних утворень, хоч, як видно, не всі з них справді утворені за допомогою суфікса **-ич.**

-ишк-о. Складний суфікс, утворений з попереднього **-иш-** у з'єднанні з демінутивним суфіксом **-к-о.** За допомогою його утворено всього кілька прізвищ: *Малишко* (від існуючого *Малиш*), *Остришко, Петришко;* становлять вони 0,03%.

-ищ, -ищ-е. За допомогою цього згрубілого суфікса утворилися прізвища *Сенищ* (від імені Сень), *Данище, Павлище, Петрище.* Усі утворені від власних імен. Становлять 0,04%.

-івк-а (-овк-а). Суфікс **-івк-а** дуже продуктивний для утворення топонімічних назв, зате у прізвищах зустрічається рідко. Переважно ці прізвища утворені лексико-семантичним способом від зменшених іменників — загальних назв, як *Вишнівка, Підківка, Стодівка* (від «стодола» — клуня). За цією моделлю виникли також *Івасівка, Соснівка* (може, від топонімічної назви) і *Фенóвка* (утворене від жіночого імені Фенна). Становлять 0,06%.

-іг-а. Виступає цей суфікс, власне, тільки в одному прізвищі *Черніга* з давнього *Чернѣга* (паралельно існують також прізвища *Чернéга* і *Чорнéга*). Два інші прізвища на **-іга** неясного походження. Прізвище *Шуліга* — це, може, фонетичний варіант прізвища *Шуліка,* а *Штеліга* іншомовного походження (пор. пол. sztaluga, нім. Stellage). Всі прізвища на **-іг-а** становлять 0,03%.

-ій. Суфікс **-ій** брав досить активну участь в утворенні українських прізвиськ і прізвищ. Записано 185 прізвищ із цим суфіксом, що становить 2,1%. Прізвища на **-ій** утворювалися:

а) від дієслівних основ, виражаючи назву діяча, в якій іноді досить виразно звучить негативне емоційне забарвлення: *Багрій, Басій, Буцій* (від «буцати»), *Бучій* («бучати»), *Вертій, Гасій, Гладій, Дудлій, Жирій, Завалій, Зарубій, Красій, Криклій, Крутій, Лупій, Мазій, Надточій, Палій, Парій, Передерій, Плаксій, Ревій, Скоблій, Скубій, Стогній, Сурмій, Теребій, Топчій, Трубій, Хорій, Циганій, Черній, Чорній, Чухрій, Шептій, Шматій;*

б) від чоловічих імен: *Дахній* (від Дахно, Дасій), *Дацій* (Даць, Дацко), *Карпій, Киндій* (від Акиндин), *Кузій* (від Кузь, Кузьма), *Павлій, Пилипчій, Стецій, Хомцій* (від Хомцьо, Хома), *Яцій* (Яць, Яків);

в) від жіночих імен: *Галій, Гапій* (від Гапа, Гапка), *Дарій, Дзюбій* (від Дзюба), *Мариній, Марусій, Марушій, Пазій, Палажій, Парацій* і *Паращій* (від Парашка), *Таній* і *Тацій* (від Таня, Таця), *Химій* (від Хима).

Якщо прізвища (первісні прізвиська) з суфіксом **-ій,** утворені від чоловічих імен, мали демінутивний характер, то такі самі прізвища від жіночих (переважно зменшених, дівочих) імен мали інше значення: вони означали або сина (може, нешлюбного) Галі, Марусі

чи Хими, або були насмішливими прізвиськами, якими село наділило парубка, що залицявся до дівчини;

г) від іменників — загальних назв: *Бабій, Бедрій, Бородій, Бугрій, Гарматій, Гелетій* (від «гелета» — міра, бочка), *Головій, Гудзій, Гулій* (від «гуля», звук **г** проривний), *Дверій, Дебрій, Дроботій* (від прізвиська *Дрóбот,* але могло виникнути і як віддієслівне від «дроботіти»), *Зорій, Капустій, Козій, Коробій, Коростій, Курій, Кучмій, Мамій, Маслій, Парубій, Плахтій, Рабій, Рибій, Смолій, Стеблій, Стегній, Ужвій* (від «ужва» — вужівка), *Хоптій, Цебрій, Чаплій, Чолій, Чубій, Чупрій, Щербій.*

Більшість прізвищ цієї групи вказує насмішливо на якусь характеристичну ознаку носія, наприклад, *Бородій* — «людина з бородою», *Головій* — «з великою головою», *Капустій* — «любитель капусти», *Лабій* — «лабатий», тобто з великими ногами чи руками, *Мамій* — «мамин синок», *Плахтій* — мабуть, те саме, що й *Бабій, Щербій* — «щербатий» — без переднього зуба.

Але такий відтінок значення мають не всі відіменникові прізвища на **-ій.** *Гарматій* — те саме, що «гармаш» — артилерист; можливо, що *Дверій, Гелетій, Коробій, Цебрій, Чаплій* — були жартівливими назвами ремісників, що виготовляли двері, гелетки, короби, цебри, чаплії. Можливо, що *Бугрій* — той, що жив на бугрі, *Дебрій* — у дебрі, а *Скалій* — прізвище, що вказувало на походження з міста Скали (Тр);

д) від прикметників: *Добрій, Капшій* (від «капшивий» — брудний, неохайний), *Мокрій, Ясній.* Виражали ознаку носія прізвища;

е) від службових слів: *Ледвій* (від «ледве»), *Цабій* (від «цабе»);

є) прізвища, неясні значенням і будовою: *Аранжій, Армій, Балій* (чи не від старослов'янського «балии» — лікар?), *Бугій, Галанджій, Губрій, Гульчій* (може, від «гулька?»), *Гуржій, Жигілій, Жуплій, Кащій, Ковцій, Свачій, Сісмій* (чи не від західного діалектного «сі смій» — смійся?), *Хоній, Чалабій, Шкандрій, Шкурупій.*

Між прізвищами на **-ій** трапляються й окремі прізвища іншомовного походження, зокрема мадьярські: *Брóвдій, Брóдій, Торóній.* Вони і наголосом відрізня-

ються від українських, які майже без винятку мають наголос на суфіксі.

Прізвища на **-ій** близькі до деяких прізвищ на **-іль** і в окремих випадках утворюють паралельні варіанти: *Бугій* і *Бугіль, Гудзій* і *Гудзіль, Дубій* і *Дубіль.* Прізвище *Кужій* дуже близьке до загальної назви «кужіль», від якої, мабуть, утворене.

-ійськ-о ми відмітили тільки в одному прізвищі *Савійсько.*

-іль (-оль), -ель. Прізвищ з цими суфіксами всього десять (0,13%), проте вони досить різноманітні. Маємо, по-перше, прізвища з суфіксом **-оль,** в якому звук **о** не чергується з іншими голосними: *Се́рдоль, Смо́голь, Су́доль, Фіголь;* по-друге, прізвища на **-оль,** які в іншому варіанті мають **-іль:** *Ри́голь* і *Ри́гіль;* по-третє, прізвища, **в** яких у суфіксі **-іль** у непрямих відмінках виступає чергування з **е:** *Че́чіль,* род. *Че́челя; Чу́піль,* род. *Чу́пеля;* по-четверте, прізвища на **-іль,** в яких **і** зберігається і в непрямих відмінках: *Пігіль,* род. *Пігіля; Свистіль,* род. *Свистіля; Чи́кіль,* род. *Чи́кіля.*

Історично це два первісні суфікси **-оль** і **-ель,** в яких у загальних назвах української мови відбувається чергування з **і:** «мозіль», «мозоля»; «важіль», «важеля». У прізвищах, утворених із цими суфіксами, значення твірної основи переважно незрозуміле, внаслідок чого чергування голосних, як правило, не практикується, щоб зберегти єдність основи.

-ір. На **-ір** закінчуються прізвища: *Гашнір, Кулешір, Михір, Шахнір,* а також утворене лексико-семантичним способом — *Кушнір.* Останнє німецького походження (Kürschner). Не виключена можливість німецького походження прізвища *Гашнір* (вимовляється з **г** проривним) можливо, що воно утворене від дієслова gäschen — шипіти, пінитися. Якщо суфікс **-ір** не український, то цікаво, що за його допомогою утворилося прізвище *Кулешір* від української основи. Нічого не можемо сказати про два останні прізвища на **-ір.** Становлять вони 0,05%.

-іст (-іст-а) виступає у прізвищах *Цимбаліст* і *Цимбаліста.* Існують також утворені з цим суфіксом прикметникові прізвища *Басістий, Капелістий, Органістий, Цимбалістий,* утворені від первісних іменникових. Семантично всі вони близькі: виражають таке чи інше

відношення до спеціальності музикантів. Але є ще одне прізвище на **-іст**, що виражає зовсім іншу спеціальність: *Кабаніст*. Воно являє собою ще один яскравий доказ майстерності українського народу в утворенні насмішкуватих прізвиськ. Прізвища на **-іст** становлять 0,06%.

-іт (-от) служить в українській мові для утворення назви дії від дієслівної основи: «стукіт» — «стукоту», «клекіт» — «клекоту», «скрегіт» — «скреготу». За допомогою цього суфікса утворилося з десяток прізвищ (0,1%), а саме: *Бóвкіт, Дрéбіт, Дрéбот, Дрóбот, Дýркот, Трéскот, Тýркот, Цéкот, Ціркот, Шкрóбіт* і *Шкрóбот*. У більшості цих прізвищ немає чергування **о** з **і**, а зберігається етимологічне **о** також у закритих складах.

-іт-а. Прізвищ на **-іт-а** всього шість (0,06%), причому три з них, мабуть, польського походження: *Баніта* (пол. banita — людина, засуджена на вигнання, «ізгой»), *Курпіта* і *Мазовіта,* що вказували, можливо, на походження з польських діалектних територій (Kurpie, Mazowsze). Про інші три прізвища — *Околіта, Рекіта* і *Чорпіта* не можна нічого певного сказати.

-к- (-к-а, -к-о). Суфікс **-к-** один із найпродуктивніших в українській мові. За допомогою його утворилося коло дев'ятисот прізвищ (9,54%), крім тих, що дорівнюють незменшеним загальним назвам. З них приблизно одну третину становлять прізвища на **-к-а** і дві третини — прізвища на **-к-о.**

Суфікс **-к-а** може утворювати іменники незменшені («казка») і зменшені («собачка»). У свою чергу, незменшені іменники на **-к-а** можуть мати цілу низку різноманітних значень: виражати жіночий рід («голубка»), предмет дії («примітка»), дію («бійка»), назву предмета за його ознакою («білка») й ін. На матеріалі прізвищ, крім тих, що утворені лексико-семантичним способом, проведення такої семантичної класифікації майже неможливе, бо ми не знаємо, яке лексичне значення мала більшість твірних основ. Так, не розуміємо прізвищ *Бідзіка, Джúчка, Зóбка, Лехмінка, Пúрка, Тулíка, Турýбка, Фулáвка, Чúнка* й ін. Можемо тільки виділити прізвища, в яких суфікс нашаровується безпосередньо на кореневу морфему, і ті, де перед **-к-** є інші суфікси. Таким чином одержимо такі групи: а) *Бýчка, Гéвка* (від слова «гев»), *Герéчка, Джúчка, Зýбка, Лúшка,*

Лу́шка, Ма́лка, Ни́чка, Пога́бка, Погорі́лка, Ри́чка, Рі́шка, Со́жка, Сто́йка, Те́лька, Туру́бка й ін.; б) **-ал-к-а:** *Дрига́лка, Крижа́лка;* в) **-ан-к-а:** *Варя́нка, Вов'я́нка, Окуля́нка, Росоля́нка;* г) **-ем-к-а:** *Кузе́мка;* д) **-им-к-а:** *Кузи́мка;* е) **-ін-к-а:** *Лехмі́нка, Семі́нка;* є) **-ов-к-а:** *Постоло́вка;* ж) **-уч-к-а:** *Кую́чка;* з) **-уш-к-а:** *Баку́шка.*

Прізвищ, в яких суфікс **-к-а** має демінутивний характер, значно більше. Вони утворилися лексико-семантичним способом від зменшених (пестливих) власних імен і від зменшених загальних назв (можливо, первісних прізвиськ). Серед прізвищ, утворених від імен, маємо імена чоловічі і жіночі: *Гани́чка, Гнати́нка* (від *Гнати́на*), *Лу́чка, Масю́тка, Мики́тка, Пара́нька, Са́вка, Саву́лка* (від *Савула*), *Хи́мка.* Від зменшених загальних назв виникли прізвища: *Банду́рка, Бари́лка, Влади́чка, Воєві́дка, Гни́дка, Голо́вка, Го́рстка, Гу́бка, Гу́нька, Дуби́нка, Ду́дка, Жи́лка, Жмі́нка, Заба́вка, Зава́дка, Кукуру́дзка, Кулі́шка, Лебі́дка, Ли́пка, Музи́чка, Неді́лька, Підошо́вка, Полови́нка, Рі́пка, Си́лка, Смета́нка, Соки́рка, Соло́мка, Солони́нка, Халя́вка, Цибу́лька, Цю́пка, Ця́пка, Чу́бка* (від прізвища *Чуба*), *Шку́рка.*

Прізвища з суфіксом **-к-а** могли утворюватися також від: а) прикметникової основи: *Гordу́тка, Ли́ска* (від «лисий»), *Сиву́лька;* б) від звуконаслідувального слова або від вигука: *Ге́вка, Кукурі́чка.*

У прізвищах *Джеє́бка, Пу́нька, Ча́чка, Чилі́нка, Чубі́рка, Шалаба́вка* основа неясна.

Ще більшу різноманітність бачимо серед прізвищ на **-к-о.** Тут виділяємо такі групи:

а) прізвища, утворені від апелятивів (загальних назв), в яких флексія **-о** появилась на місці первісного **-а** для відрізнення прізвища від загальної назви. Шлях до цієї заміни йшов, можливо, через форму вокатива, яка згодом закріпилася у функції номінатива. Це, наприклад, прізвища *Ба́йко́, Ба́лко́, Бри́чко, Воро́жко, Галу́шко, Дерев'я́нко, Копі́йко, Леле́ко, Люлько́, Лялько́, Масля́нко, Мере́жко, Полотня́нко, Портя́нко, Редько́, Риба́лко, Сирова́тко, Сливко́, Черві́нко, Шва́йко́;* такі самі прізвища утворювались і від зменшених загальних назв: *Бере́зко, Бука́тко, Головко́, Году́нко, Діже́чко, Дуби́нко, Калю́жко, Коби́лко, Лапко́, Музи́чко, Ове́чко, Соки́рко, Соло́мко, Суре́мко, Терни́нко, Цибу́лько, Шийко́, Щерби́нко* й ін.;

б) другу групу становлять прізвища, в яких суфікс **-к-о** появився на місці первісного **-ок.** Обидва ці суфікси синонімічні, і заміна одного другим буває і в загальних назвах, напр., «браток» і «братко». Прізвищ, закінчених на **-к-о,** яким в апелятивах відповідає **-ок,** досить багато. Можна думати, що й ця заміна служила засобом відрізнення власної назви від загальної. Маємо такі прізвища цього типу: *Бичкó, Бохóнко, Браткó, Бýзько, Бýчко, Ватáжко, Вóвчко, Волóско, Горóшко, Жерéбко, Живóтко, Жолóбко, Звіркó, Зубкó, Кийкó, Кожýшко, Корóлькó, Литвúнко, Ляшкó, Носкó, Огрúзко, Озúмко, Прéдко, Рáчкó, Рожкó, Сніжкó, Цигáнко, Ціпкó, Черéпко;*

в) третя група — це прізвища, утворені лексико-семантичним способом від зменшених власних імен з суфіксом **-к-о:** *Андрéйко, Андрýшко, Антóшко, Архúпко, Васúлько, Веремíйко* (від Єремія), *Власкó, Гаврúлко, Гаврúшко, Гнаткó, Гордíйко, Гринькó, Данúлко, Дацькó, Дмитéрко, Захáрко, Івáшко, Кирúлко, Климкó, Кóстко, Криськó, Криштóфко, Курúлко, Лавíрко, Лазóрко, Леськó, Назáрко, Наýмко, Овдíйко, Овéрко, Олéсько, Онúсько, Онуфéрко, Павéлко, Прóнькó, Сайкó, Сенькó, Сúпкó, Тимкó, Тишкó, Троцькó* (від Трохим), *Федíрко, Феськó, Харкó, Химкó, Ярéмко, Яцькó;*

г) прізвища, утворені від дієслівних основ як назви діючої особи: *Гулькó, Дзямкó, Дмишкó, Жмуркó, Закýрко, Засядько, Капкó, Кивкó, Кладькó, Мóлчко, Настобýрко, Недомíрко, Огорíлко, Перетятько, Порóдько, Слинькó, Смалькó, Смішкó, Стóйко, Сушкó, Храпкó, Чуйкó, Шепóтько, Шкробóтько;*

д) прізвища — атрибутивні назви, утворені від прикметників: *Бількó, Буйкó, Велúчко, Глушкó, Голькó, Горбáткó, Дичкó, Зелéнко, Корячко* (від «корячкуватий» — кривий), *Кривкó, Лискó, Малкó, Понýрко, Похúлько, Рижкó, Сіркó, Сліпкó, Хорóшко, Цибкó* (від «цибатий»), *Шестопáлько* (від «шестопалий»).

е) невелику групу утворюють прізвища, що виникли як назва людини від якогось часто нею вживаного слова: *Гéвкó* (від слова «гев»), *Гóпко* (від «гоп»), *Собкó, Фитькó* (від «фить»), *Хайкó* (той, що на все каже «хай»), *Цейкó* (від слова «цей»; прізвисько, надане на території, де цей займенник не вживався).

є) прізвища, утворені лексико-семантичним способом від зменшених іменників — загальних назв: *Желізко, Злóтко, Колінко, Копúтко, Корúтко, Масéлко, Осаýлко, Очерéтко, Черéвко.*

Осторонь стоїть декілька прізвищ на **-к-о** іншої словотворчої будови, як *Возгрéчко* (можливо, із складного **Возигречка*), *Забірко* (що живе «за бором»), *Небúбко* (неясної будови), *Піяйко* (з пол. «pij jajko»).

-л-о генетично той самий суфікс, що в прізвищах на **-ал-о, -ил-о,** тобто походить від дієприкметників середнього роду мин. часу [29]. Проте виділяємо його окремо, бо, по-перше, не всі прізвища на **-ло** утворені від дієслівної основи, а по-друге, вони мають також інший відтінок значення. Якщо в прізвищах на **-а-л-о, -ай-л-о, -и-л-о** відчувається зневажлива назва діяча, то ці прізвища утворені на зразок таких іменників, як «рало», «пійло», «згребло», «шило», що означають предмет (знаряддя), за допомогою якого відбувається дія. Прізвищ цих небагато, всього десять, що складає 0,1%. Це прізвища *Жóгло, Звізло, Кóйло, Скóбло́, Стúсло, Тягло́, Фéйло, Хабло́, Огрúзло.* Більшість їх утворена від дієслівної основи: «жог» — «жегти», «звезти», «койлити» [30], «скоблити», «стискати». Означали вони, думаємо, те, чим жгуть (палять), скоблять, койлять, стискають, тягнуть. Неясні своєю основою прізвища *Фéйло, Хабло́.*

-м-а. За допомогою цього суфікса утворилися прізвища *Бýчма, Кúчма, Кóшма, Крúзма, Шо(у)тýрма, Бýрма.* Становлять вони 0,06%. Суфікс **-м-а (-ьм-а)** давно непродуктивний в українській мові. Утворений за його допомогою іменник «відьма» підказує, що іменники такі творилися від дієслів. Можливо, що *Бучма* і *Кичма* виникли від дієслів «бучати» і «кичитись». Походження інших залишається неясним.

-н'-а знаходимо тільки в двох прізвищах: *Березня́* і *Комашня́.* Іменник «комашня» має в українській мові збірне значення. Можна думати, що і друге прізвище мало таке саме значення, тим більше, що обидва записані в одній області (Хм), хоч у літературній мові такий іменник невідомий (збірні «березняк», «березина»).

---

[29] Див. В. Сімович, Українські йменники чоловічого роду на **-о...,** стор. 326—327.

[30] «Койлити» — звивати линву (Грінченко, II, 267).

Прізвища на **-'о**. У західній частині України досить поширені прізвища, закінчені на **-о** з попереднім м'яким приголосним, наголошені на закінченні або на передостанньому складі. Таких прізвищ у нашому матеріалі 57 (0,61%). Найбільше серед них зменшених і пестливих форм власних імен: *Базьó, Бедьó* (з Бенедьо, Бенедикт), *Ваньó, Васьó, Гáвдьо* (від Гавдентій), *Гаврильó, Гнатьó, Даньó, Зінцьо, Іватьó, Ізьó* (Ізидор, Сидір), *Íльтьо* (Ілля), *Кýзьо* (Кузьма), *Луньó* (можливо, від Павлуньо або Михайлуньо), *Маньó* (Мануїл), *Матíйцьо, Мильó* (Омелян), *Пáвцьо, Сеньó, Стасьó, Федьó, Яньó, Ярéмцьо.*

Як зазначає В. Сімович, такі зменшені форми імен почали утворюватися в західній частині України в XV ст. Склалися вони, на його думку, під впливом інших власних імен на **-о**, паралельно до жіночих власних здрібнілих імен на **-я**. «Справа в тому, що в українській ономастиці є декілька імен із спільним пнем для чоловіків і жінок (Антін — Антоніна, Олександр — Олександра), і треба думати, що ймення на **-ьо** виринули насамперед у цій групі чоловічих імен на основі такої асоціації чи пропорції: Зіновія — Зіновій—Зіня — Зіньо» [31].

На зразок цих зменшених імен виникли також прізвища, утворені від прикметників, як *Горбацьó, Гладьó, Хýдьо* та від іменників — загальних назв: *Бýцьо, Брúльо* (можливо, що це зменшена форма від прізвища *Брилúнський*), *Гарáпцьо* (від прізвища *Гарáпа*), *Гузьó, Гульó, Кóцьо* (від «котик»), *Лéмцьо* (від «лемко»), а нарешті від зовсім неясних основ: *Вальó, Гедьó, Зальó, Кéдьо, Кéньо, Мíндзьо, Туркацьó, Цільó, Шленьó.* Виникнення таких прізвиськ (згодом прізвищ) зв'язане з невідомими нам обставинами, але в кожному випадку вони являють собою зменшено-пестливу назву. «Можливо, — пише В. Сімович, — що на їх повстання в нас, крім аналогії до інших іменників на **-о**, вплинула й польська мова; (аналогічні імена, не тільки власні, а й загальні, є і в сербохорватській мові: braćo, Kośo (—Костьо), яка знає такі здрібнілі іменники» [32].

---

[31] В. Сімович. Українські йменники чоловічого роду на **-о**..., стор. 361.

[32] Там же, стор. 362—363.

Зменшеним іменам типу Зіньо, Лесьо, Кузьо, а також іншим пестливим назвам на **-'о** відповідають скорочені власні імена й назви на м'який приголосний **(д', з', н', с', т', ц')**, які теж у багатьох випадках когноміналізувались (ставали прізвищами). Таких прізвищ у нас зафіксовано 53, тобто 0,57%.Серед них: *Кудь, Рудь, Федь, Швидь, Шкредь, Дузь, Кизь, Кузь, Пузь, Гринь, Пронь, Стень, Кресь, Кісь, Крись, Лесь, Мись, Мусь, Пось, Цись, Куть, Шовть, Шпить, Коць, Луць, Миць, Проць, Стець, Тимóць, Штець.*

-об-а. Малопродуктивний суфікс **-об-а** служить для утворення іменників, що виражають опредмечену дію: «жадоба», «шаноба». Для утворення прізвищ він використовувався рідко, про що свідчить наявність усього трьох прізвищ на **-оба:** *Захóба, Конóба, Сірóба.* Ні одне з них не утворене від дієслова; отже, вони не мають такого значення, як уживані іменники.

-ог-а непродуктивний. Виступає він, імовірно, в іменнику «тривога», а прізвищ на **-ог-а** всього три: *Малóга, Прожóга, Хандóга.* Щодо першого з цих прізвищ, то можна здогадуватись, що воно походить із здеформованого первісного прізвища у формі родового відмінка — **Малóго.* Прізвище *Прожóга* від «прожигати», рос. «прожёга». Це слово В. Даль пояснює як «проходимец, ловкий на все, бывалый» (Даль, III, стор. 483). Можна, таким чином, розглядати це прізвище як запозичене з російської мови. Останнє — *Хандога* теж запозичене, але з польської мови. Брюкнер пояснює польське «chędogi» — чистий, як праслово; у старослов'янській мові «хѫдогъ» — мудрий, звідси «художній» (Brückner, 178).

-ойк-о виступає тільки в одному відомому нам прізвищі *Тихóйко,* що утворилося з первісного «тихонько» (літературне «тихенько»). Перехід **нь** в **й** типовий для бойківського діалекту [33].

-ойн-а. Цей суфікс відмічено теж тільки в одному прізвищі: *Телегóйна.* Будова і значення його неясні.

-ок. Цей суфікс з випадним **о** (з первісного **-ък-, -ьк-**) досить продуктивний. Прізвища з суфіксом **-ок** утворилися переважно лексико-семантичним способом з імен

---

[33] Див. Ф. Т. Жилко, Говори української мови, К., 1958, стор. 54; Я. О. Пура, Говори західної Дрогобиччини, Львів, 1958, стор. 14.

та загальних назв. Записано їх 97, що становить 1,54%. Слова, від яких утворилися прізвища на **-ок,** мають зменшене значення. Від зменшених (пестливих) власних імен утворилися прізвища: *Гаврошо́к, Євтушо́к, Даниле́нок* (тут складний суфікс **-ен-ок**), *Йосипо́к, Киричо́к, Назаро́к, Павлушо́к, Павлючо́к, Петручо́к, Федючо́к, Янушо́к.*

Зменшений характер мають також прізвища, утворені від загальних назв — прізвиськ: *Балушо́к* (від прізвища *Ба́луш*), *Бичо́к, Божо́к, Брато́к, Бурячо́к, Вовчо́к, Гайдучо́к, Грибо́к, Гучо́к, Дзвіно́к, Дячо́к, Зубо́к, Казано́к, Козачо́к, Кулачо́к, Мазяро́к, Мельничо́к, Неборячо́к, Пастушо́к, Пелешо́к, Пиріжо́к, Рибачо́к, Смичо́к, Ходачо́к, Цигано́к.*

Не мають відтінку зменшеності: а) атрибутивні прізвища, утворені від прикметників: *Дичо́к, Жовто́к, Карячо́к;* б) утворені від дієслівних основ: *Зро́бок, Маца́лок, Недоно́сок, Прида́ток, Скова́нок, Чино́к;* в) утворені з іменників, які первісно мали зменшене значення, але згодом його втратили: *Збано́к, Кава́лок, Марша́лок, Мішо́к, Ощи́пок, Пахо́лок, Сму́ток*; г) прізвища неясні за своїм походженням: *Біжо́к* (чи не варіант до *Божо́к?*), *Бальничо́к, Оца́ток, Пачо́к, Тити́нок.*

-ол (-ол-а). На **-ол** маємо прізвища *Ва́рхол, Ви́жол, Гу́шол, Ту́ркол.* Перше з них польського походження (warchoł — бешкетник, бунтівник, warcholić — бунтувати), інші, можливо, теж не українські за походженням. Суфікс **-ол-а** (термін «суфікс» тут, як і в попередньому, вживаємо умовно) знаходимо в ряді прізвищ, що мали фамільярно-згрубілий відтінок значення. Такими є прізвища *Будо́ла, Верхо́ла, Квичо́ла* (є прізвища *Квич* і *Квичка*), *Крайо́ла* (може, nomen agentis від «краяти»), *Маго́ла* (є прізвище *Мага*), *Мошко́ла* (може, від Мошко), *Шмаго́ла* (можливо, від «шмагати» — «той, що шмагає»). Зовнішньо подібне до них прізвище *Лаго́ла,* але воно становить, мабуть, перекручену старослов'янську форму «глагола», яка стала насмішливим прізвиськом якогось дячка. Відіменне прізвище *Ярмо́ла* походить від Єрмолай, тому і суфікса тут виділяти не можна.

Прізвища на **-ол, -ол-а** становлять 0,16%.

-олт-а виступає тільки в одному прізвищі *Собо́лта* неясного значення й будови.

-ольк-о суфікс теж непродуктивний, виступає у прізвищі *Мандро́лько,* утвореному від дієслівної основи, отже, воно могло означати назву людини, яка мандрувала чи любила мандри (0,01 %).

-онь знаходимо теж в одному тільки прізвищі *Я́ронь.* Аналогією до нього може бути польське прізвище *Бистронь* (автор праці «Nazwiska polskie»), а це дає підставу вважати його атрибутивним, утвореним від прикметника «ярий» (прикметникове прізвище *Ярий* теж існує).

-оньк- (-оньк-а, -оньк-о). Суфікс **-оньк-** досить продуктивний в українській мові як зменшено-пестливий («рибонька», «голубонько»), але за його допомогою виникло всього декілька прізвищ: *Га́лонька* (від жіночого імені), *Івано́нько* та *Федоро́нько* (від чоловічих імен). Від загальної назви утворилося прізвище *Пано́нько,* що було, мабуть, первісно насмішливим прізвиськом.

-ор-а — зовсім непродуктивний у творенні загальних назв, але послужив для утворення кількох прізвищ. Одне з них, що походить від імені, дає підставу вважати суфікс **-ор-а** згрубілим. Це прізвище *Феджо́ра.* Інші утворені від неясних твірних основ: *Бобо́ра, Бужо́ра* (можливо, від Буг), *Габо́ра* (може, це прізвисько у формі род. відмінка від імені *Га́бор* — Гаврило?), *Гого́ра, Джиджо́ра, Манько́ра, Мосо́ра, Пацько́ра, Содомо́ра* (може, утворене шляхом контамінації з біблійних назв Содом і Гоморра), *Фічо́ра, Цельо́ра, Шамбо́ра.* Усіх прізвищ 14 (тобто 0,15 %).

ос-, -ос-а, мабуть, неукраїнський. Можна думати про запозичення з грецької мови, на що вказує прізвище *Гаври́льос.* Від неясних основ утворилися прізвища *Пе́дос* (наголос на передостанньому складі, що не дозволяє вважати його фонетичним варіантом від імені Федо́с) і *Ту́рос.* Флексію **-а** має прізвище *Ломо́са,* теж неясного походження і значення. Прізвища ці становлять 0,04 %.

-ось знаходимо у складі прізвищ *Брато́сь, Па́влось, Пасо́сь, Фе́лось, Я́длось.* Можна думати, що **-ось** — своєрідний варіант демінутивного суфікса **-усь,** утворений внаслідок неправильно зрозумілого намагання говорити орфоепічно, уникати «укання». Прізвище *Ядлось* польського походження. Польське запозичення можна запідозрити теж у прізвищі *Фелось,* яке може бути

здеформованим зменшеним ім'ям Feluś (від Feliks). Прізвища на **-ось** становлять 0,05%.

-от-а — суфікс, який має в українській мові декілька значень: виступає як емоційно забарвлений почуттям зневаги («злидота», «німота»), має значення опредмеченої дії («робота», «турбота»), виражає абстрактне поняття («красота», «висота»). Перше значення мали слова, які в процесі когномінації (перетворення в прізвища) утворили лексико-семантичним способом прізвища *Голóта, Нищóта,* друге — прізвище *Робóта* і, можливо, *Дребóта* (від «дреботіти», пор. прізвища *Дрéбіт, Дрóбіт*); третє значення виступає в прізвищах *Красóта* і *Лихóта.* Але ряд прізвищ на **-от-а** утворений від незрозумілої основи, а через те не можна з'ясувати також значення (і наявності) суфікса: *Бегóта, Бешóта, Бошóта, Гамóта* (звук **г** проривний), *Гургóта, Джигóта, Лакóта, Шолóта.* Усіх прізвищ на **-от-а** 15, що становить 0,16%.

-ох-а непродуктивний, виступає в емоційно забарвлених іменниках «забрьоха», «мандрьоха», утворених від дієслів «мандрувати», «забрьохатися». Це зневажливі назви людини, яка мандрувала, забрьохалася. У прізвищах зневажливий суфікс **-ох-а** виступає частіше, ніж в апелятивах: ми записали 8 таких прізвищ. Але від дієслівної основи утворені тільки два: *Пальóха* (від «палити») і *Петльóха* (від «петляти»). Не виключено, що і прізвище *Рищóха* віддієслівного походження: від дієслова «розчахнути(ся)». Прізвище *Васильóха* — від власного імені, *Галóха* і *Мендóха* — від іменників. Походження прізвищ *Потóха* і *Шмотолóха* не відоме, а прізвище *Кремпóха,* хоч і записане на Полтавщині, мабуть, польське за походженням (від krępy — міцний, дебелий).

-охт-а зустрівся тільки в одному прізвищі — *Курóхта* (0,01%).

-оц-а теж тільки в одному прізвищі — *Дмитрóца,* від імені Дмитро.

-очк- (-очк-а, -очк-о). Суфікс **-очк-** — демінутивний. Прізвища на **-очк-а** дорівнюють зменшено-пестливим загальним назвам та іменам: *Бíдочка, Кíсточка, Кýрочка, Малúночка, Сáвочка, Ю́рочка.*

Для прізвищ на **-очк-о** характеристичний наголос завжди на передостанньому складі. Наголосом прізви-

ще відрізняється від зменшеного власного імені чи загальної назви: *Іваночко, Климочко, Леочко* (від Леон або Леонтій), *Паночко, Сімочко, Тимочко* (від Тимко), *Юрочко.*

-ош, -ош-а. Суфікс **-ош-**, імовірно, польського походження. Він виступає в ряді польських власних імен (Bartosz, Jarosz), у польських прізвищах (Długosz, Gniewosz), а також у загальних назвах, зокрема в назвах коней за їх мастю: gniadosz, karosz, siwosz.

Українських прізвищ на **-ош** трохи більше двадцяти. Деякі з них співзвучні з польськими, але саме в них спостерігаємо процес фонетичного освоєння шляхом заміни звука **о** в суфіксі у закритому складі звуком **і**. Паралельно вживаються прізвища *Бартош* і *Бартіш, Ярош* і *Яріш.* Перехід **о** в **і** бачимо також у прізвищах *Лакіш, Лукіш, Пакіш, Юкіш.* З'явившись у називному відмінку, це **і** входить і до форм непрямих відмінків, щоб зберегти єдність основи. Таким чином з'явилися неправильні в мовному відношенні, але вже досить звичні в побуті форми *Бартіша, Бартішеві, Бартішем.* Зустрічаються (в особистих документах і в пресі) зовсім неприпустимі форми *Бартиш, Яриш,* що виникли, мабуть, унаслідок записання прізвищ *Бартіш, Яріш* російською мовою, а потім — їх «перекладу» на українську.

Крім названих, маємо ще такі прізвища на **-ош:** *Балош, Блискош, Гаврош, Ґігош, Кормош, Крокош, Лакатош, Малош, Мирош, Плакош, Сабадош, Цехош, Шайош, Шипош.* Як видно, прізвища на **-ош** утворювались: а) від власних імен — *Бартош, Гаврош, Мирош, Ярош*; б) від прикметників — *Малош*; в) від дієслівної основи — *Блискош* (від «блискотіти»), *Ґігош* (від «гіготати» — іржати), *Плакош.* У багатьох випадках передсуфіксальна частина неясна. Окремі прізвища на **-ош** мадьярського походження.

Прізвищ на **-ош-а** всього три: *Беркоша, Гогоша* (з проривним **г**) і *Логоша.* Структура їх неясна.

Прізвища ці становлять 0,27%.

-с-а називаємо суфіксом умовно, оскільки не маємо ясного уявлення про виникнення дев'яти прізвищ на **-са:** *Бокса, Букса, Дайса, Кирса, Тойса, Тромса, Хурса, Кукса, Курса.* В українській мові відомий іменник

«плакса», але ні в одному з наших прізвищ не знаходимо дієслівної основи, від якої він утворений.

Прізвища на **-с-а** становлять 0,09%.

-ів-а, що виступає в іменниках типу «бритва», «дратва», «гонитва», зустріли ми тільки в одному прізвищі *Солóтва,* утвореному, можливо, лексико-семантичним способом від назви річки Солотви.

-уг-а. Про згрубілий суфікс **-уг-а (-'уг-а)** відомо, що він, «вживаний у назвах людей, підсилює значення звичайно негативної якості, виявленої початковою основою, надаючи всьому слову лайливої зневаги: ледацюга, п'янюга, злодюга, панюга... При відсутності значення негативної якості у початковій основі нове слово з цим суфіксом передає тільки згрубілість, напр., хлопцюга» [34]. Прізвища з цим суфіксом (частково утворені лексико-семантичним способом) мали первісно саме таке негативне емоційне забарвлення: *Волоцю́га, Дремлю́га, Калю́га, Катю́га, Лапу́га, Смалю́га*; згрубіле значення без негативного емоційного забарвлення мали, можливо, прізвища *Берню́га* (від Бернард), *Галу́га, Каню́га, Малю́га, Мару́га, Мишу́га, Полю́га.*

-уд-а. Будова прізвищ на **-уд-а** переважно неясна. Можливо, що за допомогою суфікса **-уд-а** утворилося прізвище *Хаму́да* від іменника «хам». Якщо так, то це суфікс, що виражає згрубілість і зневажливість. Є і варіант *Хому́да,* який дозволяє виводити його від імені Хома. Але не виключено, що обидва ці прізвища взяли свій початок від слова «хомут», а тоді вже про суфікс **-уд-а** не доводиться говорити. Неясною залишається також будова прізвищ *Кучку́да, Проку́да.* Зовнішньо наближається до них прізвище *Пашку́да.* Якщо приймаємо, що Хомуда могло утворитися від Хома, то можна й це прізвище вважати згрубілим від Пашко (Павло), але скоріше це фонетичний варіант іменника «паскуда». Прізвища цього типу становлять 0,04%.

-уз-а зустрічається тільки в прізвищах *Каву́за* і *Криму́за.* Походження їх неясне. Становлять 0,02%.

-уй виступає у прізвищах *Коцу́й, Куку́й* і *Шпуй.* Будова і походження їх неясні. Становлять 0,03%.

---

[34] «Курс сучасної української літературної мови», т. I, К., 1951, стор. 366.

-уйк-о. На **-уйк-о** закінчуються прізвища *Волу́йко, Загору́йко, Полу́йко.* Будова їх неясна, становлять 0,04%.

-ук (-'ук), -чук. Для утворення українських прізвищ ці суфікси виявились надзвичайно продуктивними. За кількістю прізвища на **-ук, -чук** займають перше місце серед іменникових прізвищ, утворених суфіксальним способом, і становлять 16,57%.

Як стверджує І. І. Ковалик, «за допомогою похідного суфікса **-чук** тільки в українській мові утворені назви синів за ознакою професії їх батьків, які можуть ще означати й молодих спеціалістів»[35].

Основне значення суфіксів **-ук, -чук** — вказівка на походження по батькові (рідше по матері), подібно як суфіксів **-ич, -евич, -ович, -енко** і частково **-ак.**

Необгрунтованими є здогади про тюркське походження цих суфіксів. Як переконливо доводить В. В. Німчук, «словотворчий тип іменників (загальні і власні назви) з суфіксами **-ук, -чук,** мабуть, оформився на східнослов'янському грунті, а не був запозичений з тюрко-татарських мов»[36].

За значенням і твірною основою прізвища на **-ук (-'ук), -чук** розподіляються на такі групи:

а) прізвища, утворені від імені батька (чоловічого предка): *Андрійчу́к, Антоню́к, Борисю́к, Василю́к, Васильчу́к, Власю́к, Гаврилю́к, Гараню́к* (від Гарань, Гарасим), *Герасимчу́к, Гарасим'ю́к, Глібчу́к, Гнатчу́к, Гнатю́к, Гордійчу́к, Гордію́к, Данилю́к, Данильчу́к, Дем'янчу́к, Дем'яню́к, Єфимчу́к, Жданю́к* (від імені Ждан), *Захарчу́к, Захару́к, Іванчу́к, Іваню́к, Івахню́к, Іващу́к, Ілащу́к, Климчу́к, Клим'ю́к, Кондратю́к, Кононю́к, Корнійчу́к, Костащу́к* (від Косташко, Кость), *Костю́к, Лавру́к, Лазару́к, Лазарчу́к, Левчу́к, Лещу́к* (від Лесько), *Луканю́к* (від Лукань), *Лук'янчу́к, Луцю́к, Максимчу́к, Максим'ю́к, Мартиню́к, Марчу́к, Матвійчу́к, Матвію́к, Микитю́к, Михайлю́к, Михальчу́к, Михтю́к* (від Михтод, Мефодій), *Мищу́к* (від Мишко), *Назару́к, Назарчу́к,*

[35] І. І. Ковалик, Питання іменникового словотвору східнослов'янських мов, «Питання українського мовознавства», кн. 2, 1957, стор. 49.

[36] В. В. Німчук, Українські прізвища з суфіксами **-'ук, -чук** та етимологічно споріднені утворення, «Українська діалектологія і ономастика», К., 1964, стор. 209.

Никитчу́к, Никитю́к, Ничипорчу́к (від Ничипір, Никифор), *Оверчу́к* (від Оверко, Аверкій), *Панасю́к, Пантелю́к, Панчу́к, Пилипчу́к, Пилип'ю́к, Прокопчу́к, Романчу́к, Савчу́к, Сав'ю́к, Саю́к* (від Сай), *Семаню́к* (від Семань, Семен), *Семенчу́к, Семеню́к, Сенчу́к* (від Сенько, Семен), *Тарасю́к, Таращу́к* (від Тараско), *Тафійчу́к, Терентю́к* (від Терентій), *Терещу́к* (від Терешко), *Тимофійчу́к, Тимощу́к, Тимчу́к, Тихончу́к, Троцю́к* (від Троць, Трохим), *Феданю́к* (від Федань, Федір), *Федащу́к* (від Федашко), *Федору́к, Федорчу́к, Федосю́к, Халимончу́к* (від Халимон, Филемон), *Хару́к* (від Хар, Харитін), *Харчу́к* (від Харко), *Хомчу́к, Хом'ю́к, Юрійчу́к, Юрчу́к, Юхимчу́к, Якимчу́к, Яремчу́к*;

б) прізвища, утворені від імені матері (баби): *Варчу́к, Веклю́к, Гандзю́к, Гасю́к, Гафійчу́к, Гащу́к* (від Гаська), *Горпиню́к, Дарійчу́к, Домащу́к* (від Домаха), *Євчу́к, Катеринчу́к, Катериню́к, Любчу́к, Магдаленчу́к, Маланчу́к, Маланю́к, Марисю́к, Мартю́к, Мелащу́к, Могрю́к, Оленчу́к, Оринчу́к, Орищу́к* (від Оришка), *Палагню́к* (від Палагна), *Палащу́к* (від Палажка), *Паранчу́к* (від Параньκа), *Парасю́к* (від Парася), *Паращу́к* (від Парашка), *Соломійчу́к, Танчу́к* (від Танька), *Тацю́к* (від Таця), *Тетянчу́к, Фенчу́к* (від Фенна), *Фещу́к* (від Феська), *Хвесю́к* (від Хвеся), *Хавроню́к* (від Хаврона, Февронія), *Химчу́к* (від Химка), *Явдощу́к*;

в) прізвища, утворені від назви професії батька: *Богомазю́к* (від «богомаз», маляр), *Бондару́к, Бондарчу́к, Бортейчу́к, Вівчару́к, Гонтару́к, Гончару́к, Ковалю́к, Ковальчу́к, Коновалю́к, Кравчу́к, Крамарчу́к, Кушніру́к, Кушнірчу́к, Мельничу́к, Мисливчу́к, Міняйлю́к, Паламарчу́к, Пекарчу́к, Підлатайчу́к* (син «підлатайка», поганенького шевця), *Рибачу́к, Свинобойчу́к* (син «свинобоя», різника), *Слюсарчу́к, Смолярчу́к, Солярчу́к, Стельмащу́к, Столярчу́к, Ткачу́к, Чабаню́к, Шинкару́к*;

г) прізвища, утворені від назви службового або соціального становища батька (матері): *Асаулю́к, Атаманчу́к, Буймистру́к, Войтю́к, Десятню́к, Капітанчу́к, Кметю́к, Козачу́к, Комісару́к, Комісарчу́к, Мужичу́к, Пахолю́к, Підданю́к, Попадю́к, Присяжню́к, Цехмайстру́к, Шкільню́к* (син «шкільника»);

д) прізвища, утворені від прізвиськ або первісних прізвищ батьків: *Бабичу́к* (від Бабич), *Бабійчу́к* (від Бабій), *Байдю́к* (від Байда), *Бараню́к* (від Баран), *Бе-*

лейчу́к (від Белей), *Березю́к* (від Береза), *Біланчу́к* (від Білан), *Більчу́к* (від Більно), *Бойчу́к* (від Бойко), *Бугайчу́к* (від Бугайко), *Вересю́к* (від Верес), *Верхолю́к* (від Верхола), *Гайдю́к* (від Гайда), *Глуханю́к* (від Глухань), *Головчу́к* (від Головко), *Дерев'янчу́к* (від Дерев'янко), *Довганю́к* (від Довгань), *Довбущу́к* (від Довбуш), *Завалю́к* (від Завала), *Лисичу́к* (від Лисиця), *Макогоню́к* (від Макогон), *Маслійчу́к* (від Маслій), *Нечитайлю́к* (від Нечитайло), *Однорожу́к* (від Одноріг), *Палійчу́к* (від Палій), *Приблудю́к* (від Приблуда), *Притулю́к* (від Притула), *Рев'ю́к* (від Рева), *Сліпчу́к* (від Сліпко), *Собчу́к* (від Собко), *Ходачу́к* (від Ходак), *Холошню́к* (від Холошня), *Чепіжу́к* (від Чепіга), *Шавалю́к* (від Шавала), *Щербаню́к* (від Щербань).

Окремо подаємо приклади прізвищ, утворених від прізвиськ — прикметників і дієприкметників: *Біленчу́к* (від Біленький), *Безносю́к* (від Безносий), *Вчорашню́к* (від Вчорашній), *Годованю́к* (від Годований), *Зубатю́к* (від Зубатий), *Мізерню́к* (від Мізерний), *Моторню́к* (від Моторний), *Перкатю́к* (від Перкатий, кирпатий), *Сліпенчу́к* (від Сліпенький), *Шестопалю́к* (від Шестопалий);

е) прізвища, утворені від назви національності (народності) предка: *Волошиню́к* («син волошина»), *Литвинчу́к, Литвиню́к, Мазурчу́к, Москалю́к, Німчу́к, Татарню́к, Татарчу́к, Турчу́к, Угринчу́к, Угриню́к, Циганчу́к, Циганю́к, Шведю́к*;

є) прізвища, утворені від топонімічних назв за походженням: *Волинчу́к, Волиню́к, Городню́к* (від м. Городно), *Дубенчу́к* (від м. Дубно), *Завислю́к* (що жив «за Вислою»), *Заліщу́к* (від м. Заліщики), *Калниболотчу́к* (від с. Калниболот), *Кіцманю́к* (від м. Кіцмань), *Клеванчу́к* (від м. Клевань), *Майданю́к* (від с. Майдан), *Молдавчу́к, Подолю́к, Подолянчу́к, Поліщу́к, Самбору́к* (від м. Самбір), *Сокальчу́к* (від м. Сокаль), *Спасю́к* (від с. Спас), *Тернавчу́к* (від с. Тернавка), *Ясінчу́к* (від с. Ясіня).

Основне значення суфіксів **-ук, -чук** — це вираження походження.

В окремих випадках суфікс **-чук** служив для утворення назви не по батькові, а по дідові: Іван, син його — *Іваненко,* внук — *Іваненчук*; Роман — *Романенко* — *Романенчу́к*. Найбільша кількість прізвищ на **-ук, -чук**

утворилась від прізвиськ основоположників роду, далі від їхніх імен, а також від назви професії або службового чи соціального становища, нарешті від національної приналежності. Тільки зрідка прізвища на **-ук, -чук** не є патронімічними, а вказують на походження з певного населеного пункту чи якоїсь території.

Наголос у прізвищах цього типу, як правило, буває на суфіксі, а в непрямих відмінках на флексії: *Ковальчу́к, Ковальчука́, Ковальчуко́ві, Ковальчуко́м, Ковальчуки́, Ковальчукі́в.* Тільки на Гуцульщині (Ів.-Фр.) зустрічається наголос на передсуфіксальній частині, на передостанньому складі: *Галама́сюк, Годова́нюк, Микіте́йчук.* Можливо, що це вплив польської мови.

-ук-а, що в загальних назвах має значення згрубілого, у прізвищах зустрічається рідко. Ми знайшли тільки п'ять прізвищ на **-ук-а:** *Голю́ка, Казю́ка, Лазу́ка, Каню́ка, Сапру́ка.* Можливо, що перше з них утворене безафіксним способом від дієслова «голюкати». *Лазука* — теж від дієслівної основи, але за допомогою суфікса, *Канюка* — згрубіле від «каня», а *Казю́ка* — можливо, від імені Казьо, Казимір. Неясна будова прізвища *Сапру́ка.* Всі прізвища на **-ук-а** становлять 0,05%.

-ул. Це суфікс румунського походження і виступає головним чином у запозичених прізвищах: *Го́цул, Га́нул, Гри́вул, Кре́цул, Лу́пул, Ма́нчул, Мі́кул, Пі́чул, Ра́дул, Ста́нчул, Су́рдул, Ше́рбул, Шке́вул.* Прізвища на **-ул** становлять 0,15%.

-ул-а надає іменникам негативного емоційного забарвлення. За допомогою його утворилося до півсотні прізвищ (0,49%). Деякі з них — це згрубілі власні імена: *Марфу́ла, Мату́ла, Саву́ла, Стецу́ла, Яцу́ла.*

Прізвища на **-ул-а,** утворені від дієслів, є зневажливими назвами осіб, які виконують виражену передсуфіксальною частиною дію: *Мацу́ла, Пацу́ла, Пищу́ла, Прасу́ла, Рипу́ла, Смаку́ла, Файду́ла, Цвігу́ла, Шпіку́ла.* Деякі прізвища утворені від іменників: *Біду́ла, Сараку́ла* (від «сарака» — бідолаха), *Хаму́ла* (від «хам», якщо не від однозвучної загальної назви). Але походження і значення більшої частини прізвищ на **-ул-а** неясні: *Бацу́ла, Бардигу́ла, Кічу́ла, Матрипу́ла, Тарату́ла, Феку́ла, Форту́ла, Хаху́ла, Шаку́ла* й ін. Можливо, що деякі з них румунського походження.

-улк-а виступає у двох прізвищах: *Діду́лка* і *Мігу́лка.* Складний суфікс **-улк-а** виник із цікавого поєднання згрубілого суфікса **-ул-а** з демінутивним **-к-,** подібно як з **-к-** може з'єднуватися також суфікс **-уг-а:** «злодюга» — «злодюжка». Так і зневажливе «дідула» перетворилось у майже пестливе *Дідулка.*

-ул'-а. З п'єси І. Тобілевича відоме прізвище *Бору́ля,* яке завдало стільки турбот своєму носієві («Боруля чи Беруля?»). Такого прізвища ми, правда, не знайшли, але на Кіровоградщині, звідки походив письменник, поширені його прототипи: *Гору́ля* і *Гарагу́ля.* В інших областях виявлено ще прізвище *Баду́ля, Берегу́ля, Гану́ля, Козу́ля, Мигу́ля, Негру́ля, Носу́ля, Рогу́ля.* Суфікс **-ул'-а** служить для вираження певного емоційного забарвлення, але воно не завжди однакове. Якщо в іменниках «дівуля», «бабруля» відчувається зневажливість, то назви бабуля, Красуля (корова) виразно пестливі. Пестливе значення мали, певно, прізвища *Гану́ля* (з Ганнуля, зменшене від Ганна), *Козу́ля,* а може також *Рогу́ля.* Зневажливо-насмішливий відтінок мало прізвище *Носу́ля.* Деякі прізвища неясні своєю будовою (*Баду́ля, Негру́ля*). Як у загальних назвах, так і в прізвищах суфікс **-ул'-а** непродуктивний: прізвища на **-ул'-а** становлять 0,12%.

-уль теж непродуктивний (0,12%). З десяти прізвищ на **-уль** тільки два зрозумілі: *Го́рбуль* і *Но́суль.* Це, очевидно, назви атрибутивного характеру і означали те саме, що «горбатий» і «носатий». Походження й будова інших неясні: *Кри́гуль, Ми́ндруль, Мо́зуль, Па́куль, Пігуль, Пікуль, Со́гуль, Ци́ркуль, Ци́руль.* Можливо, що *Мозуль* — те саме, що «мозоль», але будова слова й тоді залишається неясною (Преображенський, І, 546). Можна сумніватися, чи прізвище *Циркуль* утворилося від назви геометричного приладу, хоч в основі його напевно лежить лат. circulus. Що ж до прізвища *Цируль,* то можливо, що воно являє собою первісну незменшену форму загальновживаного «цирулик» і походить від назви професії.

-ун в українській мові досить продуктивний як засіб для утворення зневажливо-насмішливих назв, переважно віддієслівних типу «балакун», «брехун», «свистун». Як прізвища утворення з цим суфіксом зустрічаються досить часто: вони становлять 2,1%. Серед

прізвищ на **-ун (-'ун)** відтінками значення відрізняються:

а) прізвища, утворені від дієслівних основ: *Биюн, Бігýн, Бовкýн, Буркýн, Верескýн, Гаркýн, Журýн, Лигýн, Лизýн, Побігýн, Повзýн, Порхýн, Прийдýн, Прядýн, Ригýн, Рикýн, Різýн, Свистýн, Сисýн, Скакýн, Топтýн, Тягýн, Храпцýн, Хрипýн, Цвіркýн, Чмихýн, Шелестýн, Шептýн, Шморгýн, Щебетýн* і ін. Важко серед цих прізвищ відрізнити агентивні назви від атрибутивних. Нам здається, що атрибутивних тут значно більше;

б) прізвища, утворені від прикметників: *Білýн, Гладýн, Дикýн, Добрýн, Довгýн, Кривцýн, Легкýн, Рябчýн, Тихýн, Хижýн, Хорошýн, Швидýн, Ширýн.* На прикладі цих прізвищ видно, що відтінок зневаги чи насмішки, з'єднаний з вираженням ознаки, залежить від значення твірної основи. Прізвища *Хорошýн, Добрýн* не мають зовсім негативного емоційного забарвлення, а навпаки, можна думати про прихильне ставлення до особи, яку так назвали. Прізвища *Довгýн* чи *Гладýн,* так би мовити, нейтральні, зате *Кривцýн* виразно негативно забарвлене;

в) прізвища, утворені від іменників. Серед них є і власні чоловічі й жіночі імена, яким суфікс надає фамільярно-згрубілого відтінку: *Грицýн, Левýн, Митю́н, Павлýн, Сакýн* (від Сак, Ісак), *Тишкýн* (від Тишко, Тихін), *Федýн, Яцýн, Вірýн, Євчýн, Катрýн, Пазýн* (від Пазя).

Інші утворилися від загальних назв та прізвиськ: *Бойцýн* і *Бойчýн* (від Бойко), *Вовкýн, Гедзýн, Горбýн, Дячýн, Кавкýн, Кицýн, Кравцýн, Кривдýн, Лівшýн, Рачýн, Старцýн, Шовкýн.* У більшості цих прізвищ негативне емоційне забарвлення (відтінок зневаги) відчувається виразно (*Кравцун, Старцун*), в інших воно ледве помітне (*Лівшун, Школýн*) чи зовсім відсутнє (*Медýн, Шовкýн*).

Від незрозумілої твірної основи утворилися прізвища *Бухýн* (може, від арготичного «бухати» — красти?), *Галаджýн, Гвізýн, Герýн, Жежерýн, Ковжýн, Ковцýн, Кречýн, Сагýн, Таратýн, Ціпрýн, Чекотýн* і ін.

Окремі прізвища на **-ун** утворилися лексико-семантичним способом: *Богýн* — назва жердини, на якій сушать рибу (Грінченко, I, 80), *Вергýн* — назва страви, *Ковтýн* — назва хвороби, *Коршýн* — назва

птаха, *Подзігу́н* — назва білоруса (Грінченко, III, 240).

-уник. Цей складний суфікс має виразно демінутивне значення. Знаходимо його в трьох прізвищах: *Івану́ник* (також *Іваню́ник*), *Івасу́ник* і *Попдяку́ник.*

-ун'-а. Суфікс **-ун'-а** досить продуктивний як формант пестливих імен і назв, що виражають споріднення (Маруня, Ганнуня, бабуня), у прізвищах майже не зустрічається. Ми знайшли тільки одне прізвище — *Лібу́ня,* яке утворилося, мабуть, з первісного **Любуня.*

-унь малопродуктивний, частіше вживається з флексією **-о:** «дідуньо», «татуньо». Має демінутивний характер, іноді з відтінком зневажливості. Як пише В. Сімович, «для кожного здрібнілого іменника почали розвиватися паралельні форми: Івась—Івасьо, Михась—Михасьо, Гринь—Гриньо, Петрунь—Петруньо, а далі аналогічно можна було з кожного чоловічого ймення витворити здрібніле ім'я на **-ьо**» [37].

Прізвищ на **-унь** нараховуємо 15, що становить 0,16%. За допомогою цього суфікса утворились прізвища: а) від власних імен: *Михалу́нь, Феду́нь, Яремчу́нь;* б) від загальних назв — іменників: *Брату́нь, Войту́нь, Качу́нь, Серду́нь*; в) від прикметника: *Любу́нь*; г) від дієслова: *Смару́нь* (від «смарувати»).

Будова деяких прізвищ на **-унь** неясна: *Бадзю́нь, Бонцю́нь, Гору́нь, Позу́нь.*

-уньк- (-уньк-а, -уньк-о). Маємо два прізвища на **-уньк-а:** *Галу́нька* і *Петру́нька* та два на **-уньк-о:** *Петру́нько* і *Стару́нько.* Становлять 0,04%.

-ур (-'ур), -ур-а (-'ур-а). У розмовній мові суфікс **-ур-а** має згрубіло-зневажливий відтінок: «замазура», «носюра», «босяцюра». Прізвищ на **-ур-а** більше сотні (0,98%). Вони утворені: а) від власних імен: *Іваню́ра, Костю́ра, Мисю́ра, Пазю́ра* (від Пазька), *Стаху́ра, Стефу́ра, Стецю́ра, Тиму́ра* (можливо, від Тимко), *Федю́ра, Яцу́ра;* б) від іменників — загальних назв: *Діду́ра, Дядю́ра, Козю́ра, Пицю́ра, Сніѓура, Ящу́ра;* в) від дієслів: *Паду́ра* (падати), *Парпу́ра* (діал. «парпати»), *Пендю́ра* («пендючитися»), *Танцю́ра, Тиню́ра* («тинятися»).

Значна кількість прізвищ на **-ур-а** має неясну твірну основу: *Баву́ра, Бату́ра, Бурбу́ра, Віѓура, Гаджаму́ра,*

---

[37] В. Сімович, Українські іменники чоловічого роду на **-о...**, стор. 362.

Гардигу́ра, Зігу́ра, Кватю́ра, Пачечу́ра, Харамбу́ра, Цюцю́ра, Шабу́ра, Шоробу́ра.

Прізвища на **-ур** утворилися, мабуть, внаслідок утрати флексії **-а.** На це вказує наявність варіантів ряду прізвищ на **-ур, -ур-а:** *Діду́ра* і *Діду́р, Вігу́ра* і *Вігу́р, Яцу́ра* і *Яцу́р.* Втрату флексії зумовлювала тенденція надати прізвищу форму чоловічого роду, оскільки іменники на **-а** переважно жіночого роду. Крім того, в іменниках на **-ура** виразніше відчувається негативне емоційне забарвлення. Прізвищ на **-ур** коло трьох десятків. Деякі з них утворені від власних імен, як *Вінчу́р* (від Вінкентій), *Мішту́р* (Михайло?), *Янцу́р* (Янко, Іван), інші від загальних назв: *Бабу́р* і *Бабчу́р* (від «баба», «бабка»), *Женчу́р* (імовірно, від «жнець»), *Мамчу́р* («мамка»). Зрідка зустрічаються утворені від дієслів: *Шепту́р* (від «шептати»). Ряд прізвищ на **-ур** неясні будовою і походженням: *Банцу́р, Ви́гу́р, Концу́р, Мензю́р, Па́мпу́р, Ту́ту́р, Фу́цу́р, Цо́ку́р.*

-ус. Цей суфікс зустрічається в українській мові тільки в окремих словах, запозичених з латинської мови, типу «архіваріус», «нотаріус». Записано кілька десятків прізвищ з цим суфіксом (0,44%). Їх утворено як насмішливі назви на зразок латинських слів додаванням латинського **-ус** до українського імені чи прізвиська, як «панус» і «циганус» у макаронічній промові троянців до царя Латина (у IV частині «Енеїди» І. Котляревського). Такими «латинізованими» українськими іменами можна вважати прізвища *Гри́нус* (Гринько), *Дми́трус, Ілюс* (Ілько, Ілля), *Кли́мус, Ле́вус, Ма́тус* (Матей), *Ми́кус* (Микола), *Ми́лькус* (Милько, Омелян), *Фе́дус* (Федь). За допомогою латинського суфікса утворилися «латинські» прізвища з українських слів: *Ба́юс* (від «бай» — казкар), *Ди́мус* (дим), *Ка́нюс* (каня), *Ра́кус* (рак) [38], *Я́рмус.* Подібні прізвища виникали таким самим способом і від дієслівних основ: *Де́рус* (від «дерти»), *Бі́гус* («бігати»), *Ли́гус* («лигати»), *Ма́ндрус* («мандрувати»), *Тере́бус* («теребити»), *Хо́дус* («ходити»).

Тільки в окремих випадках прізвища на **-ус** можна вважати справді латинськими, наприклад, *Ма́нус* (лат. manus — рука), *Лі́тус* (лат. litus — берег), але й тут

---

[38] Це прізвище може походити не тільки від «рак». Чеське Rakousy, rakouský значить «Австрія», «австрійський», отже, *Ракус* могло означати «австрієць».

не можемо мати абсолютної певності в іншомовному походженні, бо випадкове звукове співпадання могли дати прізвища, утворені від українських дієслів «літати», «манити».

Незрозумілу будову мають прізвища *Бáвус, Брéус, Кýрус, Мадúлюс, Пúндус, Рéус, Чéгус.*

-усь, -уськ-а, -уськ-о, -усь-о. Суфікс **-усь** зменшено-пестливий. Таке значення він має в зменшених іменах (Петрусь, Павлусь), у назвах споріднення («дідусь»). Продуктивність його досить обмежена. Частіше ніж в апелятивах, він виступає у прізвищах, які складають 0,26%. Більшість прізвищ на **-усь** утворилася лексико-семантичним способом, в основному це ті, що походять від пестливих власних імен: *Войтýсь* (від Войтіх), *Іванýсь, Карпýсь, Левýсь, Макарýсь, Маркýсь, Павлýсь, Петрýсь, Харýсь* (від Харитін), *Яцýсь* (від Яцько).

Від зменшено-пестливих іменників, що означають споріднення, виникли прізвища *Братýсь, Дєдюсь* (від гуцульського «дєдьо» — батько), *Дідýсь.* За цією моделлю утворилися також прізвища *Ткáчýсь, Горбýсь, Рýдýсь.* Два останні утворилися від прикметників і мають атрибутивне значення: горбатенький, руденький. Зрідка прізвища на **-усь** виникали від дієслів і мали значення nomen agentis: *Рúпусь* (від «рипати»).

Треба звернути увагу на можливість змішування близьких фонетично типів. Так, цілком можливо, що деякі прізвища на **-ус** (*Грúнус, Дмúтрус, Клúмус, Фéдус*) могли виникнути з первісних *Грúнýсь, Дмитрýсь, Климýсь, Федýсь,* а це припущення підтверджується існуванням паралельних варіантів *Лéвус* і *Лéвýсь.* Змішання могло бути викликане записом прізвища в документи латинською чи німецькою мовою, де не вживаються знаки для пом'якшення приголосних, а згодом такий неточний запис міг стати основою для вимовляння.

Складний суфікс **-уськ-а** маємо в прізвищі *Любýська,* а суфікс **-уськ-о** в прізвищі *Бакýсько,* утвореному від неясної твірної основи. На Тернопільщині записано прізвище *Ванюсьо,* утворене від пестливо-дитячого імені Іван.

-ут, -ут-а, -ут-о, -утк-о. Суфікс **-ут** в українській мові непродуктивний для утворення апелятивів, а в прізвищах зустрічаємо його ще рідше: з шести прізвищ на **-ут**

тільки в чотирьох можна припустити наявність суфікса: *Кавýт, Кархýт, Левкýт, Чехýт*. З них *Левкут* мало атрибутивне значення, «лівак» (рос. «левша»), а *Кархут* походить, можливо, від первісного **Корхут* від слова «корх», що означало міру в ширину долоні або в чотири пальці (Грінченко, II, 288), отже, назва *Корхут* могла б значити «невеликий чоловічок». *Чехут* — прізвище, утворене від назви національності, походження *Кавут* неясне.

Частіше трапляються прізвища на **-ут-а.** Це, насамперед, зменшені імена: *Богýта* (від Богуслав), *Васю́та, Ганýта* (від Ганна), *Іваню́та, Івасю́та, Максю́та* (від Максим), *Маркýта* (від Марко), *Масю́та* (Мася, Марія), *Палагýта* (від Палагна), *Романю́та, Сеню́та.* Інші прізвища на **-ут-а** утворені від іменникових або прикметникових основ. Так, прізвище *Балýта* виникло від прізвища *Бáла, Бовтýта* — від іменника «бовт» (назва рибальського знаряддя), *Кобýта* — від прізвища *Кóба.* Від прикметників утворені: *Благýта* (від «благий»), *Голю́та* (голий), *Дранýта* (драний), *Черевýта* (череватий). Неясним залишається походження і значення прізвищ *Корнута* (зв'язок з латинським cornutus — рогатий — мало правдоподібний), *Лаýта, Мармýта, Парýта, Сикýта.*

В окремих випадках, замість флексії **-а,** маємо **-о:** *Збандýто, Ярýто.* Один раз відмітили ми складний суфікс **-утк-о:** *Лазýтко.* Всіх прізвищ з цими суфіксами 47, що становить 0,51%.

-ух (-'ух), -ух-а (-'ух-а). Суфікс **-ух** виступає в українській мові, насамперед, як формант згрубілих іменників («знайдух», «смердюх»), також згрубілих форм власних імен (Андрух). Частіше виступає з флексією **-а** як згрубілий з негативним емоційним забарвленням: «плетуха», «шептуха». Прізвищ на **-ух, -ух-а** біля сотні (1,07%).

Когноміналізації підлягли, в першу чергу, утворені за допомогою суфікса **-ух (-'ух)** згрубілі форми імен: *Артю́х* (від Артем), *Ваврýх* (від Вавро, Лавр), *Гриню́х* (від Гринь), *Демцю́х* (від Дем'ян), *Дóрýх* (від Дорко, Теодор), *Ілю́х* (від Ілля), *Кондю́х* (імовірно від Кондрат), *Марцелю́х* (від Марцелій, Маркел), *Мацю́х* (від Мацько, Матвій), *Олексю́х* (від Олекса), *Павлýх* і *Павлю́х, Петрýх, Стецýх* і *Стецю́х* (від Стець, Степан), *Янтýх* і *Я́нýх* (від Ян, Янко), *Яцýх* (від Яцько).

Прізвища, утворені від прикметників, мають атрибутивне значення. Вони були зневажливою назвою людини, для якої характерна певна ознака: *Білю́х, Гнилю́х, Жовтю́х, Малю́х, Стару́х, Чернюх.* Атрибутивний характер могли мати і деякі прізвища, утворені від іменників, як *Бабу́х* (від «баба»), *Баландюх* («баланда» — повільна, неповоротна людина — Грінченко, І, 24), *Бондзюх* (від дитячого «бондзьо» — животик, черевце, отже, «черевай»), *Пецу́х* (від «п'єц» — піч, отже, людина, що сидить на печі), *Попелю́х.*

У ряді випадків прізвища на **-ух** виникали як результат згрубіння первісних прізвиськ: *Ба́лух* (з прізвиська Ба́ла), *Не́тлюх* (з Нетля), *Соботу́х* (з Собота). Можливо, що так же утворилися і прізвища *Гречу́х, Діду́х, Жеребу́х, Кобилю́х, Котелю́х, Котю́х, Пи́люх, Цепу́х, Цибру́х.* Деякі прізвища походять від дієслівних основ і мають значення зневажливої назви діючої особи: *Коптю́х, Питу́х.*

Передсуфіксальна частина прізвищ на **-ух** не завжди ясна: *Нітух, Це́люх.* Окремі прізвища утворені від неукраїнського слова: *Ме́ндрух, Менту́х, Ченсту́х* — від польських прикметників mądry, mętny, częsty; *Ци́мбрух* від нім. Zimmer у просторічній українській формі «цимбра» (з вояцького жаргону давньої австрійської армії).

За допомогою суфікса **-ух-а** утворювалися прізвища: а) від власних імен: *Івану́ха, Макару́ха, Ману́ха, Матю́ха, Петру́ха, Семену́ха*; б) від загальних назв: *Брату́ха, Сіту́ха, Череву́ха*; в) від прикметників: *Білу́ха, Рябу́ха, Світу́ха, Солоду́ха, Товсту́ха, Чорну́ха*; г) від дієслів: *Говору́ха, Жеру́ха, Колоту́ха.*

-уц, -уц-а, -уць. Суфікс **-уц** в українській мові непродуктивний. Прізвища з цим суфіксом походять, як думаємо, з румунської мови, в якій **-уц** має значення зменшеного (-úţa) або прикметникового суфікса (-úţ).

Прізвище *Юрку́ц* є зменшеною формою від Юрко. Варіантом суфікса **-уц,** що виник уже на українському грунті під впливом іменників, закінчених на палатальне **ц'** («палець», «хлопець») є суфікс **-уць,** який послужив для утворення прізвища *Пархуць* (мабуть, зменшена форма від імені Пархом). На **-уц-а** маємо прізвища *Бору́ца, Плегу́ца* (можливо, з рум. plágă — язва, нещастя, біда), *Требу́ца* (рум. treábă — робота).

-уш, -уш-а, -ушк-а, -ушк-о. Суфікс **-уш** теж неукраїнського походження. Він зустрічається в польській мові в іменах: Tadeusz, Mateusz (з лат. Thaddeus, Matheus), але в нас може бути також чеського походження. Чеська мова має чимало іменників з суфіксом **-oš** (gagoš, gyptoš, klapoš, maltoš), який на українському грунті в ненаголошеній позиції міг дати **-уш.**

Маємо коло трьох десятків прізвищ на **-уш.** З них: а) від власних імен: *Бóгуш* (від Богуслав, польськ. Bogusz), *Вíлюш* (від Вільгельм), *Гáвруш* (Гаврило), *Грúнуш* (Гринь), *Дéмуш* (Дем'ян), *Лéуш* (Лев, Леон), *Мáтуш* (Матвій), *Мúкуш* (Микола), *Пéтруш* (Петро), *Януш* (польськ. Janusz). Можливо, що й прізвище *Єруш* походить від власного імені (Єремія, Єрофей); б) від прикметникової основи: *Вéлюш* (великий), *Дрáгуш* (з південнослов'янського *драг*, чеське drahý), *М'якуш, Мáлкуш, Стрóгуш.*

Деякі прізвища на **-уш** мають неясну будову: *Бáкуш, Вíльшуш, Лáгуш.*

Іншого походження суфікс **-уш-а,** відомий як демінутивний ще в староруській мові як формант зменшених імен (Малуша, мати князя Володимира Великого), продуктивний і сьогодні в російській мові (Павлуша, Петруша). В українських прізвищах ми відмітили його шість разів: *Гаркýша, Какýша, Легýша, Лихýша, Матюша, Якýша.*

Складний суфікс **-ушк-а,** утворений поєднанням демінутивного **-к-** з суфіксами **-уш, -усь, -ух,** виступає в прізвищах *Іванýшка, Макарýшка, Митлýшка, Матюшка, Нірýшка, Петрýшка, Побігýшка, Теребýшка, Чернýшка.* Часто він одержує в українських прізвищах флексію **-о.** Більшість цих прізвищ — зменшені форми власних імен: *Андрýшко, Костюшко, Лаврýшко, Матýшко, Натáлушко, Павлýшко, Федюшко.* Від прикметників утворені прізвища *Косýшко* («косий»), *М'якýшко* («м'який»). Зменшено-пестливі форми, утворені від іменників, являють собою прізвища *Горбýшко* і *Злодюшко* (очевидно, з етимологічного «злодюжко»).

-хн-о. Українським особовим назвам на **-хн-о** приділяв увагу В. Сімович. Він твердив, що суфікс **-н-о** нашаровувався на основи, закінчені на **х,** якими були скорочені церковні імена єврейського і грецького походження, що в якомусь складі мали **х.** Так, поряд з су-

фіксом **-н-о** утворився згодом новий формант **-хн-о.** Через змішання здрібнілого суфікса **-сь** з визвуковим **х** скорочених власних імен суфікс **-хн-о** поширився, на думку цього автора, також на інші імена, які пізніше стали прізвищами [39]. Думку В. Сімовича про шлях виникнення суфікса **-хн-о** уточнює Л. Л. Гумецька, яка вважає, що суфікс **-х** існував незалежно від церковних особових назв, а «процес, описаний Сімовичем, тільки значно посилив продуктивність типу особових назв на **-х** в мові української народності XIV—XV ст.» [40].

Існуючі сьогодні прізвища на **-хн-о** — це, насамперед, когноміналізовані зменшені імена: *Васюхнó, Дахнó* (від Дасій, Дацько), *Кахнó, Михнó, Івахнó, Сахнó, Терéхно, Юхнó, Яхнó.* Рідше зустрічаються прізвища цього типу, утворені не від власних імен: *Бохнó, Лахнó, Махнó, Пелюхнó, Чухнó, Шахнó.* Серед них є утворені від іменникових і дієслівних основ [41]. Прізвища на **-хн-о** становлять 0,14%.

-х. Суфікс **-х** виступає тільки в складі когноміналізованих власних імен: *Артéх* (від Артемій), *Барабáх* (Варрава), *Вах* (з первісного Івах, від Іван), *Гаврúх* (від Гаврило), *Дмитрáх* (Дмитро), *Івáх* (Іван), *Сех* (Семен), *Стах* (Станіслав), *Стех* (Степан), *Терéх* (Терентій). Прізвища такі становлять 0,1%.

-ц'-а. Цей демінутивний суфікс використовується для утворення пестливих іменників, переважно назв спорідження, назв деяких предметів та імен у мові, зверненій до дітей: бабунця, донця, внуця, руця, голівця, Оленця, Ганця > Гандзя.

Знаходимо три прізвища, утворені за цією моделлю: *Гýндзя, Міндзя, Пáнця.* Перші два утворені на зразок імені Гандзя, але від неясної основи. *Панця* виникло, мабуть, як насмішливе прізвисько від іменника «паня», «панія».

---

[39] В. Сімович, Українські чоловічі йменння осіб на **-но,** «Збірник Комісії для дослідження історії української мови», т. 1, К., 1931, стор. 87—112.

[40] Л. Гумецька, Нарис словотворчої будови української актової мови XIV—XV ст., К., 1958, стор. 15.

[41] В. Сімович, Українські чоловічі йменння осіб на **-но,** «Збірник Комісії для дослідження історії української мови», т. 1, К., 1931, стор. 90—92.

Закінчуючи перегляд суфіксів-формантів українських прізвищ іменникового типу, подаємо зведену таблицю, яка унаочнює частоту їх вживання.

Суфікси прізвищ іменникового типу

Суфікс	Типові приклади	Кількість прізвищ	Процент
-ук (-'ук), -чук	*Тарасю́к, Глуханю́к, Шевчу́к*	1525	16,57
-енк-о	*Гордіє́нко, Бондаре́нко, Миргоро́дченко*	1110	12,06
-ак (-'ак), -чак	*Юрча́к, Марущáк, Подоля́к*	904	9,82
-ик, -їк, -ник	*Васи́лик, Ро́їк, Кили́мник*	695	7,55
-к-о	*Крутько́, Глушко́, Жилко́*	672	7,30
-евич, -ович	*Конаше́вич, Федe̒вич, Мельнико́вич*	562	6,10
-ець	*Крикли́вець, Богусла́вець, Павли́шинець*	328	3,56
-ан (-'ан)	*Біла́н, Грица́н, Слободя́н*	224	2,43
-к-а	*Ге́вка, Гнати́нка, Кукурі́чка*	206	2,23
-ич, -анич	*Анто́нич, Ната́лич, Сливка́нич*	198	2,15
-ій	*Палі́й, Пилипчі́й, Бабі́й*	185	2,10
-ун (-'ун)	*Щебету́н, Рябчу́н, Биюн*	185	2,10
-ар (-'ар)	*Чу́бар, Смо́ляр*	108	1,17
-ай	*Борода́й, Приста́й, Грица́й*	105	1,14
-ух (-'ух), -ух-а	*Павлю́х, Стару́х, Товсту́ха*	99	1,07
-ок	*Євтушо́к, Рибачо́к, Зро́бок*	97	1,05
-ур (-'ур), -ур-а	*Діду́р, Іванюра*	91	0,98
-ал-о, -кал-о	*Гу́пало, Га́кало*	75	0,81
-д-а	*Жми́да, Яцу́нда*	73	0,79
-ил- (-ил-а, -ил-о, -илк-о)	*Пути́ла, Бори́ло, Шуми́лко*	66	0,71
-ей	*Біле́й, Задере́й*	66	0,71
-уш, -уш-а, -ушк-а, -ушк-о	*Пе́труш, Лиху́ша, Макару́шка, Федю́шко*	61	0,66
-ас (-'ас)	*Юра́с, Га́яс*	60	0,65
-ач (-'ач)	*Волоха́ч, Плеска́ч*	60	0,65
-'о	*Маті́йцьо, Ху́дьо*	57	0,61
-аш (-'аш)	*Худа́ш, Ілля́ш*	55	0,59
-ин-а	*Івани́на, Кучери́на*	55	0,59

Суфікс	Типові приклади	Кількість прізвищ	Процент
-айл-о	*Дибáйло, Потягáйло*	51	0,55
-ут, -ут-а, -ут-о	*Чехýт, Романю́та, Ярýто*	47	0,51
-ул-а	*Савýла, Смакýла*	45	0,49
Скорочені, на м'який приголосний	*Кузь, Федь, Мусь*	44	0,47
-ус	*Дми́трус, Лíгус*	41	0,44
-ейк-а, -ейк-о	*Тацéйка, Божéйко*	38	0,41
-аль	*Ми́галь, Довгáль*	35	0,38
-ань	*Лукáнь, Горбáнь*	34	0,37
-ал-а	*Качáла, Шавáла*	30	0,32
-иц'-а	*Лук'яни́ця, Пришли́ця*	28	0,30
-иш	*Гáвриш, Черни́ш*	28	0,30
-ечк-о	*Василéчко, Маслéчко*	26	0,28
-ош	*Ми́рош, Плáкош*	25	0,27
-усь	*Карпýсь, Ткачýсь*	24	0,26
-ак-а (-'ак-а)	*Федоря́ка, Невмивáка*	23	0,25
-иг-а	*Петри́га, Мали́га*	23	0,25
-ел-а, -елк-а	*Куцéла, Хавéлка*	22	0,24
-б-а	*Мáйба, Корéйба*	20	0,21
-айк-а, айк-о	*Плавáйка, Лисáйко*	19	0,20
-ах	*Білáх, Ромáх*	19	0,20
-ег-а	*Здоровéга, Василéга*	19	0,20
-ет, -ет-а	*Шеремéт, Чернéта*	18	0,19
-ер-а	*Бугéра, Джеджéра*	17	0,18
-очк-а, -очк-о	*Бíдочка, Іванóчко*	17	0,18
-ашк-о	*Василáшко, Кия́шко*	16	0,17
-ень	*Би́лень, Ви́хопень*	16	0,17
-ир, -ир-а	*Глади́р, Цупи́ра*	15	0,16
-ол, -ол-а	*Тýркол, Верхóла*	15	0,16
-от-а	*Дребóта, Нищóта*	15	0,16
-уг (-'уг), -уг-а	*Биндю́г, Смалю́га*	15	0,16
-унь	*Братýнь, Яремчýнь*	15	0,16
-ах-а	*Затирáха, Щербáха*	14	0,15
-ор-а	*Феджóра, Джиджóра*	14	0,15
-ул	*Гáнул, Лýпул*	14	0,15
-ась	*Микитáсь, Кохáсь*	13	0,14
-хн-о	*Івахнó, Лахнó*	13	0,14
-ат- (-'ат-)	*Процев'я́т*	12	0,13
-еньк-а, -еньк-о	*Матéнька, Головéнько*	12	0,13
-іль (-оль, -ель)	*Ри́гіль, Фíголь, Чéчель*	12	0,13
-аб-а, -'аб-а	*Курчáба, Баля́ба*	11	0,12
-ал	*Гýцал, Тýпал*	11	0,12
-анк-о	*Петрушáнко, Шумеля́нко*	11	0,12
-др-а	*Дуди́дра, Ляпáндра*	11	0,12
-ул'-а	*Горýля, Носýля*	11	0,12
-уль	*Гóрбуль, Нóсуль*	11	0,12
-ех, -ех-а	*Мáлех, Бурмéха*	11	0,12
-ар-а	*Кавáра, Чучвáра*	10	0,10

Суфікс	Типові приклади	Кількість прізвищ	Процент
-ичк-а, -ичк-о	*Паляни́чка, Павли́чко*	10	0,10
-іт, -от	*Бо́вкіт, Ду́ркот*	10	0,10
-л-о	*Ко́йло, Тягло́*	10	0,10
-х	*Стех, Тере́х*	10	0,10
-ис	*Го́дис, Ко́тис*	10	0,10
-им	*Бори́м*	9	0,09
-с-а	*Тро́мса*	9	0,09
-аг-а (-'аг-а)	*Летя́га*	9	0,09
-ешк-о	*Деме́шко*	8	0,08
-ин	*Воло́шин*	8	0,08
-ох-а	*Петльо́ха*	8	0,08
-ись	*Ма́ксись*	7	0,07
-иськ-о	*Ковали́сько*	7	0,07
-івк-а, -овк-а	*Іваспівка, Фено́вка*	6	0,06
-іст	*Кабані́ст*	6	0,06
-іт-а	*Мазові́та*	6	0,06
-м-а	*Ки́чма*	6	0,06
-авк-а, -авк-о	*Хли́павка, Маля́вко*	5	0,05
-ат	*Курна́т*	5	0,05
-ик-а	*Галази́ка*	5	0,05
-их	*Ва́врих*	5	0,05
-их-а	*Кости́ха*	5	0,05
-ір	*Кулеші́р*	5	0,05
-ось	*Па́влось*	5	0,05
-ук-а	*Лазу́ка*	5	0,05
-уц, -уц-а, -уць	*Юрку́ц.Требу́ца, Парху́ць*	5	0,05
-ант	*Ку́бант*	4	0,04
-еп-а	*Дуле́па*	4	0,04
-есь	*Михте́сь*	4	0,04
-ищ-е	*Павли́ще*	4	0,04
-оньк-а, -оньк-о	*Га́лонька, Івано́нько*	4	0,04
-ос	*Гаври́льос*	4	0,04
-уд-а	*Хаму́да*	4	0,04
-уйк-о	*Загору́йко*	4	0,04
-уньк-а, -уньк-о	*Галу́нька, Стару́нько*	4	0,04
-ав-а	*Лаза́ва*	3	0,03
-ал'-а	*Рога́ля*	3	0,03
-еб-а	*Вашке́ба*	3	0,03
-иб-а	*Кольчи́ба*	3	0,03
-ид-а	*Бали́да*	3	0,03
-ит-а	*Мали́та*	3	0,03
-ишк-о	*Мали́шко*	3	0,03
-іг-а	*Черні́га*	3	0,03
-об-а	*Сіро́ба*	3	0,03
-ог-а	*Мало́га*	3	0,03
-уй	*Коцу́й*	3	0,03
-уник	*Івану́ник*	3	0,03
-ц'-а	*Па́нця*	3	0,03
-евк-а	*Косте́вка*	2	0,02

Суфікс	Типові приклади	Кількість прізвищ	Процент
-ед-а	*Букéда*	2	0,02
-ем-а	*Гадéма*	2	0,02
-ен	*Бадéн*	2	0,02
-енд-а	*Молéнда*	2	0,02
-н'-а	*Березня́*	2	0,02
-уз-а	*Криму́за*	2	0,02
-улк-а	*Діду́лка*	2	0,02
-ец-а	*Дуплéца*	1	0,01
-ийл-о	*Загасúйло*	1	0,01
-ійськ-о	*Савíйсько*	1	0,01
-ойк-о	*Тихóйко*	1	0,01
-ойн-а	*Телегóйна*	1	0,01
-олт-а	*Собóлта*	1	0,01
-ольк-о	*Мандрóлько*	1	0,01
-онь	*Я́ронь*	1	0,01
-охт-а	*Курóхта*	1	0,01
-оц-а	*Дмитрóца*	1	0,01
-тв-а	*Солóтва*	1	0,01
-ун'-а	*Лібу́ня*	1	0,01
	Разом:	9200	100,00(99,67)

Префіксальний спосіб словотвору, на протилежність до суфіксального, дуже рідко використовувався для утворення прізвищ. Ми можемо вказати всього кілька прізвищ, утворених від твірної основи за допомогою префіксів. Це такі прізвища, як *Беззу́бик, Безпáльок, Залúпка, Надрáга, Накапелю́х, Небрáт, Невдовéць, Неміж* (тобто «не муж»), *Пристíнка.* З погляду морфемної будови в деяких із цих прізвищ є не тільки префікси, а й суфікси, проте утворені вони тільки префіксальним способом від іменників «зубик», «пальок», «липка», «вдовець», «стінка».

В інших прізвищах з префіксами маємо комбінований (префіксально-суфіксальний) або регресивний спосіб словотвору.

Для утворення прізвищ префіксальним способом послужили тільки префікси **без-, за-, на-, не-, при-.**

Префікс **без-** означає відсутність предмета, вираженого основою. Прізвища *Беззу́бик, Безпáльок, Бéзус* — це синоніми прикметникових прізвищ *Беззу́бий, Безпáлий, Безу́сий.*

Префікси **за-** і **при-** виражають просторові відношення: *Залúпка* — означало людину, що жила за липою, а *Пристíнка* — «стінка», що знаходиться «при чомусь».

Префікс **не-** виражає повне заперечення поняття, названого кореневою морфемою (слов'янське alpha privativum).

Оригінальним є утворення прізвища *Накапелюх* за допомогою префікса **на-**. Гадаємо, що це прізвище — залишок якогось словосполучення чи речення, в якому слова «на капелюх» були непрямим додатком. Чиєсь висловлення з цими словами видалось настільки смішним, що «на капелюх» лексикалізувалось, перетворилось у прізвисько, а згодом стало родовим прізвищем. Подібно, мабуть, виникло і прізвище *Надрáга* (звук **г** проривний), утворене від південнослов'янської основи і, можливо, на південнослов'янському грунті.

Значно частіше, ніж чисто префіксальні утворення, зустрічаються прізвища, утворені мішаним, префіксально-суфіксальним способом. Як відмічає І. І. Ковалик, «вся вага словотворчого функціонування здебільшого припадає на префіксальну частину, що часто вказує на просторове відношення новоназваного предмета до іншого предмета, вираженого початковим словом. Суфіксальна частина виконує передусім структурну роль творення іменника чи іншої частини мови» [42].

У прізвищах, утворених префіксально-суфіксальним способом, беруть участь префікси **без-, ви-, з-, за-, на-, не-, недо-, о-, пере-, під-, по-, при-, про-** та біля трьох десятків суфіксів.

Прізвища з префіксом **без-** мали атрибутивний характер. Вони вказували на відсутність предмета, названого кореневою морфемою. Їх основа — іменник, а найчастіше використовуваний суфікс **-к-о**: *Беззýбко, Безнóско, Безпáлько, Безп'ятко, Безрýчко, Безýшко, Безштáнько.* Рідше зустрічаються утворення з суфіксом **-ник**: *Безхлíбник.*

Від префіксально-суфіксальних прізвищ з префіксом **без-** могли утворюватись похідні прізвища за допомогою патронімічних суфіксів **-енк-о, -ук**: *Безвéршенко* (від Безверхий), *Безпáльченко* (від Безпальчий, тобто «син Безпальчого»), *Безносю́к* (син Безносого).

---

[42] І. І. Ковалик, Вчення про словотвір, вип. II, Львів, 1961, стор. 20.

Префікс **ви-** виступає у прізвищах, утворених від дієслів з цим префіксом: *Вйбранець, Вйгодованець, Вйкиданець, Вйхопень, Вйхованець.* Найчастіше поряд з префіксом використовувались суфікси **-ень, -ець,** рідше **-айл-о:** *Виганяйло.*

Префікс **з-** знаходимо майже виключно в прізвищах, утворених від дієслів з цим префіксом: *Збирáк, Здéрка, Здеркó, Зузйло,* які можна розглядати як nomina agentis «той, що збирає», «здер», «звузив». Рідше префікс поєднувався з іменниковою основою: *Звóляк,* прізвище, утворене, мабуть, від сполучення «з Волі».

Найчастіше вживаним у прізвищах є префікс **за-,** за допомогою якого утворювалися прізвища від іменникових дієслівних основ. Прізвища, утворені від іменникових основ, виражали переважно просторові відношення, були назвами людей, що проживали «за» об'єктом, названим кореневою морфемою: *Забірко* (від «за бором»), *Завáлко* («за валом»), *Загірня́к* («за горою»), *Задворня́к* («за двором»), *Забужáн* («за Бугом»), *Задесéнець* («за Десною»), *Зарудéнець* («за Рудном»).

Прізвища, утворені від дієслів з префіксом **за-,** переважно агентивні: *Замирáйло, Забия́ка, Затирáха, Забігáч, Залітáч, Задерéй, Загасйло, Забарйло, Завалíй, Зарубíй, Ася́дько, Захвáтко.* Значення деяких прізвищ неясне: *Забанджáла, Заковрáшко.*

Префікс **на-** виступає переважно в прізвищах, утворених від дієслів: *Налйзько* (від «нализатись»), *Настобýрко* («настобурчити»), *Нагуля́к* («нагуляти»), *Накопáло* («накопати»). Рідше трапляються відіменні утворення: *Нагірня́к, Нахвостáч, Надашкéвич.*

Префікс **над-** дуже малопродуктивний, про це свідчить факт, що зустрівся тільки в одному прізвищі: *Надточíй,* очевидно, від дієслова «надточити».

Заперечна частка **не** виступає у функції префікса в прізвищах, утворених від дієслівних основ. Це назви осіб, для яких стан чи дія, виражена основою, не була властива: *Небоя́н, Невмивáка, Неї́лко, Нечитáйло, Неспля́к, Недождíй.* Від них за допомогою патронімічних суфіксів могли утворюватись похідні прізвища: *Неумивáйченко, Нечитайлю́к.*

Префікс **недо-** виступає досить рідко і тільки в прізвищах, утворених від дієслів: *Недомíрко, Недонóсок, Недошйвка.*

Префікс **о-** частіше зустрічається в дієслівних утвореннях: *Огорілко, Огрúзло, Одерíй, Олúзько, Осідáч, Осáдко*. Рідше за його допомогою утворювались прізвища від іменних основ: *Озимýк, Ошúйко, Ощудля́к.*

Префікс **пере-** виступає тільки в прізвищах, утворених від дієслів: *Переварю́ха, Передерíй, Пересоля́к, Пересýнько, Перетя́тко, Перехóдень.*

Префікс **під-** виступає в прізвищах *Піджáрко, Підданю́к, Підсадю́к, Підлатайчýк, Підгірня́к*. Серед них є і відіменні, і віддієслівні.

Серед прізвищ з префіксом **по-** переважають утворення з суфіксами **-ко, -айло, -ало, -ило:** *Побýрко, Порóдько, Похúлько, Поступáйло, Потягáйло, Почекáйло, Пошивáйло, Походúло, Помикáло*. Рідше трапляються прізвища з іншими суфіксами: *Побігýн, Побігýшка, Походéнько, Полежáка, Покидáнець, Погорілець*. До винятків належать прізвища з префіксом **по-,** утворені від іменних основ: *Полаб'ю́к, Поклячéнко, Подвайця́тник.*

Префікс **при-**, як правило, виступає у прізвищах, утворених від дієслів з цим префіксом: *Притýлка, Придáтко, Прилíпко, Прихíдько, Прийдýн, Пристáш, Пришля́к, Притуля́к, Приступля́к, Прибúло*. Винятком є прізвище, утворене від іменної основи: *Прилю́дько.*

Префікс **про-** зустрічається в прізвищах рідко і тільки у віддієслівних утвореннях: *Проціди́ло, Профатúло, Прободя́к, Прогоню́к.*

П р і з в и щ а у ф о р м і р о д о в о г о в і д м і н к а. До прізвищ, утворених морфологічним способом, належить зарахувати також прізвища у формі родового відмінка однини, засобом вираження якої є флексія **-а (-'а),** та у формі родового відмінка множини іменників з суфіксом **-ат-.**

Прізвища такі є пережитком досить давньої епохи і зустрічаються сьогодні рідко. Ще в XVI—XVII ст. родовий відмінок приналежності був як прізвисько явищем досить поширеним. І. Франко на основі архівних матеріалів приводить чимало прикладів селянських прізвиськ (переважно прикметникового типу) у формі родового відмінка, як Микола *Лукинá,* Іван *Кривóго,* Максим *Вóзної,* Федір *Чóрного,* Василь *Кривобóкого,* Хведько *Долúнського*. Прізвища *Романчáт, Грицев'я́т, Процев'я́т, Максимчáт, Іванчáт* є родовим відмінком множини

від назв Романча́, Грицев'я́, Процев'я́, Максимча́, Іванча́, тобто дитина Романа, Гриця, Проця, Максима, Івана [43]. На виникнення прізвищ із колишніх прізвиськ у формі родового відмінка звертає увагу В. К. Чичагов: «Характерною граматичною рисою прізвиська є форма родового відмінка, яка могла мати різні закінчення залежно від походження даної форми» [44]. Чичагов приводить ряд прикладів: Хитрово, Дурново, Иван Петрович Федорова, Герасим Енышев Муравьева й ін. Цей автор правильно вказує на те, що, перетворюючись з індивідуального прізвиська у родове прізвище, така назва у вигляді родового відмінка одержувала іншу форму: форми родового відмінка прикметників замінялись формою, узгодженою з ім'ям. «Це була вже за своїм граматичним значенням не форма присвійного прикметника, а форма іменника» [45].

Серед сучасних українських прізвищ ми вже не знаходимо зовсім назв на **-ого, -ої** типу *Кривого, Возної*. Ці колишні прізвиська, переходячи на становище родових прізвищ, замінилися формою, узгодженою з ім'ям у відмінку і роді (*Кривий, Возний* або *Крива, Возна*).

Зате існує досить значна кількість прізвищ, закінчених на **-а**, які генетично є формами родового відмінка іменникової назви. На думку, що це родовий відмінок приналежності, нас навели прізвища, утворені від власних імен: *Дави́да, Деми́да, Дё́мка, Заха́ра, Іва́шка, Ка́рпа, Се́нька, Свири́да, Севе́ра, Тере́шка, Тиме́чка, Усти́ма, Юхи́ма, Яку́ба*. Що це назви, утворені від імен, і що це не первісний називний відмінок, у тому не може бути сумніву. Ніде на Україні Карпа чи Захара не кликали «Карпою» чи «Захарою». Назви *Ка́рпа, Заха́ра, Дави́да* — це родовий відмінок приналежності, що відповідав на питання «чий син?» Переходячи з означення в прізвисько, а згодом стаючи родовим прізвищем, ці назви одержали значення називного відмінка й відмінюються сьогодні як іменники I відміни, а проте генетично — це форми родового відмінка однини. Прийнявши цей висновок за основу, ми вирішили, що ціла низка інших пріз-

---

[43] І. Франко, назв. праця, стор. 8—18.

[44] В. К. Чичагов, Из истории русских имен, отчеств и фамилий, М., 1959, стор. 108.

[45] Там же, стор. 106.

вищ на **-а (-'а)** також являє собою колишній родовий відмінок приналежності, утворений від первісних прізвиськ. Такими прізвищами, між іншими, є: *Бáса, Бéвза, Бýта, Глýха, Гнúпа, Гýдза, Гудúма, Гýта, Дíда, Долýда, Дрóзда, Грóма, Козúра, Корчáка, Магомéта, Мéда, Овáда, Поперéка, Рáба, Сáса, Снігýра, Сýсла, Чобóта, Чýба, Швéда, Шемéта, Ястрéба, Ящýра* і багато інших.

Первісно ці назви мусили бути в силу своєї синтаксичної функції (неузгоджене означення) незмінними: Іван Шведа, Івана Шведа, Іванові Шведа, Іваном Шведа. Згодом, перетворившись у родові прізвища, вони одержали відмінкові закінчення на зразок іменників І відміни.

Другий тип прізвищ, що виникли з первісної форми родового відмінка, це прізвища на **-ат (-'ат)**: *Миков'ят, Коня́т, Процев'я́т, Щурáт*. Вони являють собою форми родового відмінка множини від іменників з суфіксом **-ат-** (IV відміна). Ця форма, ставши родовим прізвищем, лексикалізувалась і відмінюється сьогодні як іменник чоловічого роду другої відміни: *Процев'я́т, Процев'я́та, Процев'я́тові, Процев'я́том* [46].

Прізвища, утворені регресивним способом

Досить значна кількість українських прізвищ утворилася регресивним (безафіксним) способом словотвору.

І. І. Ковалик виділяє два відмінні за своєю будовою розряди утворених цим способом слів:

а) безсуфіксні похідні іменники, які сформувалися в результаті відкидання суфіксальної частини відповідного дієслова, і

б) похідні іменники, що постали в результаті занепаду давнього основотворчого елемента **-ĭ (>ь)**, за допомогою якого формувалися іменники колишніх **і**-основ і який додавався до «голої» основи після попереднього відсікання суфікса або відповідного закінчення початкового слова [47].

Серед сучасних українських прізвищ знаходимо ці обидва словотворчі розряди.

---

[46] Про прізвища, утворені з форм родового відмінка, див. також на стор. 15—16.

[47] І. І. Ковалик, назв. праця, стор. 24—25.

До утворених від дієслівних основ належать прізвища:

а) від безпрефіксних дієслів: *Галамáга* (від «галамагати» — верзти нісенітницю — Грінченко, І, 346), *Гмúря* (від «гмирати», пол. gmerać, gmyrać — марудити, колупатися), *Дрúга* (від «дригати»), *Кандúба* («кандибати»), *Кúда* («кидати»), *Кліпа* («кліпати»), *Кóшла* («кошлати»), *Кýдла* («кудлати»), *Лúба* («либати»), *Рéпа* («репатися»), *Рúга* («ригати»), *Рюма* («рюмати»), *Сúпа* («сипати»), *Сúса* («сисати», ссати), *Скýба* («скубати», скубти), *Хвáста* («хвастати»), *Хúта* («хитати»), *Хлúста* («хлистати»), *Цúба* («цибати» — йти, крокувати), *Шéпта* («шептати»), *Шкóрба* («шкорбати» — тягти, теребити);

б) від префіксальних дієслів: *Догóйда* («догойдати»), *Заïка* («заїкатися»), *Закáла* («закаляти»), *Закалáта* («закалатати»), *Замýра* («замурати»), *Застéба* («застебати»), *Нáпха* («напхати»), *Нетéса* («не тесати», «неотесаний»), *Перéйма* («переймати»), *Погúба* («погибати»), *Помáза* («помазати»), *Порýба* («порубати»), *Потýра* («потурати»), *Похвáта* («похватати»), *Придúба* («придибати»), *Прúйма* («приймати»), *Пристáва* («приставати»), *Пристýпа* («приступати»), *Притúка* («притикати»).

Інший тип безсуфіксних утворень являють собою прізвища, які становлять «голу» дієслівну основу: *Брик, Дóжид, Дюг* (дюгати»), *Жмур, Закáль* («закаляти»), *Квич* («квичати»), *Лущ, Мац, Плющ, Пóхил, Прúліп, Притúс, Пуш* («пушити»), *Скрип, Сóлоп* («солопити»), *Стек* («стекти»), *Строй, Стус, Тріщ, Шкроб.*

До виняткових належить утворення прізвищ регресивним способом від прикметникових основ: *Гнідь, Красьь, Крих, Рудь, Сідь, Твердь, Швидь, Юнь.*

Але поряд із цими прізвищами, утвореними регресивним способом від дієслів і прикметників, що мали агентивне або атрибутивне значення, існує ще значна кількість безсуфіксних прізвищ, утворених від зовсім неясної основи, про будову яких нічого не можна сказати, крім того, що вони одно- або більшескладові. До них належать:

а) односкладові: *Брунь, Гель, Глень, Гнись, Гось, Готь, Грель, Дец* (від нього похідні *Дéцик* і *Децикéвич*), *Друсь, Зброж, Пач* (похідне *Пачовський*), *Пель, Смук, Триль, Шех* (похідне Шехович), *Шот;*

б) дво- і більшескладові: *Га́пша, Ге́ва, Ге́ндза, Гі́жа, Гору́па, Де́йна, Джа́ла, Ді́да, До́да, Дю́ба, Ло́га, Ні́дза, Ру́па, Сне́да, Сьо́бста, Фо́ца, Хама́за, Хо́ха, Цю́га, Чу́па, Ше́па, Шо́ма.*

Ще інший тип безсуфіксних прізвищ становлять нечисленні назви з флексією **-о**, утворені з іменників на приголосний, подібно як *Дніпро* з первісного *Дніпр.* Такими є прізвища *Кізло́, Хребто́, Чабро́* (від «чабер» — назва рослини).

Прізвища, утворені синтаксико-морфологічним способом

Характеристичним типом українських особових назв є прізвища, в процесі утворення яких з'єднувалися два корені чи основи.

Антропонімічні композити були відомі на слов'янській території вже в далекому минулому. Знаходимо їх у фольклорних творах майже всіх слов'янських народів, наприклад, *Вернидуб, Вернигора, Кожум'яка, Котигорошок, Крутивус, Товчикамінь, Сучимотузок* — в українських народних казках [48], Waligóra, Wyrwidąb — у польських легендах [49], Zlatovlasá, Vševěd, Větroplach — у чеських [50], *Любижълдка, Острозъбка, Впийзъб, Търпибежко* — в болгарських [51].

На давність складних антропонімів указують і загальнослов'янські імена — *Ярослав, Мстислав, Святополк, Будимир, Судивой, Людмила, Далібор, Богумил* та назви слов'янських богів: *Дажбог, Стрибог, Святовид.*

Розглядові слов'янських антропонімічних композитів присвячений увесь другий розділ праці Ф. Міклошича «Die Bildung der slavischen Personennamen». Він уважав завданням, що стоїть перед дослідниками складних антропонімів, встановити: 1) які частини мови можуть становити компоненти складної назви; 2) які зміни відбуваються у визвуку першої основи; 3) взаємовідно-

---

[48] Див. «Українські народні казки» за ред. П. М. Попова, К., 1951.

[49] Див. «Polskie baśnie ludowe», Opracował J. Jodełka, Warszawa, 1956.

[50] Див. «Strom pohádek z celého světa», Praha, 1958.

[51] Див. О. Василев, Дивата гора, Съчинения в пет тома, София, 1957.

шення між компонентами складної назви; 4) порядок сполучення компонентів. На думку Міклошича, складними є також назви, першим компонентом яких є прийменник або заперечна частка [52].

Складні назви — прізвиська знаходимо в староукраїнських грамотах XIV—XV ст. (*Долгодат Долгодатович*, Иванко *Мукосѣевич*, Александро *Самотечич*) [53]. Детальний аналіз різних типів складних особових назв цього періоду дала Л. Л. Гумецька [54].

Складні антропоніми виступають і в пам'ятках російської мови. Прізвиська *Горемыка, Белоглаз, Трегуб, Мясоед, Вислоух, Долгорукой* знаходить В. К. Чичагов у матеріалах «Актов феодального землевладения и хозяйства XIV—XVI вв.» [55], прізвиська *Богомаз, Богомол, Салмозерец, Пусторосл* приводить А. М. Селищев [56].

Я. С. Бистронь говорить, що в XVI—XVII ст. існували польські складні прізвиська Wozignój, Kazirodek, Grzebinóżka, Płaszczymąka, Parzysłońce, Liczykrupa, Golipięta, а також складені Krupny Dziad, Kantuś od Orawców і ін. На його думку ці особові назви не закріпилися у функції родових прізвищ з двох причин: по-перше, вони були незручні для вживання і, по-друге, самі носії намагались позбутися їх, як прізвиськ переважно глузливих, а то й непристойних [57]. Серед сучасних російських прізвищ збереглися утворені від первісних складних імен і прізвиськ прізвища *Горемыкин, Мясоедов, Богомолов, Вислоухов*. В інших слов'янських мовах складні прізвища зустрічаються дуже рідко.

Для української антропонімії характерне збереження досить значної кількості композитів у ролі родових прізвищ. Серед чотирнадцяти тисяч прізвищ, які ми взяли за основу для вивчення їх словотворчої будови, складних знайдено 350, тобто 2,5%. Таким чином, складні

---

[52] Див. «Die Bildung der slavischen Personen-und Ortsnamen», Heidelberg, 1927, стор. 19—20.

[53] В. Розов, Українські грамоти, т. I, К., 1928, стор. 107, 139, 154.

[54] Див. Л. Л. Гумецька, Нарис словотворчої системи української актової мови XIV—XV ст., К., 1958, стор. 18—23.

[55] Див. В. К. Чичагов, Из истории русских имен, отчеств и фамилий, М., 1959, стор. 113, 124.

[56] Див. А. М. Селищев, Происхождение русских фамилий, личных имен и прозвищ, Ученые записки МГУ, вып. 128, М., 1948.

[57] J. S. Bystroń, назв. праця, стор. 98.

прізвища утворюють досить значну і дуже типову для української антропонімії групу.

Відзначаємо такі типи складних прізвищ:

1. Прізвища, утворені синтаксико-морфологічним способом (з'єднання основ за допомогою сполучного голосного). У свою чергу вони поділяються на такі підгрупи:

а) прізвища, утворені з'єднанням прикметникової основи з іменником: *Біло(в)у́с, Білобра́м, Білово́л, Білоді́д, Білоду́б, Білозі́р, Білокі́нь, Біло́нога, Білоскі́рка, Білоткá́ч, Білога́й, Білозу́б, Божево́ля, Гнилозу́б, Голобу́т, Голодзьо́б, Добробáтько, Доброхлі́б, Довгоно́с, Довгоши́я, Жовто́брюх, Жовтоно́га, Косоно́га, Красножо́н, Краснощо́к, Кривоні́жка, Кривоні́с, Криворо́т, Кривору́чка, Кривоу́с, Кривоши́я, Лисогі́р, Лиході́д, Лихопа́вло, Малогро́ш, Малому́ж, Мокроу́с, Новоса́д, Новохре́ст, Пустові́йт, Рябові́л, Рябокі́нь, Рябокоро́вка, Рябоша́пка, Рябокля́ч, Святоку́м, Сивокі́нь, Сіроба́ба, Сіроштá́н, Слабоду́х, Староду́б, Сухове́рша, Сухомли́н, Сухоні́с, Твердохлі́б, Товстоп'я́т, Товсторо́г, Тонкошку́р, Червоноштá́н, Чорнобро́в, Чорново́л, Чорнозу́б, Чорноко́жа, Чорномо́р, Чорноу́с.*

Ряд прізвищ цієї підгрупи є нечленними складними прикметниками: *Білоно́г, Кривоборо́д, Сивола́п, Тонкошку́р* і ін. У ряді випадків існують паралельні форми: *Чорнобро́в* і *Чорнобри́вий*. Очевидно, прізвища — нечленні прикметники повністю субстантивувалися й відмінюються як іменники.

Від прізвищ цієї підгрупи досить часто утворювались похідні прізвища за допомогою патронімічних суфіксів, напр., від *Кривов'я́з* — *Кривов'я́зенко*, від *Чорноми́са* — *Чорноми́сенко*, від *Рябокоби́лка* — *Рябокоби́ленко*. Від складених топонімів утворилися складні прізвища прикметникового типу, як *Старосе́льський, Сухоста́вський, Сухоя́рський,* утворені від назв Старе Село, Сухий Став, Сухий Яр. Але, як правильно вказує І. І. Ковалик, «якщо від складного слова утворюється похідне слово, то це вже не синтаксико-морфологічний, а морфологічний спосіб творення слова» [58];

б) прізвища, утворені з'єднанням іменникової і дієслівної основ: *Богома́з, Богоні́с, Вовкода́в, Водові́з, Водоп'я́н, Гречкосі́й, Дереворі́з, Кашева́р, Кірколу́п, Коже-*

[58] І. І. Ковалик, назв. праця, стор. 22.

м'як, Козоріз, Кологін, Короїд, Костоглóд, Костомолóт, Котолýп, Круподéр, Куробій, Куропáсь, Лисобий, Лиховид, Макодзьóб, Макоїд, Маслоїд, Муковóз, Мукомéла. М'ясоїд, Пивовáр, Рукодій, Силоїд, Сироїд, Чортополóх, Чубобрий, Шовкопляс;

в) прізвища, утворені з'єднанням дієслівної основи з іменником: *Гризодýб, Давосир, Ломонóс, Сторчоýс;*

г) прізвища, утворені з'єднанням прислівника з дієслівною основою: *Дармограй, Дармоїд, Дармопýк, Дарморіс, Дармохід, Косогляд, Кривопýск, Легкостýп, Лихограй, Мимохóд, Пустовáр, Скоробрéха, Скоропáд, Скоропляс, Скоропýд, Скорохóд, Тихолáз, Тонковид, Худолій, Швидкобій;*

д) прізвища, утворені з'єднанням займенника і дієслівної основи: *Самокиш, Саморгáй* (очевидно, з первісного **Самограй*), *Самотéс, Самохвáл;*

е) прізвища, утворені з'єднанням двох іменникових основ: *Кожедýб, Лісогóр, Салоýх, Смако(в)ýс, Судомир, Татомир, Терноýшко;*

є) прізвища, утворені з'єднанням числівникової і іменникової основ: *Одноріг, Сороколáт, Сороколіт, Сорокопýд, Шестопáл.* Без сполучного звука утворені від числівникової основи прізвища *Півлюд, Півхлóпок, Півторáдні.* Родóвий відмінок від кількісного числівника становить перший компонент у прізвищах *Двýліт, Полупáн, Полуситок, Семибаламýт, Семирóзум, Семиряд,* а також у прикметникових — *Семидвéрний* і *Семичáстний.* Подібно утворене і прізвище *Семигин* (варіант *Семегéн*), але тут друга основа дієслівна («гинути»).

2. Прізвища, утворені за синтаксичним принципом. Серед цих прізвищ виділяємо дві підгрупи:

а) перший компонент становить форма 2-ї особи однини наказового способу від перехідного дієслова, а другу — іменник, що виражає об'єкт, на який переходить дія: *Варивода, Ведибіда, Верниволя, Вернигора, Вернидуб, Вертипорох, Голиборода, Дериболот, Журибіда, Загнибіда, Кадигріб, Казибрід, Колибаба, Копайгора, Крутиголова, Кýйбіда, Лáйбіда, Ловидух, Лупириба, Мастиголова, Мастикаш, Мелимука, Морикишка, Морикінь, Неїжмак, Непийвода, Паливода, Палисвіт, Перебийніс, Переймибіда, Печиборщ, Підкуймýха, Покиньборода, Покиньчереда, Пробийголова, Прудивус, Пройдисвіт, Роздáйбіда, Тягнибок, Убийвовк, Цідибрáга;*

б) перший компонент становить така сама форма, але від неперехідного дієслова, а другий компонент — іменник, що виражає суб'єкт. Прізвищ таких значно менше: *Гуляйвітер, Дрижирýк, Капиніс, Скрипитýла, Станимир, Шумивода.* До цієї групи належить і прізвище *Болúбрух (Болібрух),* утворене від польського «bolibrzuch». Думаємо, що і прізвище *Боліжýк* його різновидність, що виникла внаслідок деетимологізації.

3. Прізвища, утворені з зіставлення двох слів. Тут можуть бути такі різновиди:

а) прикметник та іменник: *Велúкголова, Великийчоловік, Малийчоловік, Остатнийгрóш;*

б) прислівник та іменник або прикметник: *Нетудихáта;* прикметникові: *Скоробагáтий, Скоробагáцький, Худотéплий;*

в) числівник та іменник: *Стодóля, Тригýб, Тризýб, Трипýз, Трийс*[59];

г) два іменники: *Щербанóс.*

4. Прізвища, утворені із словосполучень (фразеологізмів). До цієї групи належать такі прізвища: *Длябóга, Добрúдень, Мастіпáн* (з первісного **Мостіпан*), *Отченáш, Панібудьлáска, Собіпáн.*

5. Складні прізвища невиразної будови. Лексичне значення однієї, а то й обох основ буває незрозуміле, через те не можна зарахувати дане прізвище до тієї чи іншої групи. Невиразними за своєю будовою є такі прізвища, як *Білогрáс, Кацалáб* (можливо, з первісного *Косолап?*), *Кошолáба* (чи не різновидність попереднього?), *Логомúз, Ляхошéст, Махобéй* (можливо, з біблійного Маккавей), *Мацібóра, Моцугúря, Окогріб, Цiцилúба.* Не зовсім ясне й утворення прізвища *Карнáух* (із складного прикметника «карноухий» — з маленькими вухами — Грінченко, II, 222), але звук **а** тут, у наголошеній позиції, нічим не виправданий. Прізвище *Катернóга* утворене з первісного «кутернога» — кривий (Грінченко, II, 333), але значення й походження першого компонента неясне. Прізвище *Марéмуха* виникло, очевидно, з первісного **Морúмуха,* а прізвище *Макодúм* тільки зовнішньо нагадує складне прізвище, бо являє собою переробку в дусі народної етимології рідкісного й незрозумілого для носія імені *Никодим.*

---

[59] Не виключено, що перша основа «три» може бути не числівниковою. а дієслівною: наказ. спосіб від «терти».

Більшість українських складних прізвищ виникла як насмішливі прізвиська (наприклад, *Маслоїд, Цідибрага, Підкуймуха, Скоробреха, Тихолаз, Нетудихата, Панібудьласка, Неїжмак* і ін.), але, закріпившись у функції родових прізвищ, вони поступово втратили цей відтінок значення, як і взагалі всі прізвища мусили втратити первісне лексичне значення.

Прізвища, утворені з дієслівних форм

Коло півсотні прізвищ із нашої картотеки — це скам'янілі дієслівні форми. За походженням вони:

а) дієслова у формі 2-ї ос. одн. теперішнього часу: *Бачиш, Береш, Ганиш.* Прізвищ, які збігаються з формою 2-ї ос. одн., можна назвати більше (*Відмиш, Вендиш, Гладиш, Голиш, Кутиш, Мариш, Містиш, Радиш*), а проте не можемо твердити, що вони справді утворилися з дієслівних форм. Думку про шлях їх виникнення ми висловили вище у зв'язку з обговоренням прізвищ на **-иш** (див. стор. 136);

б) дієслова у формі минулого часу: *Недовіз, Була, Булась* («була єси»), *Влізло, Лило;*

в) дієслова у формі 2-ї ос. одн. наказ. способу: *Бажай, Бий, Величай, Гамай* (від дитячого «гамати» — їсти), *Грай, Гудь* (від «гудити»), *Гуляй, Ділай, Доскоч, Друль* (від «друлити» — штовхнути), *Заграй, Гасай, Некеруй, Попсуй, Потирай, Потурай, Походжай, Прощай, Рубай, Смаль* (від «смалити»), *Чуй, Шморгай, Явися.* Особливо цікаве це останнє прізвище із збереженою в його складі зворотною часткою.

Різновидністю прізвищ, утворених від форми наказ. способу, є прізвища, в яких форма 2-ї ос. одн. наказ. способу з'єднується з підсильною часткою **-ко:** *Накрийко, Наливайко, Негрійко, Підкуйко, Посунько, Поцілуйко, Приходько, Роздобудько, Цілуйко.* Частка **-ко** перетворилась у своєрідний суфікс, який уподібнює ці прізвища до іменникових, утворених за допомогою суфікса **-к-о,** та надає їм агентивного значення. Таким чином, *Наливайко* — це «той, що наливає», *Приходько* — «той, що приходить», подібно як у розмовній мові «забудько» — це «той, що забуває», «незнайко» — «той, що не знає» і т. п.

Окремі прізвища нагадують форму 1-ї ос. одн. аориста: *Бих, Брах, Жих.* Думаємо, що це випадкова, чисто зовнішня схожість. У часі формування українських прізвищ аорист був уже давно забутою формою. Це, скоріше, той тип прізвищ, до якого належать *Івах, Терех,* тобто згрубіло-фамільярні прізвища, утворені за допомогою суфікса **-х.** Можливо, що *Брах* походить від *Брат,* а два інші виникли таким самим способом від неясних для нас основ (скоріш за все від власних імен).

Усі прізвища — скам'янілі форми дієслів — повністю субстантивувались і відмінюються як іменники І відміни, якщо вони закінчені на **-а (я),** або як іменники II відміни, якщо закінчені на приголосний, на **-й** або на **-о:** *Явися, Явисі, Явисею; Бачиш, Бачиша, Бачишеві, Бачишем; Некеруй, Некеруя, Некеруєві, Некеруєм; Влізло, Влізла, Влізлові.* Звичайно, зв'язок цих прізвищ з дієсловами в свідомості сучасних їх носіїв не існує.

Прізвища, утворені з прислівників, службових слів, вигуків

Прізвищ, які виникли з прислівників, усього кілька. Субстантивуючись, вони одержали форми відмінювання і в багатьох випадках змінили наголос. Переважно це колишні прислівники, утворені з якісних прикметників: *Бистрó, Краснó, Крáтко, Лíтепло, Частó.* Від прикметника з прийменником утворилося прізвище-прислівник *Згóла,* від іменника з заперечною часткою — *Нетрéба.* Відмінюються ці прізвища як іменники І або II відміни.

Прізвища, утворені від неповнозначних слів, теж рідкісні. Між ними є колишні наказові частки дієслівного походження: *Най, Нех, Нехáй, Хай,* допустовий сполучник *Хóцяй* (діалектне, «хотяй», «хочай»; Грінченко подає «хоцяй» за казками І. Рудченка), уточнююча частка *Пак.*

Відмінюються вони як іменники II відміни.

Декілька десятків прізвищ співвідносні з загальновживаними в українській мові вигуками і звуконаслідувальними словами.

Отже, маємо тут:

а) прізвища, що утворились від вигуків, які служать для того, щоб кликати або відганяти домашніх тварин: *Гéтта* (вигук «гетта» або «гейта» до коня означає «на-

право» —Грінченко, I, 280), *Гиль* (з вигука «гиля-гиль», яким відганяють гусей — Грінченко, I, 283), *Гись* (вигуком «гись» кличуть курей, записано на Лемківщині — Грінченко, I, 284), *Куць* (вигуками «куць-куць», «куцю-куцю» кличуть свиней — Грінченко, II, 334), *Гуль* (вигук «гуль», «гулі» служить для кликання голубів — Грінченко, I, 338), *Цьонь* (вигуком «цьонь-цьонь» кличуть коней, також свиней — Грінченко, IV, 439);

б) прізвища, які утворились від вигуків, що означають різного роду почуття: *Гій* (вигук «гі», «агі», «гій», «агій» виражає дуже широкий діапазон почуттів, переважно негативного характеру: «Гій на тебе»), *Леле* (вигук, що виражає нарікання, жаль: «Леле, лелечко мені» — Грінченко, II, 354);

в) прізвища, утворені з різних звуконаслідувальних слів: *Гойда* (слова «гойда-гойда» виражають колисання, хитання колиски чи дитини на руках. Звідси і дієслово «гойдати(сь)». *Гоц* — те саме, що «гоп», — означає стрибок: «Не кажи «гоц», поки не перескочиш» — Чубинський, I, 246), *Калáт* — звуконаслідувальне слово, що виражає звук від удару палкою по дерев'яному предмету, від нього «калатати», «калатало»; *Дзень* — виражає звук дзвона чи якого-небудь металевого предмета; *Кец* — те саме, що й «гиц», — означає стрибок, а може, й від «кець-кець», що служить, як подає Грінченко, для кликання свиней (Грінченко, II, 236). Словом «кец» проганяють також кішку. *Ких* і *Kіх* — звуконаслідувальні слова, що виражають сміх (Грінченко, II, 241); *Кляп* — виражає звук при падінні предмета широкою поверхнею на підлогу або на воду; *Круть* — слово, що виражає швидкий оберт (Грінченко, II, 315), різновидністю його можна вважати прізвище *Круць; Кукуріка* — від «кукуріку», слово, що наслідує голос півня; *Маць* — слово, що означає швидкий доторк пальцями; *Пац* — слово, що означає звук від удару долонею; Грінченко подає, що вигуком «паць» кличуть свиней (Грінченко, III, 103); *Пуц* — означає звук від падіння невеликого твердого предмета на землю, також «пуць» (Грінченко, III, 503); *Пшик* — слово, що виражає шипіння від занурення в воду розпеченого заліза (Грінченко, III, 504); *Пштик* — слово, що виражає звук від удару по носі розігнутим пальцем, також сам удар; *Скік* — слово, що виражає рух під час стрибка (Грінченко, IV, 135);

Скрип — звуконаслідувальне слово, що виражає звук, викликаний тертям двох шматків шкіри або інших предметів: «Пішли колеса... тільки скрип, скрип, скрип» (Грінченко, IV, 143); *Смик* — вживається у тому самому значенні, що й дієслово «смикати»: «А він його смик за полу» (Грінченко, IV, 157); *Фіть* — звуконаслідувальне слово, означає посвистування або звук, викликаний помахом батога; *Цвень* — «цвень-цвень» — звуконаслідування на означення незрозумілої іноземної мови, звідси «цвенькати» — говорити чужою мовою (Грінченко, IV, 424); *Цуп* вживається у значенні: несподівано схопити, узяти щось, пор. «поцупити»; *Чвак* — звуконаслідувальне слово, що виражає звук, який виникає при ступанні ніг по болоті; друге значення — звук, утворюваний губами і язиком під час їжі: «Чвакають, як свині» (Грінченко, IV, 447); *Шелéп* — слово, що виражає звук від падіння чого-небудь або несподіваний прихід: «шелеп із дуба», «шелеп щастя в хату» (Грінченко, IV, 490); *Шмиг* означає швидкий рух, звідси «шмигляти», «шмигнути».

Усі прізвища, утворені від вигуків і звуконаслідувальних слів, відмінюються, як іменники II відміни, лише прізвище *Леле* не має форм відмінювання.

Прізвища іншомовного походження

У словниковому складі кожної мови знаходиться більший або менший процент запозичених слів, з яких певну кількість становлять іншомовні за походженням прізвища. Частина українців має прізвища татарські, польські, німецькі, мадьярські, румунські та ін.

Причин появи прізвищ іншомовного походження може бути, на нашу думку, кілька.

По-перше, асиміляція окремих чужинців, які проживали серед українського народу. Вони зжилися з народом, який гостинно прийняв їх у своє суспільство, прийняли українську мову за свою рідну, але зберегли давнє родове прізвище.

По-друге, свідоме перекручення українських прізвищ урядовими органами іншої держави. Нарешті, могла бути ще одна причина появи іншомовних прізвищ. Вони могли виникати як прізвиська, викликані різними обставинами. Наприклад, парубок, що повернувся з вій-

ськової служби в австрійській армії, залюбки вживав засвоєні там німецькі слова, от і прозвали його одним із цих слів — *Ганц* (нім. ganz — зовсім); хтось був схожий на єврея і одержав прізвисько *Шайгець* (євр. «молодий єврей», «франтик»); перекрутив хтось незвичне для нього іншомовне слово, і це стало предметом насмішок, а перекручене слово — його прізвиськом, а потім і прізвищем (напр., *Оберле́йтнер* з нім. Oberleutenant або *Карнида́л,* замість «кардинал»).

Так, різними шляхами утворювались іншомовні за своїм фонетичним складом і морфологічною будовою прізвища, які складають близько 3,5%[1] загальної кількості українських прізвищ.

Розглянемо їх окремо.

Прізвища польського походження

Прізвища польського походження розміщені переважно на заході України, хоч окремі з них зустрічаються і в таких областях, як Миколаївська, Кіровоградська, Запорізька та ін.

Прізвища ці частково українізовані: прикметникове польське закінчення форми чоловічого прізвища в називному відмінку **-і** замінено скрізь українською флексією **-ий,** суфікс **-іч** — українським **-ич.** На польське походження вказують такі ознаки: 1) корінь слова, не вживаний в українській мові, 2) фонетичні властивості, 3) іноді польські суфікси або префікси (як правило, вони замінені аналогічними українськими).

За лексичними ознаками до прізвищ польського походження треба зарахувати *Байба́рза* (польське просторічне bajbardzo — байдуже), *Бонк* (пол. bąk — бугай водяний, овід, також дзига), *Венгльо́вський* (від węgiel — вугіль), *В'єнц* (więc — отже), *Вільчи́нський* (від слова wilk — вовк), *Войцехівський* (від імені Wojciech), *Войцехо́вич* (як попереднє), *Вру́бель* (від wróbel — горобець), *Врубльо́вський* (як попереднє), *Ге́мбаль* (від gęba — рот, уста), *Генсьо́рський* (від gęsior — гусак), *Генсі́цький* (від gęs — гуска), *Гу́ра* (від góra — гора), *Гне́вак* і *Гневуше́вський* (від gniew — гнів), *Дембіцький* (від dąb — дуб), *Дзік* і *Дзіко́вський* (від dzik — кабан), *Дзісь* (від dziś — сьогодні), *Дзя́рський* (від dziarski — молодецький, бравий), *Длу́гош* (від

długosz — довгий), *Єзéрський* (від jezioro — озеро), *Єндрик* (від імені ięndryk — Андрійко), *Зáцний* (від zacny — чесний), *Збóжний* (від zbożny — побожний, богоугодний), *Зúгмунд* (від імені Zygmunt), *Зя́рко* (від ziarnko — зеренце), *Валігу́ра* (від Waligóra — укр. Вернигора), *Інджийóвський* (від імені Jędrzej — Андрій), *Казнáдзéй* (від kaznodzieja — проповідник), *Квятќовський* (від kwiatek — квітка), *Кéндзьор* (від kędzior — кучер, локон), *Кенс* (від kęs — шмат, шматок), *Кіндзірáвий* (від kędzierzawy — кучерявий), *Клéмпа* (від klępa — зневажлива назва корови або [старої] жінки), *Коля́нко* (від kolanko — колінце), *Кондзьóла* (від kądziel — куделя), *Конкóльняк* (від kąkol — кукіль), *Крéнцік* (від kręcić — крутити), *Круль* (від król — король), *Куку́лка* (від kukułka — зозуля), *Ку́фель* (від kufel — кухоль), *Кшанóвський* (від chrzan — хрін), *Кшик* (від krzyk — крик), *Лазéнга* (від łazęga — волоцюга), *Луй* (від łój — лій), *Ля́ска* (від laska — палиця, ціпок), *Малоглóвець* (від małogłowiec — малоголовий), *Мархéвка* (від marchewka — морковка), *Мáрцин, Марцúнів, Марциню́к, Марцінішин* і *Марцінкóвський* (усі від імені Marcin — Мартин), *Мех* (від mech — мох), *Мідзянóвський* (від miedź — мідь), *Мóнчак, Мончакóвський, Мóнчко* (всі від mąka — мукá), *Мóсьондз* (від mosiądz — латунь), *Невядóмський* (від niewiadomy — невідомий), *Нéндза* (від nędza — нужда, також нужа), *Нéмнєц* (від niemiec — німець), *Ожехóвський* (від orzech — горіх), *Оп'éля* (від opielać — прополювати), *Пáйонк* (від pająk — павук), *Пáпіж* (від papież — папа римський), *Парóбик* (від parobek — парубок), *Пенкáльський, Пéнкаль* (від pękać — лопати, тріскати), *П'єкний* (від piękny — гарний), *П'єнтак* (від pięta — п'ята), *Піонткóвський* (від piątek — п'ятниця), *Пренткóвич* (від prędki — швидкий), *Пру́жняк* (від próżniak — ледар), *Прухні́цький* (від próchno — порохно), *П'ясéцький* (від piasek — пісок), *Рóдзай* (від rodzaj — рід), *Свєнці́цький* (від święcić — святити), *Світдер* (від świder — свердло), *Свіонткóвський* (від świątki — свята), *Скóврон* і *Сковрóнський* (від skowron, skowronek — жайворонок), *Следзь* (від śledź — оселедець), *Строні́цький* (від strącić — скинути, зіштовхнути), *Тéнча* (від tęcza — райдуга), *Трéмбач, Трембачéвський, Трембéцький* (від trąbić, trębacz —

трубити, сурмач), *Флінта* (від flinta — рушниця), *Хрýстіль* (від chróściel — деркач, назва птаха), *Цесéльський* і *Цісéльський* (від cieśla — тесля), *Ціхóвський, Ціхонь, Ціхóцький* (від cicho, cichy — тихо, тихий), *Цьóлка, Цьолкóвський* (від ciołka, ciołek — теля, телиця), *Чварткóвський* (від czwartek — четвер), *Ястрéмський* (від jastrząb — яструб).

Про польське походження свідчать фонетичні ознаки ряду прізвищ: а) звукосполучення **-ем-, -ен-, -ом-, -он-** на місці польських носових голосних: *Балéмба, Вéнда, Вибéнда, Глéмба, Голембйóвський, Гóломб, Галóнзка, Зарéмба, Зембіцький, Клéмба, Пéнкаль, Хорóнжий*; б) відсутність повноголосся: *Влох, Врецьóна, Глóва, Глóв'як, Глос, Грох, Клос, Млот* — в українській мові їм відповідають групи **-оро-, -оло-, -ере-**: «горох», «молот», «веретено»; в) звукосполучення **-дл-**: *Косідло, Мúдляк, Садлóвський, Щýдло, Ядлось.* У східнослов'янських мовах звук **д** тут занепав (пор. «мило», «сало», «їла»).

Зрідка зустрічаємо в прізвищах польського походження польські афікси (суфікси, рідше префікси): *Býчек, Войтáшек, Вóйтек, Дволя́тек, Фля́чек, Яцýшек, Вáвруф, Вýйцік, Гúдзік, Крéнцік, Рáзік, Мартúніц* (з пол. Martyniec), *Мархéвка, Церкéвний*; префікси: *Пшедзімíрський, Пшéдзял.*

Зовсім винятково зберігається польська прикметникова флексія: *Цéнкі, Які.*

Як правило, польські суфікси **-ек, -ік** замінилися українським суфіксом **-ик** (*Дзя́дик, Сéндик* з пол. Dziadek, Sędzik), суфікс **-ów-** суфіксом **-ів** (*Марцúнів*), суфікс **-ес** — суфіксом **-ець** (*Малоглóвець*).

Прізвища німецького походження

Серед українських прізвищ німецького походження відрізняємо прізвища прості і складні.

До простих належать, наприклад, *Áкер* (нім. Acker — рілля), *Бáвер* (нім. Bauer — селянин), *Бéкер* (нім. Bäcker — пекар), *Бéргер* (від bergen — заховати), *Брух* (від Bruch — перелом), *Вінтер* (Winter — зима), *Вольф* (Wolf — вовк), *Гáєр* (Geier — шуліка), *Гáйзлер* (від geißeln — сікти, батожити), *Гéргель* (Gergel — жолобок, фуга), *Гехт* (Hecht — щука), *Гóбер* (від

heben — підіймати), *Гольц* (Holz — дерево), *Е́нгель* (Engel — ангел), *За́йлер* (Seiler — поворозник, канатник), *Ла́нгер* (langer — довгий), *Ленц* (Lenz — весна), *Мица* (Mütze — шапка), *На́йдер* (Neider — заздрісник), *Пельц* (Pelz — хутро, кожух), *Пфа́йфер* (Pfeifer — свистун), *Ра́йтер* (Reiter — вершник), *Рі́гіль* (Riegel — засувка), *Фік* і *Фик* (від ficken — терти), *Шна́йдер* (Schneider — кравець), *Шпот* (Spott — насмішка), *Шу́стер* (Schuster — швець).

До складних прізвищ (утворених із двох коренів) належать: *Адермах* (від Ader — волокно і machen — робити), *Гро́скоп* (від groß — великий і Kopf — голова), *За́льцман* (від Salz — сіль і Mann — чоловік), *Ко́ренбе́рг* (від Korn — зерно і Berg — гора), *Оберле́йтнер* (здеформоване нім. Oberleutenant), *Ра́йтман* (від reiten — їздити верхи і Mann — чоловік, — вершник, кіннотник), *У́мблят* (від umblättern — листати), *Ці́гельма́н* (від Ziegel — цегла, цегляр), *Ці́мерман* (від Zimmermann — тесляр) і ін. Абсолютна більшість прізвищ німецького походження розміщена в тих областях України, що знаходились під владою Австро-Угорщини. Як рідкі винятки зустрічаються вони в деяких східних областях: Дніпропетровській, Київській, Харківській, Донецькій та ін.

Прізвища єврейського походження

Вище ми згадували про українські прізвища, утворені від єврейських імен. Єврейське населення становило значну кількість населення міст і містечок України (головним чином Правобережної), у кожному селі теж було по декілька єврейських родин. Багато українців досить добре знало єврейську мову (ідиш), і саме цим пояснюється виникнення прізвиськ, що являють собою єврейські назви. Коло десятка таких прізвиськ перейшло згодом у прізвища, а саме: *А́тлас* (прізвище, поширене серед євреїв), *Габіне́т, Зе́льман* (прізвище, відоме з обрядових пісень-гаївок як прізвище еврея-орендаря, що брав в оренду церкви), *Бу́хер, Ве́ргелес, Кумги́р, Ма́ргулес, Ништ, Ре́бман, Ру́бін* (прізвище поширене серед євреїв), *Ша́бас, Ша́йгець* і *Ша́йгіц*.

Деякі з цих прізвищ можуть бути прізвищами асимільованих євреїв (як *А́тлас, Ма́ргулес, Ру́бін*), інші — первісні прізвиська (*Ша́йгець, Кумги́р*).

Прізвища мадьярського походження

Українських прізвищ мадьярського походження найбільше в Закарпатській обл., що входила до складу Угорщини і на протязі довгого часу була об'єктом мадьяризації. Українське населення спілкувалося (головним чином в містах) з мадьярами, багато українців добре знало мадьярську мову. Мадьярські органи державної влади також сприяли тому, що досить значній кількості українців записано в документах мадьярські прізвища.

З мадьярської мови походять такі прізвища українців: *Балóга* (balog — незграбний, також шульга), *Бáрна* (barna — бурий, гнідий), *Бóршош* (borsos — наперчений, також дорогий), *Гáза* (haz — домашній), *Гóрват* (horvat — хорват), *Кáдар* (kádár — слово слов'янського походження, від «кадь», «кадка» — бондар), *Кéкіш* (kékes — голубий, синявий), *Кéменяш* (від kemény — суворий, твердий), *Кéпша* (képes — здібний, умілий), *Кинч* (kincs — скарб), *Кич* (kicsi — маленький), *Коцю́мбас* (можливо, від kőzőmbős — байдужий), *Ладанáй* і *Ладáні* (від lada — скриня), *Лáкатош* (lakatos — слюсар), *Міклош* (власне ім'я Miklos — Микола), *Мóндок* (від mondani — говорити, mondóka — промова), *Нодь* (nagy — великий), *Óрос* (orosz — росіянин), *Пáйташ* (pajtás — товариш, друг), *Тейгел* (tégely — горщик), *Фекета* (fekete — чорний), *Фéренц* (власне ім'я Франц), *Філеш* (feles — зайвий), *Фóнтош* (fontos — значний, важливий), *Чéпчені* (від csepp — трошки).

Прізвища румунського походження

Прізвища румунського й молдавського походження найчастіше зустрічаються в південних і південно-західних областях України. Найбільше їх у південній частині Закарпатської області, що межує з Румунією. До них належать прізвища: *Арнáут* (arnaút — найманий солдат, слуга), *Бошáра* (bosár — гарбуз), *Бербéка* (berbék — баран), *Бланýца* (від blánă — хутро), *Георгíца* (georgiţe — конвалія), *Герéта* (gheretă — сторожка), *Гóргут* (від horhotí — хропіти), *Гаргáн* (від gorgan — курган, могила), *Гінкул* (від ghin — долото, кирка),

Джердж (можливо, що від ger — мороз), *Дзéра* і *Дзерóвич* (від zăr — сироватка), *Карабáн* (carabână — нога), *Кóкол* (від cocolí — пестити), *Кóкор* (cocór — журавель), *Мош* (moş — дід), *Мулéса* (від molesi — ослабляти), *Пáскал* (pascal — пасхальний, великодній), *Фáнта* (fánte — чепурун), *Крéцул* (від creţ — кучерявий), *Грйвул* (від griv — рябий), *Лýпул* (від lup — вовк), *Сýрдул* (від surd — глухий), *Пíчул* (від piciu — малий), *Цьóкан* (ciocán — молоток).

Про окремі прізвища румунського походження була мова в розділі про суфіксальне творення прізвищ (суфікси **-ул, -ул-а, -уц**).

Прізвища, утворені з латинських слів

Прізвищ, що утворилися з латинських слів, небагато, і шляхи їх виникнення переважно невідомі. Тільки в окремих випадках можемо про них говорити гіпотетично. Вище була згадка про те, що предок сучасних Шевчуків у с. Сільці Кам'янко-Бузького р-ну Львівської обл. був у кінці XVIII ст. записаний у метрику як Ioannes sutor. Так могло виникнути від латинської назви прізвище, яке означало б професію (швець), але в даному конкретному випадку народна стихія перемогла, і нащадки цього шевця мають родове прізвище *Шевчук*. Зате саме так пояснюємо виникнення прізвища *Ростикýс* (з лат. «rusticus» — селянин), бо так, мабуть, записано в метрику соціальну приналежність новонародженого, а цей запис послужив за основу для інших записів у особові документи, причому латинське слово (здеформоване), що означало соціальну приналежність, перетворилось у родове прізвище. Мабуть, і прізвище *Витрикýс* (і *Витрикýш*) походить із лат. vitricus — вітчим або означало професію скляра (від vitrum — скло). Від латинської назви професії faber — коваль утворилося прізвище *Фабрóвський*.

Деякі латинські назви — прізвища зв'язані, мабуть, з римсько-католицьким віросповіданням чи релігійними обрядами.

До таких прізвищ належать *Áдвент* — латинська назва посту перед різдвом (adventus). Назва ця була поширена в побуті польського населення на Україні,

отже, прізвище це можна вважати не стільки латинським, скільки польським за походженням. Прізвище *Ку́льпа* від лат. culpa — провина; слова mea culpa повторюються в латинській католицькій молитві. Прізвище *Па́тер* від лат. pater дослівно означає «батько», але це також назва ксьондза, зокрема ченця, а також перше слово молитви pater noster («Отче наш»). Прізвище *Ревере́нда* від лат. reverenda (дослівно «шановна») — це назва ряси католицького священика, а прізвище *Ро́рат* утворене від першого слова латинської меси, що відправляється до схід сонця: Rorate coeli. Прізвище *Ре́єнт* (від лат. regens — керівник) було почесною назвою дяка як диригента (керівника) церковного хору. Можливо, що з хором і церковною музикою зв'язане і виникнення прізвища *Фу́га* (музичний термін, первісне значення — втеча).

Крім цих, від латинських слів утворені ще прізвища *Ге́рба* (лат. herba — трава), *Ка́уза* (від лат. causa — причина, а також судова справа, процес; отже, могло бути прізвиськом людини, яка любила тягатись по судах), *Коменда́т* (від commendatum — доручення), *Ро́бур* (від лат. robur — сила), якщо це тільки не результат асиміляції в українському «лобур»; *Фари́на* від farina — мука.

Особливо цікавим є прізвище *Не́мо* (лат. nemo — ніхто), записане в Кіровоградській області. Досі ця назва була відома тільки як прізвище (точніше криптонім) героя роману Жюль Верна «Двадцять тисяч кілометрів під водою», а виявилось, що вона функціонує і як прізвище українських селян-колгоспників. Учителька з с. Попельнастого Червонокам'янського р-ну Кіровоградської обл. Н. І. Дерун, яка записала це прізвище, говорить: «Сімей з цим прізвищем у нас багато, а про своє походження вони нічого не знають, бо це все молоде покоління. Є таке прізвище і в сусідньому селі за 12 км від нас, але ці сім'ї прибули з Полтави також дуже давно. Прізвище *Немо* в жіночому роді не відмінюється: Ганни *Немо,* Ганні *Немо,* з Ганною *Немо* і т. д. Чоловіче прізвище відмінюється: *Неми* Миколи, з *Немою* Миколою. Говорять «був у *Немів*», якщо це жінка, то можуть сказати Не́миха, а ще можуть сказати «хлопці чи дівчата Не́мівські». Таких сімей у нас, у Попельнастому, живе до десятка».

Єдиний висновок, що його можна зробити на основі цих інформацій, це те, що предки Немів прибули, мабуть, з Полтавщини. Не виключено, що перший Немо, маючи для цього певні основи, назвав себе «ніхто» на зразок Одіссея; очевидно, це була освічена людина, яка знала латинську мову, а таких у XVII—XVIII ст. було чимало. Цікаво також констатувати, як на Україні морфологічно освоюється це чуже слово. Воно не тільки одержує форми відмінювання на зразок іменників I відміни, але й стає твірною основою для утворення назви жінки по чоловікові і відносного прикметника. Існує також подібне до нього прізвище *Нéма*, яке, на нашу думку, є варіантом попереднього, утвореним за аналогією до непрямих відмінків.

Можливо, що прізвище *Кýгнат* утворилося з лат. cognatus — родич по жіночій лінії. Латинським, але запозиченим безпосередньо з польської мови, є прізвище *Каштáля́н* — від лат. castellum — замок, звідси castellanus; польське kasztelan — назва почесної посади в давній Польщі.

Прізвища тюркського (татарського й турецького) походження

На думку М. Ф. Сумцова, серед українських прізвищ дуже багато прізвищ татарського походження: «Досить часто зустрічаються селяни з прізвиськами *Ходжа, Баша, Якубович, Кочубей, Дундук* (суворий), *Кучмий, Колча, Озамат, Буняк, Бурдук, Джулай, Келаб, Кафун, Бузук*. Можна сказати, що майже всі прізвиська, що закінчуються на **-бей** і майже всі з закінченням на **-ай, -ій, -юк** татарського походження... Прізвища *Чугай, Чугуєвець, Чугаєв, Чугин* — татарського, а може, й половецького походження»[60].

Прізвищ тюркського походження серед українців справді досить багато, але серед маси українських прізвищ вони не становлять більшої групи, як, наприклад, прізвища мадьярського чи румунського походження. Сам факт їх існування на фоні історії України цілком зрозумілий.

---

[60] М. Ф. Сумцов, Малорусские фамильные прозвища, «Киевская старина», т. XI, 1885, стор. 225—226.

Безумовно, має рацію М. Ф. Сумцов, стверджуючи, що прізвища на **-бей** татарські за походженням («бей», або «бег» — титул турецького або татарського достойника, що відповідав нашому «пан»). Прізвища *Галібе́й, Кандибе́й, Кочубе́й, Шурубе́й* та ін. — це складні слова, перша частина яких — ім'я, а друга — титул. Проте не можна механічно кожне українське прізвище, що закінчується на **-бей,** розглядати як татарське. Таке, наприклад, прізвище, як *Чубе́й* зовсім не татарське. Воно утворене від кореня «чуб» за допомогою суфікса **-ей,** який виражає атрибутивність.

З-поміж прізвищ на **-ай** тільки деякі можна вважати тюркськими за походженням: *Бака́й* (від «bekaya» — залишки, непризвані рекрути), *Гайда́й* (від haydi — легкий, свобідний), *Каба́й* (від kaba — грубий, великий), *Карака́й* (від karakaytaz — неспокійний, метушливий), *Кіша́й* (від kis — віра), *Кула́й* (від kul — невольник або від kula — рудий), *Салаба́й* (від salâbetli — твердий, міцний), *Тахта́й* (від tahta — дошка). Більшість же прізвищ на **-ай** це прізвища, утворені від українських коренів, як *Бистра́й, Борода́й, Губа́й, Горба́й, Гриця́й, Довга́й, Лиса́й, Луца́й, Нича́й, Проца́й, Приста́й* і інші.

Ще менше прізвищ тюркського походження серед прізвищ, закінчених на **-ій:** *Гажі́й* (від араб. haǧǧi — паломник до Мекки), *Гамалі́й* (від hamal — носій або від hamail — амулет, талісман), *Гуржі́й, Кучмі́й.* Сам суфікс **-ій** — український, і в цих випадках він служив тільки для морфологічного освоєння іншомовного слова.

За допомогою суфіксів **-ук (-'ук)** і **-чук** утворювалися патронімічні прізвища від українських власних імен та апелятивів. Тільки незначну кількість прізвищ на **-ук (-'ук), -чук** можна вважати тюркськими за походженням, як *Базалу́к, Башу́к, Бузу́к, Гайдю́к, Кугу́к, Солу́к.*

Наведемо ще ряд українських прізвищ, що походять від татарського чи турецького кореня, наприклад: *Бада́н* і *Баде́н* (від bad — вітер), *Байса́к* (від baysal — спокійний), *Бакла́ч* (від bakla — балакун), *Балаба́н* (від balaban — велетень), *Барка́ч* (від barcaci — човняр), *Буга́ра* (від buhak — пара), *Гайду́к* (від haydut — розбійник, грабіжник), *Ганжа́, Гаса́н* (власні імена),

Гулáй (від gul — привид), *Джумáр* і *Джумаря́к* (від cumar — субота), *Дýнда* (від dun — низький, нікчемний), *Еми́р* (від араб. ämir — володар), *Кавáра* (від kavara — випускання газів), *Касíм* (від kasim — той, що ділить), *Магаля́с* (від mahalli — місцевий, тутешній), *Пагáч* (від pahaci — баришівник), *Рингáч* (від ringa — оселедець), *Субáш* (від subasi — джерело), *Харá* (від hara — кінний завод або від hâr — гарячий), *Чабáра* (від caba — старання, зусилля), *Чавс* і *Чáус* (від caus — прислужник, збирач податків), *Чамбýл* (від capul — загін), *Шабадá* (від sab — молодий).

Прізвища, утворені з французьких, англійських та італійських слів

Прізвищ такого типу зовсім небагато. Французькі за походженням: *Гáлянт* (від galant — ввічливий, чепурун), *Галь* (galle — наріст, також стара назва французів; у цих двох прізвищах початковий приголосний проривний); *Грáнда* (від grand — великий), *Гренади́р, Монтрезóр* (montrésor — мій скарб), *Рогáн* (від rogue — гордий, чванливий), прізвище відоме з історії Франції; з розповідей наших Роганів ми дізнались про те, що предок їх прибув із Франції. Французького походження також прізвище *Шембиля́н,* що являє собою здеформоване французьке chambellan — назва придворної посади в давній Польщі, а також церковний чин у католицькій церкві.

До прізвищ англійського походження належать: *Бріґ* (приголосний г проривний; англ. brig — бриг, двощогловий корабель), *Бóцман* (boatman — боцман), *Джек* (від власного імені).

На італійській основі виникли прізвища *Кáпраль* (caporale, що означало чин), перекручене *Карнидал* (італійське cardinale, яке в свою чергу походить з латинського cardinalis — головний).

Закінчуючи огляд словотворчої будови сучасних українських прізвищ, варто встановити кількісні відношення між окремими типами. Усі українські прізвища

ми поділили на прикметникові та іменникові. Ці дві основні групи кількісно не рівні. Прізвища, утворені з прикметників і дієприкметників, становлять 21,5% загальної кількості прізвищ, а решта (78,5%) — це прізвища іменникового типу.

Більше ніж половину всіх прикметникових прізвищ становлять відносні прикметники з суфіксами **-ськ-, -цьк-, -зьк-**.

Серед іменникових прізвищ найбільшу групу становлять прізвища, утворені за допомогою суфіксації. Кількість їх досягає 58% загальної кількості всіх українських прізвищ. Друге за кількістю місце займають прізвища, утворені лексико-семантичним способом, тобто прізвища однозвучні з апелятивами. Рідкісним явищем є утворення прізвищ шляхом префіксації, а також з колишніх прислівників, службових слів, вигуків і звуконаслідувальних слів. Дуже характерний для української антропонімії синтаксико-морфологічний спосіб утворення.

Розгляд словотворчої будови прізвищ ми проводили на матеріалі 14 тисяч прізвищ. Виходячи з цієї цифри, одержуємо такі абсолютні і процентні відношення між окремими типами прізвищ:

Прізвища прикметникового типу

Різновидності	Кількість прізвищ	Процент
1. Членні прикметники і дієприкметники (за винятком закінчених на **-ський, -цький, -зький**)	518	3,71
2. Відносні прикметники з суфіксами **-ськ-, -цьк-, -зьк-**	1797	12,86
3. Присвійні прикметники з суфіксами **-ів, -ов, -ин (-їн), -ишин**	680	4,86
4. Інші нечленні прикметники	11	0,07
Разом	3006	21,50

Прізвища іменникового типу

Різновидності	Кількість прізвищ	Процент
1. Прізвища, утворені лексико-семантичним способом	1160	8,29
2. Усічені прізвища (абревіатури) . .	14	0,10
3. Прізвища, утворені морфологічним способом:		
а) за допомогою суфіксації	8128	58,06
б) префіксальні утворення	13	0,09
в) у формі родового відмінка . . .	92	0,65
4. Прізвища, утворені регресивним способом (безафіксні)	189	1,35
5. Прізвища, утворені синтаксико-морфологічним способом	355	2,54
6. Прізвища із скам'янілих дієслівних форм	68	0,48
7. Прізвища, утворені з прислівників, службових і звуконаслідувальних слів і вигуків	59	0,41
8. Прізвища іншомовного походження .	512	3,65
9. Прізвища неясної будови і незрозумілого лексичного значення . . .	404	2,88
Разом	10 994	78,50
Усього	14 000	100,00

III. РОЗМІЩЕННЯ ОСНОВНИХ СЛОВОТВОРЧИХ ТИПІВ УКРАЇНСЬКИХ ПРІЗВИЩ НА ТЕРИТОРІЇ УРСР

Не всі словотворчі типи сучасних українських прізвищ в однаковій мірі поширені і не всі однаково розміщені на території України.

До найбільш поширених українських прізвищ належить не більш двох десятків словотворчих типів. Перше місце серед них займають чотири типи прізвищ, які хоч і не однаково розміщені, але зустрічаються в усіх областях УРСР. До них належать: 1) прізвища з суфіксом **-енк-о,** 2) прізвища з суфіксами **-ук (-'ук), -чук,** 3) прикметникові прізвища з суфіксами **-ськ-, -цьк-, -зьк-** і 4) іменникові прізвища, утворені лексико-семантичним способом.

Прізвища на **-енк-о** не даремно вважаються найбільш типовими українськими прізвищами. Якщо вони й зустрічаються інколи серед інших слов'янських народів, то переважно як прізвища українського походження. Поширені вони в усіх без винятку областях України, але найбільше їх у східній частині УРСР, у тринадцяти областях: Київській (25,8%), Чернігівській (31,1%), Черкаській (29,3%), Полтавській (26,5%), Сумській (25%), Харківській (25,4%), Донецькій (27,7%), Луганській (23,3%), Дніпропетровській (22,7%), Кіровоградській (25,3%), Запорізькій (21,6%), Херсонській (26,8%) і Кримській (27%). У середньому четверта частина всього українського населення цих областей має прізвища на **-енк-о.**

Значно менший процент цих прізвищ у сусідніх областях: у Житомирській — 15,7, Вінницькій — 11, Оде-

ській — 13,6, Миколаївській — 15,7. Тут вони займають друге місце: у Вінницькій і Житомирській обл. після прізвищ на **-ук, -чук,** а в Миколаївській та Одеській після прізвищ на **-ськ-ий, -цьк-ий, -зьк-ий.**

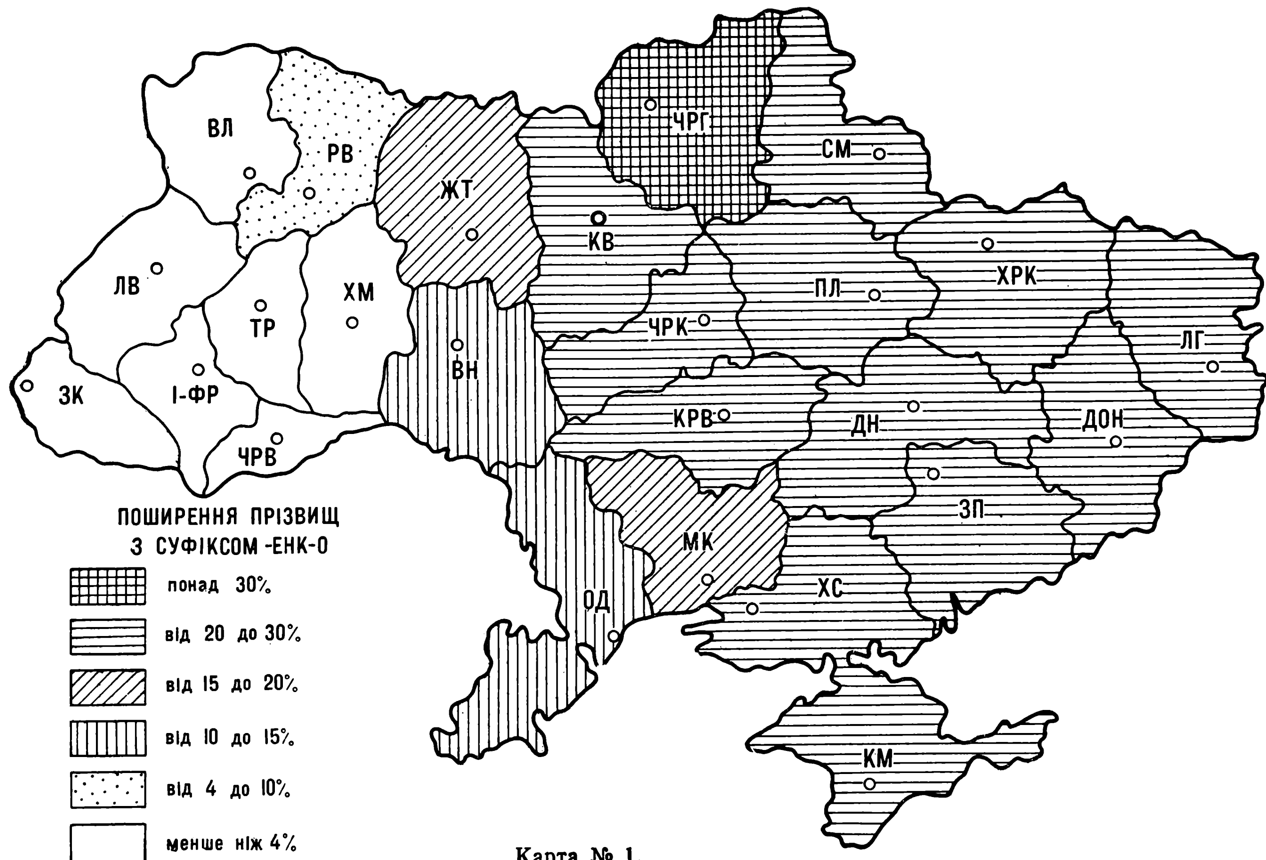
У Ровенській області прізвища на **-енк-о** займають четверте місце (після прізвищ на **-ук (-чук), -ськ-ий** та утворених лексико-семантичним способом) і становлять 4,9%. У Волинській та Хмельницькій обл. вони стоять на сьомому місці і становлять у Волинській 2,3%, а в Хмельницькій — 3,1% усіх прізвищ.

Далі на заході України прізвища на **-енк-о** зустрічаються вже (серед корінного населення) рідко. У Чернівецькій і Закарпатській обл. вони трохи перевищують 1%, а в Тернопільській та Івано-Франківській їх ще менше. Найменший процент (0,2) становлять прізвища на **-енк-о** на Львівщині (див. карту № 1).

Прізвища на **-ук (-'ук), -чук** теж поширені на всій території УРСР, але їх у такій же мірі можна вважати основним західноукраїнським типом, як прізвища на **-енк-о** східноукраїнським.

Перше місце серед усіх прізвищ українського населення вони займають у семи областях: Волинській (33,6%), Ровенській (38,5), Житомирській (33,5), Вінницькій (17,5), Хмельницькій (27,5), Івано-Франківській (19,5) і Чернівецькій (21).

Значний процент ці прізвища становлять також у двох південних областях — Одеській (10%) і Миколаївській (14,8%), в яких вони займають третє місце (після прізвищ на **-ський, -цький** і на **-енк-о**). На третьому місці прізвища на **-ук, -чук** стоять і в Тернопільській обл. (після прізвищ на **-ський** і утворених семантичним способом), де вони становлять 8%. Більше, тобто 9,3%, цих прізвищ у Київській обл., але там їм належить тільки четверте місце (після прізвищ на **-енк-о,** прізвищ, утворених лексико-семантичним способом і прізвищ на **-ський, -цький**). Четверте місце прізвища на **-ук, -чук** займають також у Дніпропетровській (6,3%) та Львівській (6,2%) обл. У Кіровоградській обл. їх 4,8%, а в Кримській 6,2, і вони стоять там на п'ятому місці; у Запорізькій обл. цих прізвищ 4% (сьоме місце). У Закарпатській обл., сусідній з Івано-Франківською та Чернівецькою, процент прізвищ на **-ук, -чук** значно нижчий (4,5%), причому вони займають там восьме місце.

ВЛ
РВ
ЖТ
ЧРГ
СМ
КВ
ЛВ
ТР
ХМ
ХРК
ПЛ
ЧРК
ВН
ЛГ
ЗК
І-ФР
КРВ
ДН
ДОН
ЧРВ
ЗП
МК
ХС
ОД
КМ
ПОШИРЕННЯ ПРІЗВИЩ
З СУФІКСОМ -ЕНК-О
понад 30%
від 20 до 30%
від 15 до 20%
від 10 до 15%
від 4 до 10%
менше ніж 4%

Карта № 1.

Найменше прізвищ на **-ук, -чук** у лівобережних областях: у Чернігівській — 2,9%; Черкаській — 2,2; Полтавській — 2,6; Сумській — 1,3; Харківській — 3,6; Донецькій — 2,5; Луганській — 2,6.

У жодній області кількість прізвищ на **-ук, -чук** не спадає до одного процента (див. карту № 2).

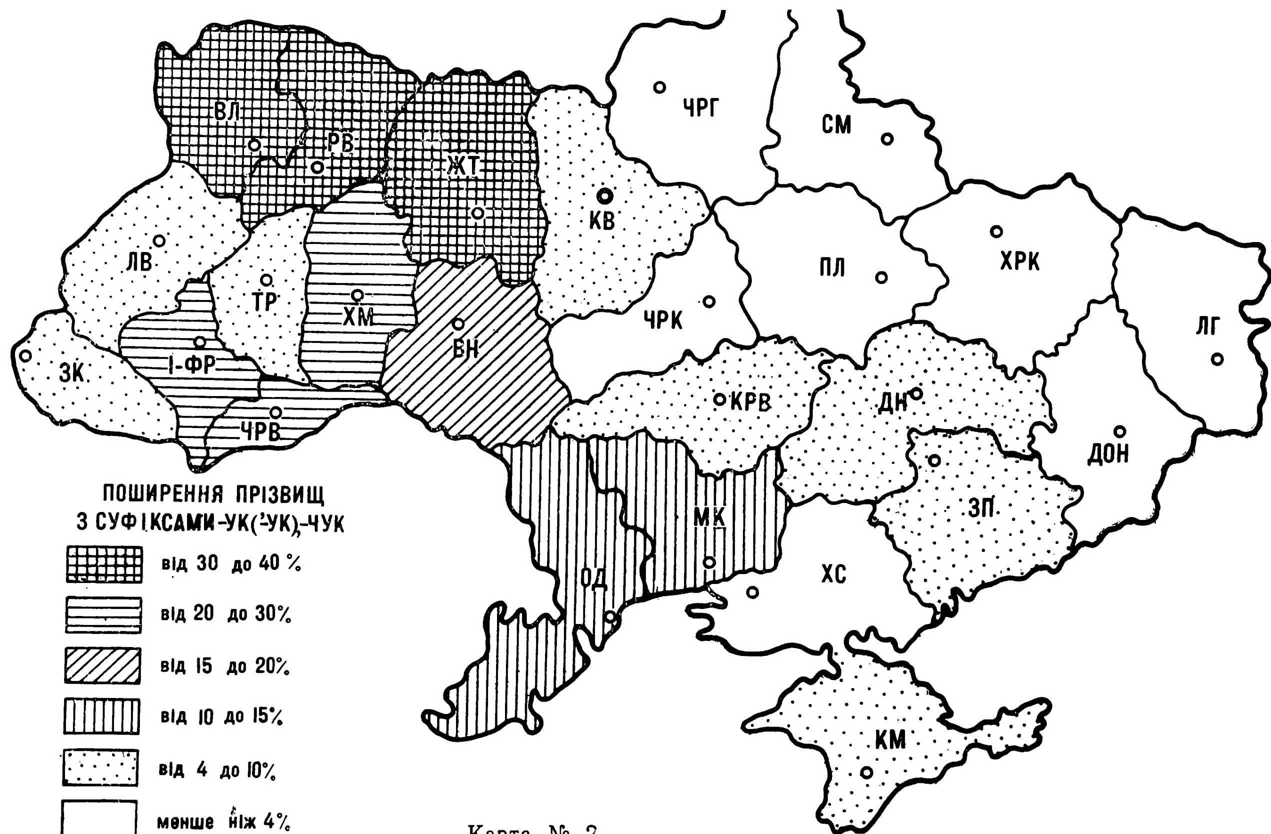
Прикметникові прізвища з суфіксами **-ськ-, -цьк-, -зьк-** становлять третій основний словотворчий тип українських прізвищ, значно поширений на всій території України. Правда, перше місце ці прізвища займають тільки в чотирьох областях: Львівській (14,6%), Тернопільській (18,3), Одеській (16,3) та Миколаївській (31%).

У Хмельницькій обл. процент прізвищ на **-ський, -цький, -зький** такий самий, як у Львівській, але тут ці прізвища поступаються першим місцем іменниковим утворенням на **-ук, -чук.**

У більшості інших областей як західних, так і східних, процентний рівень прізвищ з суфіксами **-ськ-, -цьк-, -зьк-** не знає великих коливань. Різниці виступають у межах від семи до дванадцяти процентів: Ровенська обл. — 11,1; Волинська — 11,4; Івано-Франківська — 12; Чернівецька — 12,5; Вінницька — 9,8; Київська — 9,5; Черкаська — 8,7; Кіровоградська — 8,6; Запорізька — 7,2; Херсонська — 8,4; Кримська — 10,3. Трохи нижчий процент у Харківській обл. (6,7), ще нижчий у Житомирській (5,7), Чернігівській (5,5), Сумській (5,1), Донецькій (4,5), Дніпропетровській і Полтавській (по 4%). Найменший процент прізвищ на **-ський, -цький, -зький** у Луганській (2,6) та Закарпатській (2,4) обл., де їм належить десяте і тринадцяте місце. Якщо пояснювати значне поширення прізвищ на **-ський, -зький, -цький** у деякій мірі польським впливом [1] (частина цих прізвищ могла бути утворена на зразок «шляхетських» або належати шляхті українського походження, а незначна частина могла бути прізвищами первісно польських родів, асимільованих на Україні), то легко пояснити їх більше поширення на Правобережжі та в Галичині і їх менший процент у північно-східних областях. Зрозуміло також, чому цих прізвищ найменше на Закарпатті: від-

---

[1] Про безпідставність думки про польське походження всіх таких прізвищ див. на стор. 27.

ВЛ
РВ
ЖТ
ЧРГ
СМ
КВ
ЛВ
ТР
ХМ
ВН
ЧРК
ПЛ
ХРК
ЛГ
ЗК
І-ФР
ЧРВ
КРВ
ДН
ДОН
ЗП
МК
ОД
ХС
КМ
ПОШИРЕННЯ ПРІЗВИЩ
З СУФІКСАМИ -УК(-ЮК), -ЧУК
від 30 до 40 %
від 20 до 30%
від 15 до 20%
від 10 до 15%
від 4 до 10%
менше ніж 4%

Карта № 2.

ділена від Польщі кордоном, ця частина української землі на протязі віків мала більший зв'язок з мадьярами, словаками та румунами, ніж з поляками. Важко пояснити вищий процент цих прізвищ в Одеській обл., ніж у Львівській та Івано-Франківській, які найдовше знаходились у складі Польської держави, і викликає здивування різкий стрибок (31%) цих прізвищ у Миколаївській обл. Незрозуміло також, чому відносно низький процент прізвищ на **-ський, -цький, -зький** у Житомирській обл. (5,7) (див. карту № 3).

Прізвища, утворені лексико-семантичним способом, тобто прізвища типу *Дуб, Горобець, Сорока, Бандура,* дуже поширені на всій Україні. Перше місце вони займають тільки в Закарпатській обл. (хоча процент їх там не найвищий — 10,2) і в жодній області Української РСР не сходять нижче четвертого місця серед усіх прізвищ.

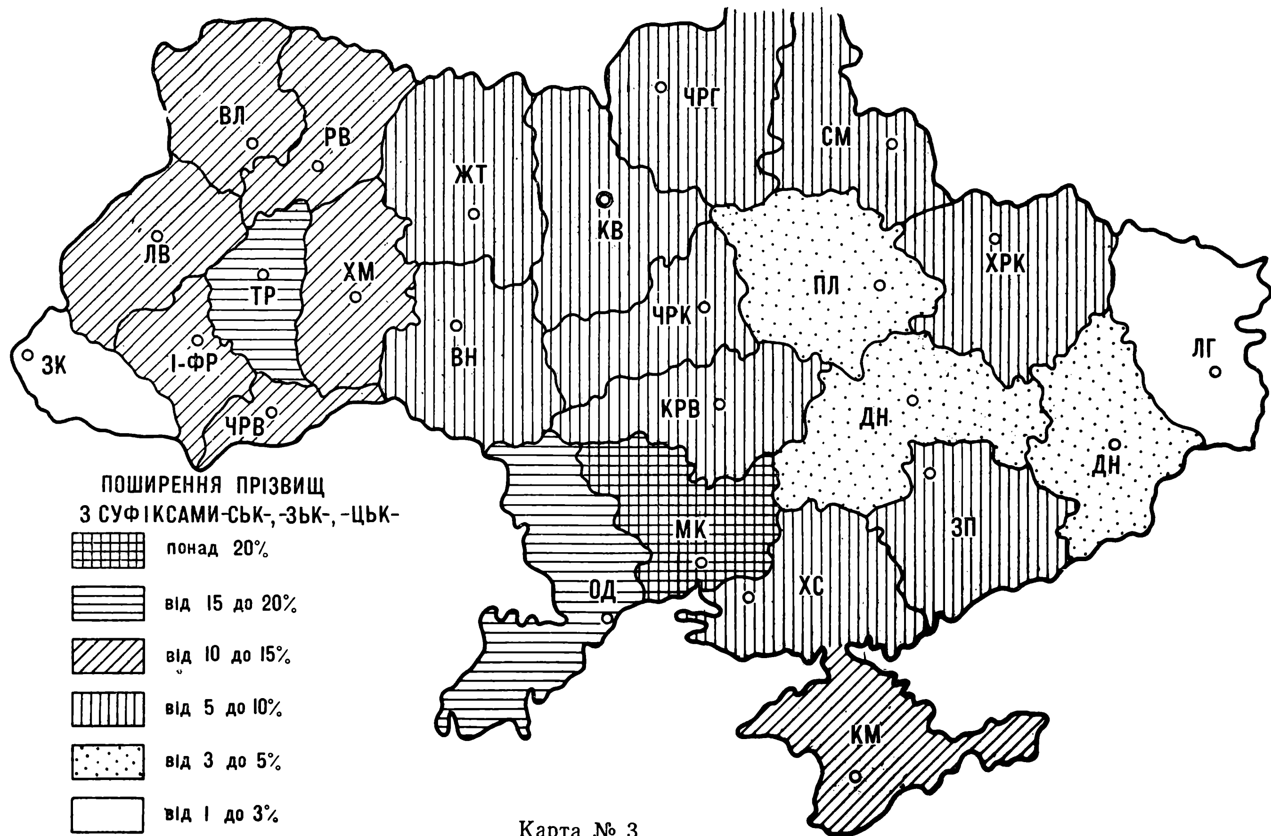
Найчастіше ці прізвища займають друге місце — у шістнадцяти областях: Волинській (11,9%, після прізвищ на **-ук, -чук**), Львівській (11% після прізвищ на **-ський**), Тернопільській (12,1% після прізвищ на **-ський**), Київській (12% після прізвищ на **-енко**), Черкаській (13,8% після прізвищ на **-енко**), Полтавській (15,1), Кіровоградській (13,2), Дніпропетровській (16,25), Запорізькій (13), Херсонській (15,6), Кримській (18,7), Харківській (8,5), Чернігівській (13,9), Сумській (15,5), Донецькій (18,7) і Луганській (10,4), у всіх цих областях після прізвищ на **-енко.**

Третє місце прізвища, утворені лексико-семантичним способом, займають у Ровенській (9,2%), Житомирській (9,5%), Вінницькій (10%), Хмельницькій (10,1%) і Чернівецькій (10,4%) обл.

На четвертому місці вони знаходяться в Івано-Франківській (9%), Одеській (10%) та Миколаївській (6,2%) обл.

Поширення прізвищ, утворених лексико-семантичним способом, досить рівномірне.

Якщо три попередні найбільші словотворчі типи характеризуються більшим скупченням на певних територіях, на яких досягають іноді дуже високого процента, то прізвища, утворені лексико-семантичним способом, розміщені більш рівномірно по всій українській етнографічній території, а процент їх коливається від 8,5

ВЛ
РВ
ЖТ
КВ
ЧРГ
СМ
ХРК
ЛВ
ТР
ХМ
ПЛ
ЧРК
ЗК
І-ФР
ВН
ЛГ
КРВ
ДН
ЧРВ
ДН
ЗП
МК
ОД
ХС
КМ
ПОШИРЕННЯ ПРІЗВИЩ
З СУФІКСАМИ-СЬК-, -ЗЬК-, -ЦЬК-
понад 20%
від 15 до 20%
від 10 до 15%
від 5 до 10%
від 3 до 5%
від 1 до 3%

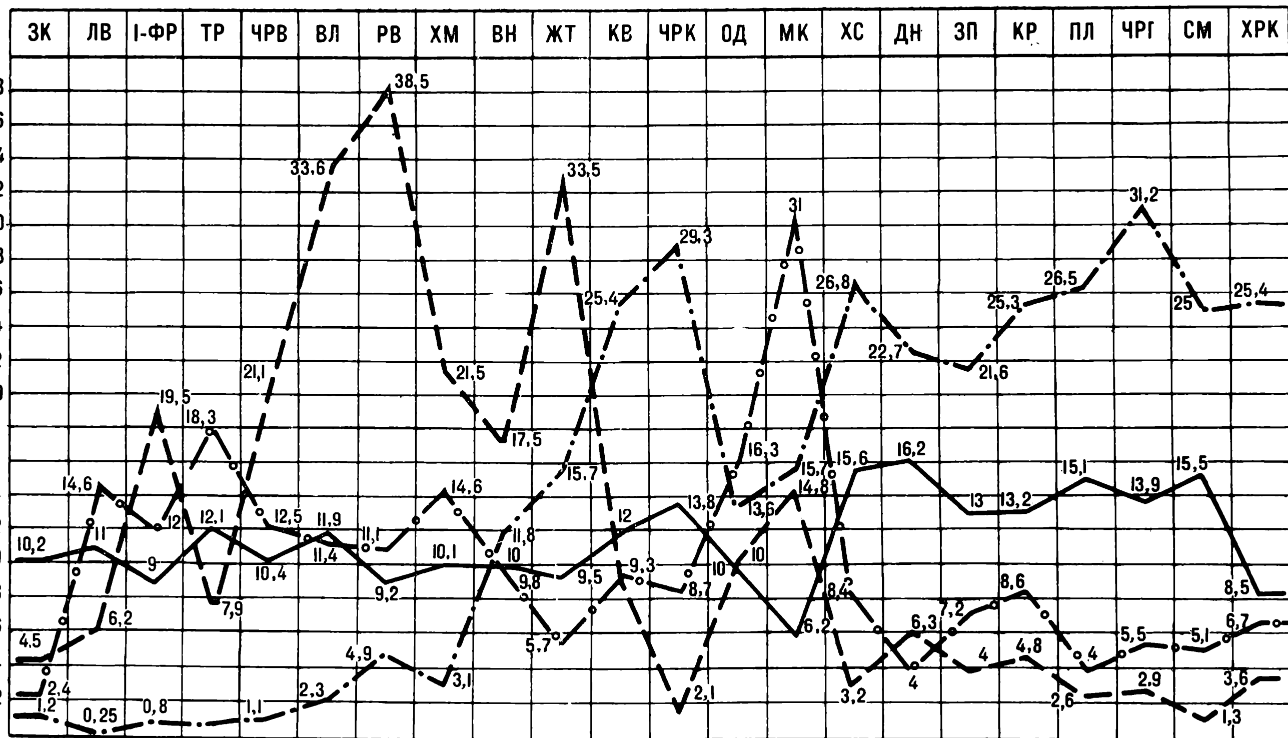
Карта № 3.

до 18,7, причому помітне поступове наростання у напрямі з заходу на схід. З цього погляду можна вважати їх найбільш нормальним типом українського прізвища, а разом з тим — мабуть — найбільш архаїчним. Прізвища ці виникли з первісних прізвиськ і у величезній кількості випадків стали основою для утворення морфологічним способом похідних прізвищ усяких словотворчих типів (див. схему, стор. 203: «Чотири основні типи українських прізвищ»).

Переходимо до розгляду територіального розміщення інших словотворчих типів прізвищ, які теж мають значне поширення, але ні в одній області не займають першого місця.

1. Прізвища у формі членного прикметника (дієприкметника) з закінченням **-ий** (рідше **-ій**), а в прізвищах жінок — **-а (-'а)**: *Кривий, -ва, Завгородній, -ня, Погорілий, -ла.* Вони розміщені в усіх областях України в кількості від одного до шести з половиною процентів. У жодній області не займають ні першого, ні другого місця. Третє місце вони посідають у Луганській, Дніпропетровській (по 6,5%), Донецькій (5,4%) обл., четверте — в п'яти областях: Тернопільській (5,8%), Хмельницькій (4%), Кіровоградській (6,4%), Черкаській (5,4%), Полтавській (5,2%). П'яте місце ці прізвища займають у Вінницькій обл. (6%), Запорізькій (4,5%), Київській (6%), Чернігівській (4,7%), Сумській (5,1%). На шостому місці вони у Кримській (5,1%), Харківській (4,2%) та Чернівецькій (4,5%) областях, на сьомому — у Житомирській (3,5%), Херсонській (3,6%) і Миколаївській (2,8%). Восьме місце прізвища на **-ий, -ій** займають в Івано-Франківській (3,2%), Одеській (3,7%) та Ровенській (2%) обл., а дев'яте — у Львівській обл. (3,2%). Найменш поширений цей тип прізвищ у Волинській (1,2%) та Закарпатській (0,95%) обл.

2. Прізвища з суфіксом **-ик (-їк),** як *Чабаник, Маїк,* становлять досить значний процент у всіх областях України. Найбільше цих прізвищ записано в Харківській обл. (7,3%), де вони займають третє місце після прізвищ на **-енко** і утворених лексико-семантичним способом. На четвертому місці вони у Волинській обл. (5,2%), на п'ятому — в Житомирській (3,7%), Львів-

ЗК
ЛВ
І-ФР
ТР
ЧРВ
ВЛ
РВ
ХМ
ВН
ЖТ
КВ
ЧРК
ОД
МК
ХС
ДН
ЗП
КР
ПЛ
ЧРГ
СМ
ХРК
1. З суфіксом-енко
2. З суфіксом-ук,-чук
3. З суфіксом-ський,-цький
4. Утворені семант способом

ській (5,1%), Тернопільській (5,7%), Хмельницькій (4%) і Чернівецькій (5%). Шосте місце прізвища на **-ик, -їк** займають у восьми областях: Закарпатській (5,6%), Ровенській (3,4%), Івано-Франківській (4,8), Одеській (5,2), Черкаській (4), Полтавській (4,6), Донецькій (4,3) і Сумській (3,5). У Вінницькій (3%), Запорізькій (3,5), Кіровоградській (3,4), Київській (3,5) цим прізвищам належить восьме місце, в Дніпропетровській (3,5) і Херсонській (2,8) — дев'яте, а в Чернігівській (2,4%) — десяте місце. Найнижчий процент прізвища на **-ик, -їк** становлять у Кримській (1,4), Миколаївській (1,4) і в Луганській (1,3) областях. А проте це один із значно поширених типів сучасних українських прізвищ, який досить рівномірно розміщений на всій території України, в середньому від трьох до семи процентів.

3. Прізвища на **-к-о** (*Жилко, Приходько*) також поширені на всій території України. Третє місце (після прізвищ на **-енко** та утворених лексико-семантичним способом) вони займають у трьох областях: Чернігівській (8%), Сумській (8%) і Полтавській (5,7%). Четверте місце їм належить у Кримській (8,3%), Запорізькій (5,8%) і Херсонській (5,6%). На п'ятому місці прізвища на **-к-о** стоять у Донецькій (4,5%), Черкаській (4,1), Дніпропетровській (4) і Миколаївській (3,8%). Шосте місце займають у Київській (5,2%), Вінницькій (5,1), Житомирській (3,7) і Хмельницькій (3,2), а сьоме місце в Харківській (4,2%), Кіровоградській (3,8), Одеській (5,2), Львівській (4,5) і Закарпатській (5,2%) областях. Трохи менше цих прізвищ у Чернівецькій (3,1%), Луганській (2,6) та Волинській (2,3) областях, де вони займають восьме місце, та в Івано-Франківській (3%), де їм належить дев'яте місце. Спостерігається деяка перевага прізвищ на **-к-о** в центральних областях. Найменше прізвищ цього типу в Тернопільській та Ровенській обл., де вони займають одинадцяте і дванадцяте місця.

4. Прізвища на **-ак (-'ак)** (*Калічак, Степаняк*). На протилежність до попереднього типу, спостерігається їх кількісна перевага на заході України. Третє місце вони займають у трьох розміщених найдалі на захід областях: Закарпатській (7,2%), Львівській (7,4) та Івано-Франківській (10) областях. Трохи зменшується їх кількість у Чернівецькій обл. (6,1%), де вони стоять

на четвертому місці. В Одеській обл. їм належить п'яте місце при кількості 5,2%, а шосте — в Тернопільській (5,5), Луганській (4,2) і Херсонській (3,6). На сьомому місці прізвища на **-ак** знаходяться в Ровенській (2,1%), Вінницькій (4,5) і Чернігівській (3,1) областях, на восьмому — у Хмельницькій (2,4%), на дев'ятому — в Київській (2,6%), Кіровоградській (2,7) і Миколаївській (2%) областях, а на десятому — у Кримській (2,1%), Волинській (2%) та Запорізькій (2,5%). Дальші місця зайняли ці прізвища в Дніпропетровській, Житомирській, Полтавській, Сумській, Черкаській обл., де їм належать 11—17 місця, а найменше прізвищ цього типу записано в Харківській обл. (0,6%).

Прізвища з суфіксом **-ак** мають виразну перевагу над прізвищами на **-к-о** у Закарпатській, Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській і Чернівецькій обл. У Волинській обл. більше прізвищ на **-к-о,** а в сусідній Ровенській — на **-ак.** У Житомирській переважають прізвища на **-к-о,** а в областях Хмельницькій, Вінницькій та Одеській їх рівень майже однаковий. Далі на схід їх лінії виразно розходяться: прізвища на **-к-о** переважають. Особливо велике розходження в Чернігівській та Сумській обл., де лінії обох типів ідуть у протилежних напрямах.

5. Прізвища з суфіксом **-ець** (*Кутковець, Ленишинець*) поширені найбільше в Закарпатській обл., де вони займають третє місце після прізвищ, утворених лексико-семантичним способом, і прізвищ з суфіксами **-ич, -овича,** а кількість їх становить майже 7,6%. Найбільш характеристичними для цієї області є прізвища, в яких суфікс **-ець** приєднується до основи, поширеної суфіксами **-ин, -ишин:** *Євчинець, Іванишинець.*

Звичайно, ці прізвища існують і в усіх інших областях (не записано їх тільки у Чернівецькій обл., хоч це ще не свідчить про їх повну відсутність), але процент їх поширення набагато нижчий, ніж на Закарпатті. Досить значну кількість вони становлять у Ровенській обл. (4,6%). Далі йдуть області у такій послідовності, поступово знижуючи рівень: Полтавська (3,2), Житомирська (3), Черкаська (2,8), Донецька (2,7), Київська і Чернігівська (по 2,6), Дніпропетровська, Херсонська і Харківська (по 2,4), Волинська і Кіровоградська (по 2,2), Одеська (2,1), Сумська (2), Львівська (1,7), Запорізька

(1,6), Хмельницька (1,4), Вінницька (1,3), Кримська (1,2), Івано-Франківська і Луганська (по 1,1), Миколаївська (0,9), Тернопільська (0,8).

6. Прізвища з суфіксами **-ич, -евич, -ович.** Це один із найстаріших типів українських прізвищ, поширений сьогодні значно більше в західній частині України. Найбільш типові ці прізвища (особливо прізвища зі складним суфіксом **-анич**) для Закарпаття, де вони займають друге місце після прізвищ, утворених лексико-семантичним способом, і становлять 9,27%. Відносно високий процент цих прізвищ у таких областях, як Львівська (6,36), Волинська (4,5), Івано-Франківська (4,19), Тернопільська (3,78), Чернівецька (3,17), Хмельницька (3,04). Але вже в таких областях, як Ровенська, Житомирська, Вінницька, процент прізвищ на **-ич, -евич, -ович** нижчий — 2,7; 1,5; 2,4, далі ж на схід процент їх ніде вже не підіймається, а, навпаки, спадає: у Сумській і Донецькій областях — 2,2%, у Запорізькій — 2,1; у Чернігівській і Миколаївській — по 1,9; у Дніпропетровській — 1,7; Київській — 1,6; Полтавській — 1,3; Одеській — 1; Кіровоградській — 0,6; Луганській — 0,5. У Харківській, Херсонській та Черкаській обл. прізвищ з суфіксами **-ич, -евич, -ович** не записано. Ясно, що коли вони там і є, то процент їх дуже незначний.

7. Складні прізвища (*Підкопайгора, Червоноштан*). Ці характерні для української антропонімії прізвища існують у всіх областях УРСР, причому кількість їх не підіймається вище семи процентів, але й не спадає нижче одного. Значна кількісна перевага складних прізвищ спостерігається у східних і центральних областях. Найвищий процент має Харківська обл. (6,7), за нею йдуть Херсонська (4,8) і Полтавська (4,6). У цих трьох областях складні прізвища займають п'яте місце. На шостому місці вони в Кіровоградській (4,4%), Чернігівській (3,6), Миколаївській (3,3) областях. Сьоме місце їм належить у Київській (3,6%), Сумській (3,5), Черкаській (3,3), Донецькій (2,7) і Кримській (2,1) областях. Восьме місце вони займають у Дніпропетровській (3,7%) і Житомирській (3,2), дев'яте — в Запорізькій (3,5) і Вінницькій (2,6), а десяте — в Одеській обл. (2,1). Відносно високий процент складних прізвищ маємо ще в Тернопільській (2,6) і Хмельницькій (2,4) областях, зате в інших західних областях їх кількість значно

менша: у Волинській — 1,8, Львівській — 1,7, Івано-Франківській — 1,5, Чернівецькій — 1,3, Ровенській та Закарпатській — по 1,2%.

8. Прізвища з суфіксами **-ин, -ишин** (*Хомин, Ковалишин*). Прізвища на **-ишин** типові для західної частини України. Вони становлять у Тернопільській обл. 2,9%, в Івано-Франківській — 2,2, у Львівській — 2%. У Вінницькій області їх уже тільки 1,5%, у Хмельницькій і Чернівецькій по 1,1%, а в Одеській 1%. У Житомирській обл. ледве 0,5%, в Ровенській — 0,3. Спорадично вони зустрічаються і в інших областях.

Щодо прізвищ на **-ин,** то в східних областях їх іноді важко відрізнити від аналогічних російських прізвищ, а через те записувачі могли деколи й не записати їх, уважаючи, що це прізвища не українські [2].

Прізвища з суфіксами **-ин, -ишин** становлять: в Тернопільській області 4,2%, в Івано-Франківській — 3,9, Львівській — 3,2, Запорізькій — 2,4, Вінницькій — 2,1, Хмельницькій — 2,2, Донецькій — 1,9, Закарпатській — 1,9, Миколаївській — 1,9, Ровенській і Чернівецькій — по 1,8, Дніпропетровській — 1,7, Кримській — 1,6, Одеській — 1,5, Харківській і Херсонській — по 1,2%, у Черкаській і Луганській — по 1,1% і в Київській — 1%. Менше ніж 1% виявлено в Сумській, Кіровоградській, Волинській, Чернігівській і Житомирській обл.

9. Прізвища з суфіксами **-ів, -ов, -ев.** Прізвища на **-ів,** в яких звук **і** в непрямих відмінках чергується з **о** або з **е** залежно від твердості чи м'якості останнього приголосного основи, поширені майже виключно в західних областях України. В Івано-Франківській обл. вони становлять 5,1% і займають п'яте місце серед інших прізвищ, у Тернопільській — 4% і в Львівській — 2,6%. У незначній кількості вони зустрічаються ще в Чернівецькій (0,5%), Ровенській (0,3), Кіровоградській і Сумській (по 0,2), Волинській, Вінницькій і Хмельницькій обл. (по 0,1%).

---

[2] Критерієм у визначенні є національність носія прізвища. Крім спільного для обох мов суфікса,треба звернути увагу також на твірну основу: немає сумніву, що таке прізвище, як *Хомин* чи *Горопашин* за походженням може бути тільки українське, зате прізвища *Головин, Суботин* можуть бути і українські і російські, залежно від національності носія.

Записано чимало українських прізвищ на **-ов, -ев,** які є типовими також для російських. У Запорізькій обл. вони становлять 4,4%, в Луганській — 4,3; Дніпропетровській — 3,8; Миколаївській — 2,8; Харківській — 2,4; Кіровоградській — 2%. В інших областях вони становлять незначну кількість. У цілому прізвища на **-ів, -ов, -ев** становлять від 0,5 до 5% загальної кількості прізвищ у кожній області. Прізвища на **-ів** у таких областях, як Івано-Франківська, Тернопільська, та на **-ов, -ев** у Запорізькій, Дніпропетровській, Луганській, Миколаївській займають 5—8 місце.

10. Прізвища з суфіксом **-ан** (*Федан, Чернівчан*) зафіксовані в усіх областях України, але найбільш типові вони для Буковини (Чернівецька обл.), де становлять 4,5% і займають сьоме місце. В інших областях кількість їх така: Одеська обл. — 3,6%, Луганська — 2,6; Харківська — 2,4; Закарпатська — 2,2; Черкаська — 2,2; Сумська — 2,2; Запорізька — 1,8; Тернопільська — 1,4; Львівська та Івано-Франківська — по 1,3; Вінницька — 1,2; Хмельницька — 1. Менше ніж 1% вони становлять у Дніпропетровській, Волинській, Київській, Полтавській, Чернігівській, Миколаївській та Житомирській обл.

11. Прізвища з суфіксом **-ун** (*Павлун, Хорошун*) мають приблизно таке саме поширення в усіх областях, як і прізвища попереднього типу. Найбільше їх у Сумській і Луганській обл. — (по 2,6%), далі в Хмельницькій — 2,4; Полтавській — 2,2; Одеській — 2,1. Трохи менший процент у Запорізькій і Дніпропетровській обл. (по 1,9), Кіровоградській і Харківській (по 1,8), Херсонській і Вінницькій (по 1,6), Чернігівській, Житомирській і Київській (по 1,5). Значно менше прізвищ на **-ун** у західних областях: у Тернопільській — 1%, Волинській — 0,9; Львівській — 0,8; Івано-Франківській — 0,7; Закарпатській і Чернівецькій — по 0,5%.

12. Прізвища з суфіксом **-ай** (*Довгай, Луцай*) поширені по всій Україні, але в жодній області кількість їх не досягає навіть двох процентів. Найбільше їх виявлено в Сумській обл. (1,7%), за нею йдуть Харківська, Запорізька і Херсонська (по 1,2), Донецька і Луганська (по 1,1), Дніпропетровська (1%). Менше ніж 1% мають області: Закарпатська, Волинська, Житомирська, Львівська, Черкаська й Чернігівська (від

0,8 до 0,6%), а в інших областях кількість цих прізвищ не досягає й половини процента.

13. Прізвища з суфіксом **-ій** (*Бабій, Завалій*) зафіксовано майже в усіх областях УРСР, але ніде не займають вищого місця, як чотирнадцяте. Найвищий процент вони становлять у Тернопільській обл. (1,8%), трохи нижчий у Івано-Франківській (1,6), далі йдуть області: Одеська (1,5), Запорізька (1,5), Луганська (1,5), Черкаська і Львівська (по 1,4), Волинська (1,2), Полтавська (1), Вінницька, Сумська й Кіровоградська (по 0,9), Хмельницька (0,8), Житомирська, Чернігівська й Чернівецька (по 0,7), Київська й Миколаївська (по 0,5), Херсонська (0,4), Дніпропетровська (0,3).

14. Прізвища з суфіксом **-ей** (*Задерей, Микитей*) найбільше поширені в Закарпатській області, де кількість їх досягає 2,5%. Досить значну кількість їх знаходимо і в Чернівецькій обл. (1,8%). Менше їх виявлено в Черкаській обл. (0,7%), Івано-Франківській, Одеській і Луганській (по 0,5), у Ровенській, Житомирській (по 0,3), у Львівській, Кіровоградській, Тернопільській (по 0,25), Дніпропетровській, Київській, Хмельницькій (по 0,2%).

15. Прізвища з суфіксом **-ок** (*Євтушок, Циганок*) рідко досягають одного процента: тільки в Херсонській обл. нараховуємо їх 1,2% і в Одеській 1%. Далі області йдуть у такій послідовності: Чернігівська, Ровенська і Дніпропетровська (по 0,9%), Хмельницька (0,8), Запорізька і Львівська (по 0,7), Волинська, Київська і Тернопільська (по 0,6), Миколаївська (0,5), інші менше ніж півпроцента.

16. Прізвища з суфіксом **-ар** (*Губар, Чубар*) належать теж до поширених на всій території України, але в незначній кількості, подібно як прізвища на **-ок.** Найвищий процент їх виявлено в Чернівецькій (3%) та в Харківській (2,4%) обл. Далі процент по областях знижується в такій послідовності: Одеська й Закарпатська (по 1,6%), Миколаївська й Черкаська (по 1,4), Донецька (1,3), Сумська (1,1), Житомирська, Київська і Дніпропетровська (по 1), Ровенська (0,9), Тернопільська (0,8), Івано-Франківська, Львівська і Полтавська (по 0,7), Кіровоградська, Запорізька і Вінницька (по 0,6), Чернігівська (0,5), в Херсонській і Волинській менше ніж по півпроцента.

17. Безафіксні прізвища, або утворені регресивним способом (*Гнідь, Хваста*), становлять досить помітну групу в усіх областях. Найвищого рівня вони досягають у Черкаській обл. (2,8%), за нею йдуть Чернігівська (2,4), Запорізька (2,3), Львівська (2,1), Київська (2).

Від одного до двох процентів налічують ці прізвища в таких областях: Харківській (1,8%), Сумській і Закарпатській (по 1,7), Херсонській і Волинській (по 1,6), Тернопільській і Кіровоградській (по 1,5), Хмельницькій (1,4), Дніпропетровській (1,3), Івано-Франківській (1,1). Не досягають одного процента у Вінницькій (0,8), Полтавській (0,7), Ровенській (0,6), Одеській, Луганській і Житомирській (по 0,5), Чернівецькій (0,4), Донецькій (0,2) і Кримській (0,1) областях.

18. Прізвища з суфіксом **-аш** (*Худаш, Юраш*) подібно як попередні, зустрічаються майже в усіх областях, але кількість їх відносно невелика. Найвищий процент виявлено в Чернівецькій обл. (1,4) і в Одеській (1%). Далі йдуть області: Ровенська (0,9), Закарпатська (0,8). У Вінницькій, Житомирській, Черкаській, Сумській та Луганській обл. кількість цих прізвищ трохи більша ніж 0,5%, а в інших не досягає і половини процента.

Це основні типи сучасних українських прізвищ. Вони поширені на всій українській території і становлять в кожній області досить помітну групу.

Про територіальне розміщення десятків інших надзвичайно різноманітних прізвищ, кількість яких іноді дуже незначна, часто менша ніж 0,1%, немає можливості докладно говорити. Ми зупинимось тільки коротко на розгляді деяких словотворчих типів прізвищ, характерних для певних областей.

Так, прізвища з суфіксами **-ал-о, -кал-о** (*Бухало, Штокало*) найбільш поширені в Полтавській обл. (0,9%). Трохи менше їх у Херсонській, Львівській, Закарпатській та Вінницькій обл. В інших областях їх процент дуже незначний.

Генетично споріднені з ними прізвища на **-ил-о** (*Забарило, Процідило*). Вони становлять 0,5% у Чернігівській, Сумській, Волинській областях, коло 0,3% у Київській, Тернопільській і Львівській обл., а в інших — ще менше.

Прізвища на **-айл-о** (*Кокотайло, Нечитайло*) становлять досить високий процент у Харківській обл. (1,8).

Прізвища з суфіксом **-д-а** (*Жмида, Яцунда*) становлять понад 1,3% у Закарпатській обл., а трохи менше (1,2%) — у Вінницькій.

Для Закарпаття, крім уже вказаних, характерні ще такі типи прізвищ:

а) закінчені на **-о** з попереднім м'яким приголосним (*Гнатьо, Леньо*), які становлять тут 2,7%,

б) прізвища з суфіксом **-ош** (*Плакош, Мирош*) — коло 1%,

в) прізвища у формі родового відмінка однини (*Давида, Кошута*) — 0,8%,

г) прізвища з суфіксом **-б-а** (*Майба, Покорба*) — 0,7%,

д) прізвища з суфіксом **-ул-а** (*Мацула, Тріщула*) — 0,7%.

Прізвищ на **-'о,** крім Закарпатської, ще багато тільки у Львівській обл., головним чином у підкарпатських районах, де становлять коло 0,5%.

Прізвища на **-ош,** крім Закарпатської обл., виявлені ще в Івано-Франківській, Чернівецькій, Львівській, Тернопільській, Вінницькій, Волинській, Запорізькій, Київській, Сумській і Кіровоградській областях (приблизно 0,1%). В інших областях їх майже зовсім немає.

Прізвища у формі род. відмінка однини від чоловічих імен або прізвиськ, крім Закарпатської обл., майже в такій самій кількості знаходяться ще на території Тернопільської, Вінницької і Полтавської обл. У Львівській, Чернівецькій, Сумській та Харківській обл. кількість їх теж досягає половини процента.

Для Чернівецької обл., крім прізвищ з суфіксами **-аш, -ар, -ан,** про які згадувалось, досить характеристичними є прізвища з суфіксом румунського походження **-ул** (*Ганул, Манчул*), які тут становлять 1,8%. У відносно значній кількості (0,9%) виявлено їх у Миколаївській обл. Знаходимо їх також у Закарпатській, Львівській, Тернопільській обл., але в мінімальній кількості.

Для північної частини України, зокрема Волинської, Чернігівської і Сумської обл., характерне збереження у реліктовій формі давніх прізвищ — іменників середнього роду з суфіксом **-ат-.** Це сучасні прізвища типу *Крупеня, Зубеня,* які морфологічно асимілювалися з

іменниками I відміни. Кількість їх у названих областях не перевищує 0,2%.

На заході УРСР, у Львівській обл., зокрема на Бойківщині, зберігся ще у невеликій кількості такий релікт, як прізвища на **-ат (-'ат)**, що генетично є формою родового відмінка множини іменників середнього роду з суфіксом **-ат-** (*Процев'ят, Хронов'ят*). Кількість їх не досягає й 0,1%.

Західна частина України (Правобережжя з Галичиною, Буковиною й Закарпаттям) взагалі характеризується більшою різноманітністю словотворчих типів прізвищ, серед яких величезну більшість становлять дуже нечисленні групи, що в окремих областях налічують усього кілька сотих процента. Мимоволі приходить на думку аналогія з діалектною роздрібненістю південно-західного наріччя. Чи не ті самі причини, які обумовили цю роздрібненість, створили і ту величезну кількість різноманітних словотворчих типів прізвищ, яких не зустрічаємо в центральних і східних областях України?

Ми вже згадували про такі виключно західноукраїнські прізвища, як *Гнатьо, Ваньо,* як прізвища на **-ишин** і ін. До них треба додати:

а) Прізвища на **-айк-о, -айк-а** (*Лисайко, Плавайка*), що становлять 0,3% в Тернопільській, 0,2% — в Івано-Франківській і 0,1% в Закарпатській обл. На сході України виявлено їх тільки в Кіровоградській обл. (0,1%) і то, можливо, серед численних у цій області переселенців з Галичини.

б) Близькі до них за способом утворення прізвища з суфіксом **-ейк-о, -ейк-а** (*Федейко, Тацейка*), які, правда, спорадично трапляються і в деяких східноукраїнських областях, але в основному вони типові для заходу України. В Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській, Хмельницькій, Волинській, Житомирській обл. вони становлять від 0,2 до 0,4%.

в) Тільки на заході, у Тернопільській та Івано-Франківській обл., виявлено прізвища на **-еньк-о, -еньк-а** (*Шкребенько, Івасенька*), а у Львівській і Закарпатській обл. — утворені за допомогою згрубілих суфіксів прізвища типу *Павлище, Ковалисько.*

г) До західних треба зарахувати також прізвища на **-ись** (*Гаврись, Максись*), які виявлено у Львівській,

Тернопільській, Івано-Франківській, Ровенській, Хмельницькій та Вінницькій обл.

д) Прізвища на **-ась** (*Демидась*) теж переважають на заході, хоч трапляються і в деяких східноукраїнських областях.

е) Прізвища з суфіксом **-есь** (*Михтесь*) виявлені тільки в Хмельницькій та Львівській обл.

є) Прізвища на **-оньк-а, -оньк-о** (*Галонька, Федоронько*) записані тільки у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській обл.

У західних областях переважають і прізвища з суфіксом **-усь** (*Макарусь, Горбусь*), **-унь** (*Братунь, Федунь*), **-уньк-а** (*Галунька*), **-уник** (*Івануник*), **-ось** (*Братось*).

Прізвища, утворені з іншими демінутивними суфіксами, розсіяні по всій території УРСР, і перевагу їх у такій чи іншій області важко встановити. Так, прізвища на **-к-а** (*Притулка, Залипка*) поширені, з одного боку, на заході (Вінницька обл. — 0,4%; Волинська — 0,6; Закарпатська — 1,9; Львівська — 1,4; Ровенська — 0,3; Івано-Франківська — 1,5; Тернопільська — 2; Хмельницька — 0,1; Чернівецька — 1,1; з другого боку, мабуть, не менше їх у східних областях: у Дніпропетровській — 0,7%; Запорізькій — 0,7; Київській — 0,5; Кіровоградській — 0,9; Полтавській — 1,6; Сумській — 0,9; Харківській — 2,4; Черкаській — 1,4.

Приблизно таку саму картину рівномірного розсіву по всій території України являють і прізвища з суфіксами **-аг-а** (*Довбяга*), **-анк-о** (*Дерев'янко*), **-ань** (*Глухань*), **-ах-а** (*Дробаха*), **-ашк-о** (*Ромашко*), **-ег-а** (*Здоровега*), **-ер-а** (*Бугера*), **-ечк-о** (*Петречко*), **-ешк-о** (*Мелешко*), **-илк-о** (*Ціпилко*), **-их** (*Гаврих*), **-иц'-а** (*Іваниця*), **-ичк-а, -ичк-о** (*Паляничка, Федоричко*), **-иш** (*Черниш*), **-ишк-о** (*Малишко*), **-хн-о** (*Івахно*) та ін.

Закінчуючи огляд географічного розміщення українських прізвищ, слід згадати ще про одну групу, а саме: про українські прізвища іншомовного походження.

Розміщення їх на українській етнографічній території неоднакове. Подібно до того як кількість слів іншомовного походження в словниковому складі окремих говорів української мови неоднакова, так і в складі прізвищ значно більше іншомовних елементів знаходимо на окраїнах, ніж у центральних областях.

Найбільший процент українських прізвищ іншомов-

ного походження мають області: Закарпатська (7%), Луганська (4,7), Львівська (4,3), Тернопільська (4,1), Чернівецька (3,3), Волинська (3,1), Івано-Франківська (2,5). Відносно значна кількість їх знаходиться також в областях: Вінницькій і Хмельницькій (по 2,1%), Миколаївській (1,9), Харківській (1,8), Ровенській (1,5), Кримській (1,4), Одеській (1,1) та Донецькій (1,1). У центральних областях прізвища іншомовного походження становлять у середньому 0,5%.

Українські прізвища мадьярського походження розміщені майже виключно на території Закарпатської обл., прізвища польського походження — переважно у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській, Хмельницькій, Вінницькій обл., прізвища румунського походження — в Чернівецькій, Вінницькій, Одеській, Миколаївській обл., прізвища тюркського походження — в Дніпропетровській, Запорізькій, Донецькій, Чернігівській, Сумській обл.

Величезна більшість словотворчих типів українських прізвищ розміщена на території всіх областей УРСР.

Суспільне життя сприяє все більшому змішанню населення, яке первісно на протязі довгих століть заселяло одні й ті самі досить обмежені території. Проте матеріал, зібраний головним чином серед сільського населення, дозволяє ще встановити первісні зони поширення різних словотворчих типів українських родових прізвищ.

Розглядаючи розміщення сучасних українських прізвищ на території УРСР, ми йшли за адміністративним поділом, хоч свідомі, що такий принцип не можна вважати досконалим, бо поділ на області враховує потреби передусім народного господарства, але зовсім не рахується з історією чи діалектними особливостями, що впливали на формування власних особових назв.

Процентні відношення між типами прізвищ у кожній області ми подавали, виходячи з наявної в нас кількості зібраних прізвищ. Ці цифри можуть згодом змінитись у зв'язку з повнішим чи більш рівномірним зібранням матеріалу на території всієї області.

Думаємо, що і такий недосконалий, схематичний розгляд розміщення прізвищ можна прийняти як перший етап його вивчення. Майбутнім дослідникам залишаємо провести уточнення й виправлення неминучих помилок у цій «географії» української антропонімії.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Arct — M. Arct, Słownik wyrazów obcych, Warszawa, 1935.
Brückner — A. Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego, Warszawa, 1957.
Грінченко — Словарь української мови, упорядкував Б. Грінченко. т. I—IV, Вид-во АН УРСР, К., 1958.
Даль — В. Даль, Толковый словарь живого великорусского языка, М., 1955.
Преображенський — А. Г Преображенский, Этимологический словарь русского языка, М., 1959.
Ушаков — Толковый словарь русского языка под ред. Д. Н. Ушакова, М., 1935. Воспроизведено в 1947 г.
Чубинський — Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край..., «Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским», СПб., 1872—1878.

ОБЛАСТІ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

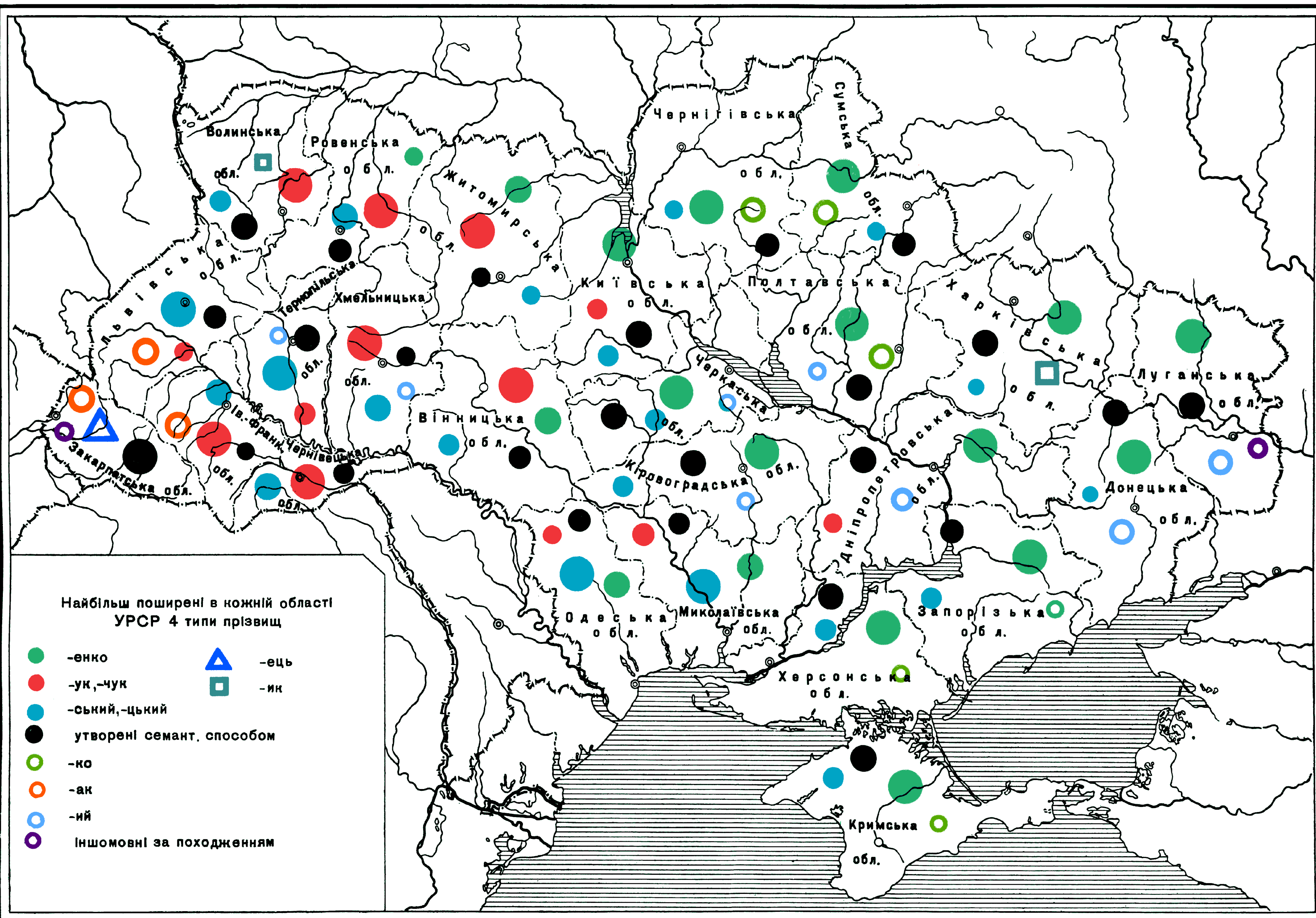
Вн — Вінницька
Вл — Волинська
Дн — Дніпропетровська
Дон — Донецька
Жт — Житомирська
Зк — Закарпатська
Зп — Запорізька
І-Фр — Івано-Франківська
Кв — Київська
Км — Кримська
Крв — Кіровоградська
Лв — Львівська
Лг — Луганська
Мк — Миколаївська
Од — Одеська
Пл — Полтавська
Рв — Ровенська
См — Сумська
Тр — Тернопільська
Хм — Хмельницька
Хрк — Харківська
Хс — Херсонська
Чрв — Чернівецька
Чрг — Чернігівська
Чрк — Черкаська

ЗМІСТ

СЕМАНТИКО-СТРУКТУРНІ ТИПИ УКРАЇНСЬКИХ ПРІЗВИЩ

Структурні типи / Групи за походженням	Прикметникові прізвища				Іменникові прізвища																				
	Членні		Нечленні						Утворені морфологічним способом																
									Суфіксальні (найбільш продуктивні суфіксеми)																
	Якісні і відносні прикметники (дієприкметники) на -ий(-а), -ій(-я)	Відносні прикметники з суфіксами -ськ-, -цьк-, -зьк-	Якісні і відносні прикметники та дієприкметники	Присвійні прикметники з суфіксами -ин, -ишин, -ів, -ов, -ев	Утворені лексико-семантичним способом	Утворені регресивним способом	Утворені синтаксико-морфологічним способом	Усічені (абревіатури)	-ук(-'ук), -чук	-енк-о	-ак(-'ак), -чак	-ич, -анич -евич, -ович	-ик, -їк, -ник	-к-о	-к-а	-ець	-ан(-'ан)	-ій	-ун(-'ун)	-ар(-'ар)	-ай	-ух(-'ух)	Префіксальні	Префіксально-суфіксальні	У формі родового відмінка
Від власних імен		Андрієвський Стецький	Ждан	Олексин Іванишин Костів Грицьков	Борис Кузьма Катерина		Лихопавло	Мих Влад	Трофимук Костюк Мартюк	Гордієнко Іваненко Марусенко	Грицак Андрусяк Настасяк	Петрич Семканич Гаврисевич Антонович	Василик Грицик Івануник	Андрейко Гавришко Романько	Ганичка Петринка Микитка	Гаврилець Євчинець Іванишинець	Сидоран Федан	Павлій Карпій Марусій	Євчун Грицун Карпун		Климай Грицай Лучкай	Петрух Гринюх Павлюх			Демида Захара Процев'ят
Від топонімів або від місця проживання	Підлісний Задорожній Наконечний	Роздольський Кульчицький Сиволозький		Польщин Бойків Фільварків	Галич Горинь Сокаль		Косогор Лісогор Чорномор		Кіцманюк Коломийчук Шешорук	Миргородченко Охтирченко	Самборак Стрияк Тончак	Долинич Жолкевич Тарнович	Козовик Слободяник Скальник	Кримко Боєчко		Лубенець Коломиєць Хоролець	Болехан Бережан Чернівчан	Дебрій Скалій	Бойцун		Березнай Будкай		Залипка	Нагірняк Забужан Піддубник	
Від назви професії, за соціальною чи національною приналежністю	Возний Хорунжий	Писаревський Кравецький		Косарчин Ткачишин Москальчин Дяків	Кравець Міщанин Швед		Білоткач Дереворіз Пивовар		Ковалюк Мужичук Німчук	Бондаренко Ткаченко Литвиненко	Возняк Волощак Гуцуляк	Косаревич Чабанович Верменич Ляхович	Кравчик Хомутник Шведик	Осаулко Опришко Литвинко	Воєвідка Музичка Шляхетка	Бондарець Сукновалець Москалець		Гарматій Сурмій Трубій	Кравцун Прядун Чехун	Вовняр Смоляр Золотар	Сурмай Трубай Скрипай			Підлатайко Підданюк	Шведа
Від індивідуальних ознак першого носія прізвища	Лисий Мудрий Коханий	Мудрейовський Мудрецький	Глух Мовчан Молод	Шульгин Коротчин Глухов	Бородавка Велет Каліка	Рюма Хваста Рудь	Білоус Гнилозуб Скоробреха		П'яничук Шахрайчук Шестопалюк	Кривов'язенко Носаленко	Біляк Худяк Дебеляк	Старушкевич Білевич	Рудик Слабик Мимрик	Величко Слинько Сліпко	Головка Дригалка Погорілка	Хромець Крикливець Хропунець	Носан Сухан Щербан	Вертій Плаксій Шептій	Буркун Кривцун Старцун	Чубар Губар Куцар	Довгай Лисай Чорнай	Старух Чернюх Верцюх	Невдовець Безус	Безноско Невмивака Захудайло	Глуха
Від апелятивів і незрозумілих прізвиськ	Оковитий Петличний Гарматний	Цибульський Цибуховський		Рибчин Вербин Королишин Цапів	Граб Часник Сорока		Сухомлин Твердохліб Ціцілиба		Баранюк Ковбасюк Лопатчук	Дубенко Журбенко Підковенко	Бариляк Мушак Дзіндзяк	Рибчич Пироганич Ковшевич Табакович	Вусик Грибик Бараник	Балушко Бугайко Сокирко	Джичка Пирка	Зубець Рибець	Будзан Кишкан	Дверій Капустій Козій	Рачун Вовкун Кречун	Мандар Линдяр	Губай	Нетлюх Гречух Дідух	Накапелюх Пристінка		Гудза Чобота Дрозда
Від скам'янілих дієслівних форм					Бачиш Прощай Явися									Цілуйко									Недовіз Некеруй	Засядько Роздобудько	
Від числівників та прислівників	Сороковий Тисячний			Десятин	Красно Бистро Літепло		Півторадні Двуліт Семиряд		Десятнюк	Семеренко Сотченко	Півторак Третяк		Десятирик Тридцятник	Трійко П'ятько	Семирка Сімка	Одинець	Перван				Балай Галай			Подвайцятник	
Від вигуків, звуконаслідувальних і службових слів					Дзень Хай					Нехаєнко Гейченко	Гевак Лемак		Гавчик	Гейко Гопко Хайко	Кукурічка Гевка			Цабій							
Від слів іншомовного походження	Зацний П'єкний	Генсьорський Ціхоцький Фабровський		Марцінків	Ганц Боршош		Валігура Кочубей		Башук Гайдюк	Мурзенко	Голов'як Фабуляк	Глембович Янклевич	Вуйцик Єндрик	Пеньонжко		Малогловець		Бельдій Гамалій			Гайдай Кішай				

УКРАЇНСЬКА РСР

СИМЧУК ■ ПРИЙМА ■ ЛИМАРЕНКО ■ ЗАМУРА
РЕНКО ■ ПЕРЕБИЙНІС ■ МАР'ЯНЕНКО ■ РУДН
КУЩНІРЕНКО ■ КОТЛЯРЧУК ■ ЧОРНОБРИВИЙ
ЧАРУК ■ ВДОВИЧЕНКО ■ БІЛАН ■ ПАЛИВОДА
ДЕГА ■ ГОРДІЄНКО ■ ГУЛАК ■ ЧАБАНЕНКО ■ БОЙ
ВОВК ■ ТКАЧУК ■ ЦИМБАЛІСТА ■ ПРИНАДНИЙ
ЗИЧЕНКО ■ КРИВОНІС ■ БАРАБАШ ■ ВОЛОШ
УРБИЙ ■ ШЕВЧИШИН ■ ЛИХОГАЙ ■ ДІГТЯР
ЕНКО ■ СЕРДЮК ■ ГРИГОРЕНКО ■ ДОВБУШ ■ ПА
ИСЯЖНИЙ ■ КОПАЧ ■ ПОДОЛЯНЧУК ■ ДИКИ
НИЙ ■ БУРЛАКА ■ КОЗУБЕНКО ■ КРИВОУС ■ БО
НОВАЛЮК ■ БАБІЙ ■ ГАМАЛІЙ ■ МУДРИЙ ■ ДУД